

მ მ ა მ ბ ე

თ ვ ი უ რ ი ქ უ რ ნ ა ლ ი

წელიწადი მეცხრე

№ VII

თ ბ ლ ი ს ი, 1902

თ ფ ი ლ ს ი

საქართველოს სახელმწიფო ბიბლიოთეკის კოლექცია

1902

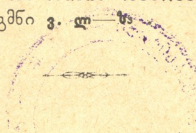
Дозволено цензурою, Тифлиса 17 Августа 1902 г.

შინაარსი

I— დაეწავა სურვილით. —გ. ბანდოვისა	83
II— ბედის მსჯავრი. —(ეტიუდი) შ. ანაგვისზარეკლასა .	17
III— მგოსანს. —(ლექსი) ლადო ხობაძისა	29
IV— სამნი. —მ. გორკისა, თარგმანი ზოლუქოვდგინოვისა	31
V— ტარას ბულბა. —(მოთხრობა) ა. გ. გოგოლისა, თარგმანი ან-ანისა (გაგრძელება)	67
VI— არხეოლოგიური მოგზაურობანი და უენიფენანი. —ე. თაყაიშვილისა	1
VII— ჰამლეტ. —გერვანოუსისა (დასასრული)	19
VIII— უცხოეთის მიმოხილვა. —ინგლისი: ლორდ სოლსბერის სამსახურიდან გამოსვლა.—ბალფური—მისი მემკვიდრე.—გაცრუებული იმედი.—ჩემბერლენის გავლენა ძველ და ახალ პრემიერზე.—რამ გააძლიერა კონსერვატორთა პარტია.—რამ დაასუსტა ლიბერალები.—წარსული კაბინეტის რეაქციონური პროგრამა.—ნიშნები ოპოზიციის გაძლიერებისა.—მეფე ედუარდ VII დაგვირგვინება.—საფრანგეთი: ბრძოლა კონგრეგაციების წინააღმდეგ.—კლერიკალების ოინები და მათი მოქმედება პროვინციაში.—როიალისტური ხასიათი მოძრაობისა.—აფიცურის პროტესტი	41
დ ა მ ა ტ ე ბ ა. —საბერძნეთის ძველი ისტორია დასაწყისიდან დამოუკიდებლობის დაკარგვამდე.—ფრანგულიდან ნათარგმნი ვ. ლ.—ს	161—192

დაეწავა სურვილით

1

მაისის ღამე იყო ბადრი მთვარით გაბრწყინებული. სოფელ შვინდიანს ჯერ არ ეძინა. დიასახლისები ვახშამს ამზადებდნენ; ძილმორეული ბავშვები დედებს გარს ევლებოდნენ, კალთებს უჭერდნენ, არ შორდებოდნენ; დამაშვრალნი მუშაკნი იშმუშნებოდნენ, ვახშამს ელოდნენ; შეღერებული გოგონები საუბრით ვერ გამაძლარიყვნენ და, თუმცა ბევრჯელ ეთქვათ, ღამე მშვიდობისა, მაინც ერთმანეთი არ ეთმობოდათ, სიტყვა ვერ შეეწყვიტნათ, გაყრა უძძიმდათ.

ფოცხვერაანთ ბაბუცამ მიართო თავისებს ვახშამი, თითონაც მოკიკნა ცოტა რამ, ოღნავ შეახო ბაგე ღვინოს და გამოვიდა გარეთ. ღობესთან ურემი ეგდო, იმას დაეყრდნო ქალი. გადაღმა დიაკენიანთ სახლი-ღა იდგა, იმის იქით იწყობოდა აბიბინებული მინდორი, ხასხასი ყვავილებით მოქარგული; ღამის ნიავს სუნნელეზა მოჰქონდა იქიდან.

ქალმა მთვარეს დაუწყა მზერა. ის შენატროდა ღამის გუშაგს, შესტრფოდა ბრწყინვალეს. ბაბუცა ესაუბრებოდა მთვარეს, გულის ნადებს უზიარებდა მას. სავსე მნათობიც უალერსებდა ქალს, ყელს ეხვეოდა, თმას უვარაყებდა, მკრთალ სახეს უსხიოსნებდა, ზრუნვით დაჩაგრულ გულს უნათებუნუგეშებდა. ბადრი მესაიდუმლოე იყო ბაბუცასი. ქალი ყოველთვის უამბობდა მას თავის დარდს და ისიც ზეგარდამო ჰასუხს აძლევდა, ანუგეშებდა. ბაბუცამ იცოდა, რომ ბადრს არა გამოეპარებოდა-რა, რადგან ის ღვთის შვილი იყო ქვეყნის საიდუმლოების მკრეფავი. სხვებს კი მხოლოდ მნათობი

რამ ეგონათ. უსულო ბადრსაც ძალიან უყვარდა ბაბუცა. რამდენჯერმე სხივებიც შემოართყა წელს და თავისკენ აზიდა. ქალი მაშინ ისე დადიოდა დარბაზის გვირგვინზე, როგორც მფრინველი რამ. სხვებს კი ავადმყოფობა ეგონათ ეს, ფრთხილობდნენ არ ჩამოვარდესო, შიშით ხმას ვერ იღებდნენ. რა იცოდნენ, რა მაგრა ეჭირა მაშინ მთვარეს ქალი. თუ ისე მძიმე არ ყოფილიყო სხივებისთვის ქალის მიწიერი სხეული, მთვარე სულაც თავისთან მიიზიდავდა გოგონას.

ბაბუცა სხვა მნათობებსაც იცნობდა, სამყაროზე მოფენილებსა და ბევრჯელ სტკებობდა მათი მიუწლომელი სიტურფით. რა საკვირველია ესა? გასაკვირველი კი არა, შესამჩნევი კი არის. რამდენი ატარებს სიცოცხლეს ისე, რომ ზევით არ იხედება, ან თუ აიხედება, მნათობებით მოოქვილ სივრცის საიდუმლო სიდიადე—სიმშვენიერეს ვერ შენიშნავს, ვერ შეიგნებს. მარტო შრომის შვილებზე კი არ ვამბობ ამას, რომლებიც შავ მიწას ჩასცქერიან, რადგან იქიდან ამოაქვთ პური არსობისა, უღელ-ახსნილებზე და იალალზე გაშვებულებზედაც მოგახსენებთ ამას.

ბაბუცამ რომ ზეცას მზერა იცოდა, ეს მისმა ოსტატმა და დედობილმა ასწავლა მას ანბანთან ერთად, დიაკვნის ცოლმა მარინემ.

II

ქალი დაღონებული შეყურებდა მნათობს; თვალთ ნამი წამოადგა.

— „ახ, მთვარევ, მთვარევ, დამწვართ იმედო!“ ჩაიღიღინა ქალმა და ცრემლი მოიწურა.

— მე კი ველარ მაიმედებ, სასურველო, დათვლილია ჩემი სიხარულის დღეები. მაინც „მსურს ჩემი ტანჯვა შენ გაგიბედო“. მაშ ვის შევბედო, ვის მივმართო, ვის შევეტურო? ჩემისთანა საწყალი ადამიანის იმედი ქვეყანაზედ არ არის, ზეცაშია. ჩემისთანა ბეჩავ კაცს აქ ვინ მოუსმენს?!... ბედნიერებას ხომ

ველარ მომანიკებ, მაგრამ კეთილი ხარ ჩემი და თხოვნა ამისრულე: შენი ვერცხლის სხივები მოუალერსე ჩემ ქოჩორა ილიკოს! არ კი გაადვიდო, ძილი არ შეუშფოთო! დამაშვრალია საწყალი: დაქანცული ჩამოვიდა ი წყეულ სკოლიდან და მოსვენება უნდა. შეუბრალებლივ უმუშავებით, უტანჯიათ. გამხდარა, ვაცრეცილა, ვარდი შეჰქმნია ზაფრანათ. თითონ ხომ შებრალება არა აქვს თავის თავისა: სულ წიგნს ჩასჩიჩინებს; თვალებს იწყალებს, ლამაზ თვალებს. დააძინე, მთვარეჯან, წყნარათ დაუხუჭე თვალები; უთხარ, შენთვის გულმკვდარი ბაბუცა გეალერსებათქო.

— ერთი წელიწადი-ლა მაკლია და სწავლას გავათავებ, მემრე რუსეთს წავალ, მეცნიერებას შევიძენ, კაცი შევიქმნები, პატიოსან ცხოვრებას შევიძლებო; იცი, ჩემო ბაბუცი, თავის დღეში არ დაგივიწყებ, დაზედ უტკბესათ მიყვარხარო. როგორ ამიჩუყდა გული, როცა ამას მეუბნებოდა! თავი ველარ შევიმაგრე, ავქვითინდი.

— ვაჰ, ნეტა შემეძლოს მტლეთ დაფუდო ჩემი საწყალი თავი მის სიცოცხლეს, თავს შემოვფელო მას. მაგრამ ვინ მე, ვინ ის! ის ნასწავლი მშვენიერი ყმაწვილიკაცი, მე ერთი საწყალი გლეხის გოგო! პატარაობისას იმასაც კი ვუყვარდი. ეხლაც ვუყვარვარ: მოვიდა თუ არა, ჩემთან მოირბინა. მაგრამ ვუყვარვარ დასავით, დიახ, დასავით..... იმის დედას მეც ხომ დედილოს ვეძახი, რადგან მისი ძუძუ მიწოვნია, მისი აზრდილი ვარ. აბა როგორ მიმიხვდება, რომ მიყვარს?! თუნდაც მიმიხვდეს, ჩემისთანების შერთვას რას იკადრებს. მე კი ვიწვი უცეცხლოთ, ვდნები სანთელივით, ვილევი, აღარა ვარ; მე კი უმისობა აღარ შემიძლიან; ერთი მისი უბრალო შეხება მაწამებს, თრთოლასა მგვრის. გული მტკივა, გული! რა მალე მომესპო ყოველივე ბედნიერება! ჩემი ტოლი გოგოები სიხარულით არიან საფსენი, აგერ ზარივით გაისმის მათი კასკასი; ისინი კეთილს ელიან, მე კი.....

III

— უი, ქა! შეჭკივლა ბაბუცამ, როდესაც ილიკო უეცრათ ლობეს გამოსცდა, ხარიხებს გადაევლო და მის გვერდზედ გაჩნდა.

— შეგაშინე? შეეკითხა სიცილით ილიკო.— შორიდანვე დაგინახე და მოგეპარე. ისევ შენებურათ გიყვარს მარტოობა?

— ვახშამი მივართვი და გამოვევლ; მთვარემ გამომიტყუა.

— ბაბუციჯან, გიტირნია?! თვალები რათა გაქვს ნაცრემლი?

— ისე უეცრათ დავღონდი, ცრემლი მომივიდა; ხშირათ ვიცი ესე.

— ხომ ყველანი კარგათა ხართ, ხომ არა ვალონებს-რა?

— არა! კარგათა ვართ. ისე, გული რასმე ღონობდა. ან კი რა უხარიან საწყალ კაცს ამ ქვეყანაში.

— სევდა რამ შემოგწოლია, თორემ საწყალი რათ იქნები. ან თქვენი ოჯახი ვის ოჯახს ჩამორჩომა, ან შენ ვიზედ რა ნაკლები ხარ. ცოდნით ხომ ამ სოფელში ტოლი არა გყავს. აი შენ ეშმაკო! აღბათ, დანიშნულმა გაწყენინა რამე.

— ვინ დანიშნულმა, ქა?!

— დედამ არ მითხრა, მელორიანთ ჭიჭიკა თხოულობსო! რას მიმაღავ?

— უწინამც დღე გაუქრეს ი ჭიჭიკას, ბაბუცა სათაფისოთ არა ნახოს!

— ეგრე იძახით ხოლმე, გული კი გიმღერით. შენი ჭირიმე, ბაბუციჯან, მითხარ ძალიან გიყვარს ჭიჭიკა? შეეკითხა ილიკო და თან წელზე ხელი მოხვია, თვალეში ჩახვდა.

ვაჟის შეხებაზე ქალს ნეტარების ჟრუანტელმა დაურბინა და თრთოლა დააწყებინა. ილომ იგრძნო თრთოლა და თანაგრძნობით ჩაეკითხა გოგოს:

— ხომ არა გცივა, გენაცვალე? ჯერ ისევ ნესტია, შენ კი ცალიერი კაბით გამოსულხარ. ხომ იცი, სუსტი ხარ. შალი გამოგიტანო?

ვაჟის ამისთანა მზრუნველობამ ქალი უფრო აღელვა. ბინდ-ბუნდათ იგრძნო ილომ ქალის სევდა, ქალის გულის კვნესამ იმასაც გული ატკინა. დაიფანტა ახალგაზდა, გამოურკვეველ მდგომარეობაში ჩავარდა.

— ილიკო, შენა ხარ, შევილო? მოისმა ბაბუცას დედიდის ხმა დერეფნიდან.

— მე ვარ, სალომე! შინ მივდიოდი, ბაბუცა დავინახე და შემოვბრუნდი. ნეტა არ მოვსულიყავ! ბაბო რაღაზედაც არის დაღონებული.

— ამ ბოლოს დროს ეგრე დასჩემდა, დადის დაძმარებული და თვალცრემლიანი. აგერ ორი კვირაა აქა ვარ და ეგ გაცინებული არ მინახავს, არ ვიცი, რა დამართა, რა ცოდვა ეკითხა. საწყალმა მაგის დედამაც ეგრე იცოდა. ლამის სამკითხაოთ გაგვიხდეს საქმე.

— აკი გეუბნები, ადამიანო, გათხოვება უნდა და გულს ველარ მოჰრევია მეთქი,—მისცა ხმა ბაბუცას მამამ.

— იცი, ილო,—მიუბრუნდა ყმაწვილ კაცს,—მელორიანთ ჭიჭიკა მთხოვს ბაბუცას და შემოდგომაზე გვექნება ქორწილი. ნეტა ერთი-ორი დღით გამოგიშვებდნენ ი შკოლიდან.

— თვალი ჭიჭიკასაც დაუდგა!—ჩაიტუტუნა ბაბუცამ და შინ შეტრიალდა.

— შენ ქორწილზე ლაპარაკობ, ე გოგო კი როგორღაც უარზე დგას; არ ვიცი, რითი გათავდება საქმე,—უთხრა სალომემ.

— რითი სწუნობს, ადამიანო? შეძლებით მე მჯობია და თითონ ბიჭიც კარგია. მე ვიცი სიმღერას დაუწუნებს! იცი, ილო: ჭიჭიკა რომ შემოსძახებს ხოლმე, გოგოებს სული მისდით.

— ოღონდაც რომ დასაწუნი არ არის, მაგრამ გოგო როგორღაც შორს იჭერს საქმეს.

— დედიჯან! ჩვენ ბაბოსთან გადავივლი, დიასახლისობას მიულოცავ; ვნახამ, როგორ მოეწყო ქმრისას.

— კარგს იზამ, შვილო! წადი, ნახე: გაეხარდება დალონებულს.

— დალონებულს თუ გახარებულს?

— დალონებულს და წყალწაღებულს.

— მემრე რამ დაალონა, რამ მისცა წყალსა მდინარსა?

— რა ვიცი, შვილო! წადი ნახე; იქნება გაიგო რამე. ქალი ის აღარ არის, რაც იყო; ვეღარ იცნობ.

— იქნება ქმარი ვერ გამოადგა?

— ქმარს რა უჭირს გლეხკაცობის კვალობაზე: მშრომელი კაცია და პატივისმცემელი, მაგრამ ქალმა აითვალწუნა, შეიჯაგრა; ყველა იმისი სიტყვა, თუნდა აღერსი, ემკვლელება, გულს ეკლათ ეხირება. ამბობენ, ჯვარისწერისას მგლის ქონი მოსცხესო კაცს და მგლის თვალზე დაანახვესო ცოლს.

— შენც დაიჯერე! სხვა რამ მიზეზი იქნება. იქნება ქალს არ მოსწონდა საქმრო და ძალათ შიათხოვეს კაცს.

— ძალათ რა პასუხია! ეკვლესიაში თანხმობა გამოაცხადა, თავი დაუკრამღვდელს. ისიც კი უნდა თქვას კაცმა სულ ქვეშ, რომ ეჭვი ჰქონდათ ქალისა და გარს აღესილები ედგნენ. ვინ იცის, შეიძლება მართალიც იყოს, რასაც შენ ამბობ და ქალს ის კაცი არ მოსწონდა, მაგრამ ეგ ხომ ხშირად ხდება, მემრე ეჩვევიან ერთმანეთს. ბაბო კი გაბოროტდა და გააბოროტა ოჯახი. ვინ მოელოდდა იმ მშვიდი ქალისაგან მაგისთანა ამბებს.

— საკვირველია, ღმერთმანი! წავალ, ვნახამ; იქნება გაიგო რამე იმათი და ვარგო რამე.

ყმაწვილი რომ გავიდა სახლიდან, დედამ მოსიყვარულე თვალი გაადევნა და ჩაფიქრდა.

— ისე ვგრძნობ, რომ საწყალ ბაბოს ჯიგარი ჰქონდა ჩავარდნილი ჩემი ილოსი. ან რა საკვირველია შესთვისებოდა ამ

მშვენიერ ვაჟაკს, როდესაც ერთათ შევზარდე ყმაწვილები, რომ წამოდერდნენ ყმაწვილები, უნდა დამეშორებინა ერთმანეთისთვის, იმთავითვე უნდა მეფიქრნა, რომ ერთათა ვზდიდი სხვა-და-სხვა გზის მომავლებს.

ყმაწვილი კაცი რომ შევიდა ბაბოსთან, ქალი საკერავს აკეთებდა. მიემშვიდობა, მოიკითხა. აათვალ-ჩაათვალიერა სახლი. ყველაფერი რიგზე იყო და სუფთათ. მოსაქმე დიასახლისის უნარი ეტყობოდა ბინას. ქალიც სუფთათ იყო ჩაცმული. ერთი შეხედვით ამ გლეხობის კვალობაზე კარგათ მოწყობილ სადგომს არ ეტყობოდა რამე უწყესობა, დაუდევრობა, გულის აყრა. ქალის სახეს კი აჩნდა ცვლილება. პირის კანი ატკრეცილი ჰქონდა, კილოიანი ღმობიერი თვალები თითქო დამრგვალებულიყვნენ, წამოკაკლულიყვნენ, სისხლი მოჰრეოდათ; სიმშვიდე გამქრალიყო იმათში. უწინ რომ გულუბრყვილოთ იცოდა პირდაპირ მზერა, ეხლა კაცს თვალს არიდებდა, სხვას რასმე უყურებდა.

ილოს შესვლაზე ქალი ჯერ შეკრთა, ფერი წაუვიდა, შეტორტმანდა, მაგრამ მალე შეიმაგრა თავი და მიეგება სტუმარს. ხმას სილბო დაჰკარგოდა, მკახე ბგერა ისმოდა იმაში; მოკლეთ და მკაცრათ გამოიტყოდა სიტყვას. თავი კი ისე ეჭირა ქალს საუბრის დროს, რომ ვაჟს ეჭვი შეეპარა დედის ნაამბობზე, იფიქრა, ალბათ, გაზვიადებულია ქალის გაბოროტების ამბავიო. ვერაფრის გამოკითხვა ვერ გაბედა. მაგრამ როდესაც ზედდატანებაზე ჭიჭიკა შემოვიდა, ქალს თვალები აერია და სახემ სასტიკი გამომეტყველება მიიღო. კაცის ყველა მოძრაობას ეტყობოდა სიფრთხილე, თითქმის შიში და ეს მით უფრო მძიმე შთაბეჭდილებას ახდენდა, რომ მის მოკრთალებით სავსე თვალებში ცოლისადმი სიყვარული იხატებოდა.

ამაო გამოდგა კაცის სიფრთხილე: როდესაც ის ქალის ახლო ჩამოჯდა და დალოილმა მადიანად ამოიქმინა, ქალმა

ისე მედგრათ წაუსისინა, რომ კაცს მთავარცნება დააკარგვინა, სირცხვილში გაწურა. ამის შემდეგ კაცის ლაპარაკი, მიდგომ-მოდგომა, ჭამა-სმა, ან რაიმეს მიწოდება და ყოველი მისი მოძრაობა ისეთი ნაძალადევი და უხერხული შეიქმნა, რომ უნებლიეთ ყურადღებას იქცევდა. ქალს ბრაზზე ხეთქამდა ეს, თუმცა კი ცდილობდა დაეთარნა, სტუმრისთვის არ შეემჩნევი-ნებინა. რომ ქალი შაქზე იღვა და მზათ იყო ქმრისათვის ყან-ყრატო გამოეღადრა, ამას ჭიჭიკაც და სტუმარიც ცხადათა გრძნობდნენ; თითონ ქალიც ხედავდა კაცების უხერხულ მოდგო-მარეობას, მაგრამ თავს ველარ იმაგრებდა. ამ გარემოებამ შეხუთა სიამოვნება, სული ამოაძრო კეთილგანწყობილებას და ვახშამი უხამათ გადააქცია. როდესაც ვაჟი გამოეთხოვა ცოლ-ქმარს და გამოვიდა, ისე იგრძნო თავი, თითქო მძიმე რამ ტვირთი მოეხსნაო; თითქო ცუდ სიზმარს გამოერკვაო. თავი-სუფლათ ამოისუნთქა.

— ნეტა რა დაჰმართია იმ მშვიდ ქალს, რომ ესე საშინ-ლათ გამოცვლილა, ფიქრობდა ილიკო. ბაბუცა არის ისევ, მაგრამ თანაც ის არ არის; ისევ ჩემი დობილია, სული კი ფოცხვერისა უღვა, აფთრის გული უძევს.

VI

ძნელ გარემოებაში ჩაავდო ბაბუცამ ქმარი და ოჯახი. უფრო ის იყო ცუდი, რომ ქალი ჰხედავდა, რამდენათ უდიე-რათ ეპყრობოდა ვაჟკაცს, მისი გონების თვალი ნათელი იყო და ყველაფერს სწორეთ ამჩნევდა, მხოლოთ ძალა აღარა ჰქონდა თავი შეეკავებინა. რახან ერთხელ ჩათვალა ჭიჭიკა ბედნიერე-ბის მომშლელათ, გული ველარ გაუსწორა იმას; იგი მიიჩნია ავაზაკათ, რომელმაც მოსტაცა ქალს თავი და მიითვისა, რომელმაც დაისაკუთრა სხვისათვის გამზადებული სიხარული. მარ-თალია, ქალი გრძნობდა, რომ იგი სხვა მტვირთელი არ იყო ამ ბედნიერებისა, რომ იგი სხვა ვერც კი წარმოიდგენდა ამ სიხარულს სათავისოთ, რომ იგი სხვა არც ჩასთვლიდა სასიკე-

თოთ ამ კეთილს და ზიზლით ზურგს შეაქცევდა ქალს, თუ დაინახავდა მის ვნებათა ლელვას,—ქალი გრძნობდა ყველა ამას, მაგრამ მაინც რაღაცა გაცრუებულ იმედებით გატაცებული იბოროტებდა თავს. რა იყო მიზეზი ამნაირი მისი ქცევისა ან მიზანი? მიზეზათ მხოლოთ ის მიიჩნდა, რომ ქალს არ დასცალდა თავისი უიმედო სიყვარული გაცეხადებინა ვაჟისათვის, ჭიჭიკამ არ დააცადა ეს.

— თუ ამ ჭიჭიკას არ წამოვეყვანე, იქნება მარჯვე დრო ჩამოვარდნოდა ხელში, მეთქვა ყველაფერი ყმაწვილისთვის. ვინ იცის, ისეთ გუნებაზე შემდგარიყო, რომ ეჩუქებინა ჩემთვის თავისი თავი. ის ხომ თავის დღეში არას დაიშურებდა ხოლმე ჩემთვის,—ფიქრობდა ქალი.

მიზანი კი ქალის უგვანო ქცევას არაჰქონდა განსაზღვრული. ქმრის გაქრობა, მისი მოსპობა არა ჰქონდა სახეში. ავი იყო თუ კარგი, მისი ქმარი იყო და ვერც უკეთესს იშოვნოდა, თუნდაც ხელ-ახლად დაჰბრუნებოდა მას მისი ქალობა. მაშ? მაშ და მხოლოდ ეს სტანჯავდა: რადგან თითონ იტანჯებოდა სურვილის გაცრუების გამო, შურდა, რომ მისმა ქმარმა მიაღწია თავის მიზანს და შეუძლიან ნეტარება. აი სწორედ ამ ნეტარებას უშხამავდა, უნდოდა მიხწეული მიზანი კაცისთვის ტანჯვის ბუდედ გადაქცეულიყო. ესეთი აზრი მოიჩნდა ბუნდად მის გონების თვალ წინ. მხოლოდ მისი მოქმედება უფრო გრძნობას ემორჩილებოდა: ქმრის ტანჯვა ერთ გვარ სიამოვნებასა ჰგვრიდა მის გასასტიკებულ გულს და თუმცა ესმოდა ქალს ამ სიმკაცრის უსამართლობა, მაგრამ ნება მოსდუნებოდა და ღონე აღარ შესწევდა თავი შეემდგარებინა.

ქალის უკმეხმა ქცევამ გააბოროტა, გაამწარა კაცი, ცხოვრების მიმდინარეობა შეურყია, სიცოცხლის ნაკადი აუმღვრია, მოთმინების ფიალა დააცლევინა. ერთხელ, როცა გაასპიტებული დედაკაცი ცხვირში თითებსა სტაკებდა ქმარს და დაჰკიოდა, გაბეზრებულმა კაცმა ველარ მოითმინა, სწვდა ყელში და ტახტზე გულ-აღმა გადაჩეხა მოჩუბარი. დაჩაგრული კაცი თითონვე შეკრთა თავის უცაბედ ბოქმედებაზე; შეშინდა,

ეგონა, ცოლი მთლად გაცოფდებოდა, სირცხვილს დაჰკარგავდა, სიავეს სახლიდან გამოიტანდა, გზას გამოაცილებდა, შარაზე გამოჰფენდა და სახალხოთ თავს მოსჭრიდა ოჯახი-შვილს. მთლად შეიხარა, შეიკუმშა ვაჟკაცი ამ უბედურების წარმოდგენით. ქალს ზაფრანის ფერი დაედო და აკანკალებული ფეხ-აკრეფით გადავიდა კარისაკენ. თან ყელზე ხელს ივლებდა, იმ ადგილას, სადაც მუხრუჭივით მოუჭირა კაცმა თითები. ჭიჭიკა დიდად გაჰკვირდა, ამ შემთხვევას რომ გრიგალი არ მოჰყვა, მაგრამ როდესაც ცოლის თვალებში შენიშნა ზავთი, განუსაზღვრელი სიძულილი, შეკრთა, გულმა ცუდი უგრძნო.

VII

ამ შემთხვევის შემდეგ ქალი თითქო დაწყნარდა, შეასვენა ვაჟკაცი. მოეშო, თუმცა კაცს ეს ვერ ახარებდა: ის ცოლის თვალებში ისევ ხედავდა ზავთს, რომელიც იმ უბედურ წუთს შენიშნა. ეს ბოროტი ქალის თვალში იზრდებოდა, განსაზღვრულ სახეს იღებდა, განხორციელებასა ჰლამობდა. უთუოდ უნდა ეფეთქნა ამ გრძობას, მხოლოდ კაცმა არ იცოდა, რაში გამოიასხებოდა ის, და შეეპყრო იგი გამოურკვეველ სიავის მოლოდინს. ქალი კი გაჩუმებულიყო, ერთხელ და ერთხელ შეჩვეულ საოჯახო საქმეს უკლებლად ასრულებდა, ტრიალებდა; ყველა თავის მოვალეობას პირნათლად უძღვებოდა. ნათესავები ჰხედავდნენ ქალის სიწყნარე-საქმიანობას და დამშვიდდნენ, კიდევ გამხიარულდნენ.

— აკი გეუბნებოდი, ქრისტიანო, კარგი ვაჟკაცია და აღრე იქნება თუ გვიან ქალს შეიჩვევს-მეთქი, — ამბოდა ერთი.

— ხომ ვითხარ, წვერის წმიდა გიორგიმ იცის-მეთქი მაგისთანა მიზეზი. ვენაცვალე იმის მადლს, რომ შეიწყნარა ვედრება და ოჯახი დაგიმშვიდათ, — ამბობდა სხვა.

— თუ მაგისთანა შემთხვევებში ვაჟკაცმა თავის ძალა არ უჩვენა ქალს და არ დააწყნარა, უიმისობა არ შეიძლება, — ამბობდა კოჭლი ოსანა.

თითონ ჭიჭიკა კარგა ხანს ვერ დაწყნარდა, რადგან ცოლი გულთან ეწვა და გრძნობდა, რომ ქალის მკერდში მისადმი მტრობა ღვიოდა, რომ იმ ბაბუცას გარდა, რომელსაც ყველა ხედავდა და რომელიც ეხლა დაწყნარებული ეგონათ, იყო სხვა ბაბუცაც, რომელსაც ქმარი ხედავდა ცოლის თვალეში, რომელსაც იგი გრძნობდა მთელი თავისი არსებით.

მართლა და, ორად გაიყო ქალის არსება: ქალი რომ შრომობდა და ცხოვრების ჭაპანს ეწეოდა სხვებთან ერთად, მისი გონება სხვაგან იყო, სხვასა ფიქრობდა, სხვასა გრძნობდა, სხვა სურვილს ემონებოდა. ის მარად გრძნობდა თავის ყელზე ქმრის ხელს, გველებივით შემოქდობილ მის თითებს და ბეწვი ეშლოებოდა. ვერაფრით ვერ ჩამოერეცხა იმ საშინელი სალტის კვალი და წაელო იმის ფიქრს, რითი უნდა წაეშალნა ეს სამარცხვინო ჭდე თავის ყელზე. და რომ ენდა წაეშალნა ის ჯოჯოხეთური კვალი, ეს აუცილებელი იყო, რადგან ამ კვალს ხომ ყველა ხედავდა, ამ კვალს ილოც ხომ დაინახავდა და მაშინ მის დამცირებას სამზღვარი არ ექნებოდა. ახლა ეს ბოღმა რომ ბურთივით ყელში ებჯინებოდა ქალს, იმას კი ჩარეცხა არ უნდოდა, იმის ჩატანა კი საჭირო არ იყო? წყალი ვერ რეცხდა თითების კვალს, წყალს ვერ ჩაჰქონდა ბოღმის ბუშტი; ქალმა რამდენჯერმე სცადა ეს, მაგრამ ამაოდ.

მხოლოდ თბილი სისხლი მოჰბანდა იმ ჯოჯოხეთურ კვალს და დაშრეტდა ბოღმის აღს.

რაც უფრო იზრდებოდა ეს მისი ჰაზრი, მით უფრო ფთხილობდა ქალი; მშვიდათ იქცეოდა, მორჩილებას იჩენდა. ლაპარაკის დროს თვალეში ძირს ეჭირა, ქვექვე იხედებოდა, მითომ და მოკრთალები ნიშნად, ნამდვილ კი იმისთვის, რომ არავის ამოეკითხა მისი გულის პასუხი, არავის შეენიშნა ის სისხლის მსმელი ფოცხვერი, რომელმაც გაიღვიძა ქალის არსებაში და რომელიც შესაზარად გამოიყურებოდა მის თვალეში. თავის გაზომილი ქცევით ბოლოს და ბოლოს თვით ქმარიც შეცდომაში შეიყვანა და დაამშვიდა. დაიმედებულმა

კაცმა შუბლი გაიშალა, წინანდებურად ხალისიანად დაიწყო ცხოვრება.

VIII

სოფელ შვინდიანში ობა იყო. მელიორიანთ სახლი სტუმრებით აივსო. ჭიჭიკამ მოიმხიარულა. რომ შეზარხოშდა, თავისებურად შემოსძახა. დიდი ხანი იყო არ ემღერნა ჭიჭიკას და რახან ერთხელ ყბა გახლიჩა სათქმელად, დავიწყებას მისცა თავი. ისე გულიანათ გასძახოდა, ყველა ასიამოვნა.

ბაბუცა შეჰყურებდა გახარებულ ვაჟკაცს და მისი მხიარულება ეკალივით ესობოდა გულს. მაგრამ რას იზამდა? ჩხუბი აეტეხნა და ხმა ჩაეკმინდინებინა კაცისთვის, არ შეიძლებოდა სტუმრების გამო; ესეც რომ არ ყოფილიყო, ეშინოდა კიდევ ქალს ქმრისა, რადგან ეხლაც ისევე ცხადათა ჰგრძნობდა ყელში წაჭერილ ქმრის ხელს, თითქო ჯერ არ მოჰშვებიაო იგი ხელი. ოო! ეს გრძნობა იყო, რომ გულს უწუხებდა ქალს; მძლავრი თითები გველებსავით შემოსტკოლდნენ ყელს და სულს უგუბებდნენ, ჰგუდავდნენ. ქალი გაამწარა ამ გრძნობამ და ეს მით უფრო, რომ ბოლმას გულში იტრიალებდა, ვერაფრით გამოეთქვა იგი, გულის ბუხარი ვერ ეყარა. მხოლოდ თვალელები ეგზნებოდა ნაკვერჩხლებივით, როგორც გამძვინებულ რამე მხეცს.

თუ ჭიჭიკას შეენიშნა ქალის თვალელების გამომეტყველება, ხმა ჩაუწყდებოდა, ენა შუცელში ჩაუვარდებოდა, მაგრამ იმას მსტვენავი ბუღბუღივით თვალელები დაეღუღუნა და მთელ ღუნიაზე თავის ხმის რაკრაკის მეტი აღარა ესმოდა. ვაჟკაცის სიმღერას თან-და-თან ეშხი ემატებოდა. ასამალღებლებში ყელს გაღიხრიდა და ხმას ათრთოლებდა ხოლმე. თითონ თეთრ-ყირმიში კაცი იყო, მხოლოდ მზით გარუყული და სიმღერაში რომ ყელის ნაოქები ეჭიმებოდა, ნაკეცები თეთრ ზოლებათ მოჩანდნენ; იმ ადგილებში აშკარად გამოსჭვივოდა მოჭრავი სიხლი, მეტადრე დატენილ-დაჭიმულ ძარღვებიდან.

ქალი უყურებდა და ისე ნათლათ წარმოიდგინა იგი სისხლი, რომ იგრძნო მისი სითბო და სუნი. მოუნდა დასწაფებოდა იმ წითელ ნაკადულს და ამოეწონა ფოცხვერივით. ოო! ამ თბილ სისხლს რომ ჩასწაფებოდა ბაბუცა, უთუოდ შევებას იგრძნობდა: ყელში რომ ბოღმა ეტანებოდა, იმ ბოღმას ჩასწმენდდა; გულს რომ ცეცხლი ედებოდა, იმ ცეცხლს დაშრეტდა; ყელზე რომ თითების კვალი ემჩნეოდა, იმ კვალს მოჰბანდა, წაშლიდა, მოაშორებდა. ქალმა ისე ნათლათ იგრძნო იმ სისხლის გემო, რომ ნდომით პირწყალი მოუვიდა; თვალები დაეღულნენ, სურვილის ნისლი გადაეფინათ ზედ; ქმრისკენ წაიგძელა კისერი, ტუჩები ააცმატუნა, ხელფეხი ააყოლა, ოდნავი და სწრაფი მოძრაობა დაიწყო მთელი სხეულით.

გინახავთ ქურდულად მიმპარავი ძალლი თავის მსხვერპლს რომ ემიზნება? არ კი იღრინება, კუდს ანძრევს, ტუჩებს აცმატუნებს, კბილებს აკაპუნებს; ფთხილად წინ იწევს. სწორედ ისეთი იყო მაშინ ბაბუცა.

IX

ამის შემდეგ ძალიან დაუტკბა ქმარს ბაბუცა. აღარ ეჩხუბებოდა; კიდევ უალერსებდა; მის საქმეს ხალისით აკეთებდა, შესაკერი იყო თუ დასაკერებელი, გასარეცხი იყო თუ დასაფშვნეტი. ვაჟკაცი გაიშალი წელში, სახე გაუბრწყინდა, გახალისდა, აღიღინდა. შავი ღრუბელი გადაყარა მის ცას, მზემ გამოუშუქა. პირველ ხანში მხოლოდ ის ეხამუშებოდა კაცს, რომ ცოლი სულ ყელში მისჩერებოდა მას, ნდომა-მორეულ მონისლოულ თვალებით.

— ძალიან გიყვარვარ, გოგო?—ჰკითხავდა ქმარი ცოლს, რომელიც ყელში ჩაჰკროდა კაცს.

— ისე მიყვარხარ, როგორც მომკალს ნიაფი,—მიუგო ქალმა და ჩაუყარა აღმასივით კბილები ყელში.

კაცს იამა, მაგრამ ემწავა.

— ხე, ხე, ხე! ძაან არ შეგიყვარდი ამ ბოლოს დროს! უთხრა კაცმა და მოიშორა ქალი, რადგან მისმა ბასრმა კბილებმა სისხლამდინ ჩაატანეს.

ქალმა ტუჩები გაილოკა. ძლივს შეიმაგრა თავი, ისე მოსწყურდა სისხლი.

ქალს სურვილი ეზრდებოდა და აუცილებელი შეიქმნა მისი დაკმაყოფილება. იცოდა კიდევ, რომ დააკმაყოფილებდა ამ ნდომას, მხოლოდ ჯერ არა ჰქონდა წარმოდგენილი რა გზით. მანამდის კი სუნსულებდა, მსხვერპლს გარს ევლებოდა. შემთხვევამ უჩვენა ქალს გზა.

წვიმიანი საღამო იყო გულგასაწყალებელი, ქალმა თავი დაანება ხელსაქმეს და თვალს ადევნებდა წვეთს, რომელიც დერეფნის ბანიდან ჩამოდიოდა ტბორში. ყველა წვეთის დაცემაზე წყალი ჩაიზნიკებოდა და მაშინვე ამოზურცდებოდა, წვრილ წინწყლებად გადიშლებოდა, ან ბუშტად ამოჯდებოდა და რამდენიმე წამს დასრიალებდა გუბეში. წვეთის ქყაპუნი ქალს ნანასავით ესმოდა და თითქმის რული მოჰგვარა. დავიწყებას მიეცა ქალი, ოცნებათ ბურუსში გაეხვია. პატარაობისასაც უყვარდა ბაბუცას წვეთების ხმაურობა და წყლის ბუშტების თვალიერება. თან თავს ჩაუდებდა ხოლმე დედობილს კალთაში და ისმენდა მის საუბარს.

— აი, შვილო, — ეუბნებოდა დედობილი, — კაცის ცხოვრება ამ ბუშტსა ჰგავს. წამს გაჩნდება მოციმციმე წყალზე, ათასფრად აზიზილდება ნათელზე და იქვე ქრება, იკარგება უკვალოთ. ადამიანი თავს მალლა იწვეს, ყოჩაღობა ჰგონია, აყვავდები, ცამდინ ავიმართებიო, ის კი არ ახსოვს, რა ახლო ახლავს მოსპობა და არარაობა.

მეორე მუხლზე ილიკო უწვა ხოლმე. მისი თმა ქალის თმასთან იყო არეულ-გადახლართული. უყვარდა გოგოს ძმობილის თმაში ხელების რევა. ეხლა-ლა? ეხლა შორს არის ის მისგან, მათ შუა გადუვალი ზღუდე აღიმართა... და სულ ქიქიკას ბრალი კია ეს: იმას რომ არ ეთხოვნა ბაბუცა, არ დაეჩემებინა ქალი, ის დროს ჩაიგდებდა და გაუმყლავნებდა ილი-

კოს თავის დარდს. იქნება ვაჟს უარი არც კი ეთქვა და გუნებენიერებინა თავის ბაბუცა; ხომ იცით, რა გულჩვილი ბიჭია ილიკო და რათ იტვირთებდა სხვის ტანჯვას მის გამო, თავის ბაბუცას ტანჯვას. ეხლა რალა დროს! ეხლა.....

ბაბუცას ფიქრები შეწყვიტა ჭიჭიკას ფეხის ხმამ. კაცმა გადმოაბიჯა ხარისხს და შინათკენ წამოვიდა. მთლათ გალუმპულიყო. სისველეს ავ გუნებაზე დაეყენებინა; მკვახეთ მიჰმართა ცოლს:

— დედაკაცო, რა გულხელი დაგიკრეფია და ჩასტკერიხარ მა წუმპეს? ცეცხლს დამახვედრებდი, რომ ტანისამოსი გამეშრო: ხვალ უნათებლივ უნდა წავიდე.

— სად უნდა წახვიდე?

— სადა და ძეძვის მოსაქრელად. ხომ ხედავ, ერთი კონა აღარა გღია ეზოში.

დედაკაცი შებრუნდა შინ. ჭიჭიკამ გაიხადა ფეხსაცმელი და გალაფული წინდები ბუხრის თავზე ჩამოჰკიდა.

— ე წინდები კარგათ გამიფშენიტე დილაზე, თორემ იმდღესაც გოროხები შეჰყოლიყო!

ჭიჭიკამ წაშოტა წინ ქალმებისაგან დაკოტიტებული ფეხები და წალდს დაუწყო ლესვა; თან ცერით ფხას უშინჯავდა იარაღს.

ხომ იცით, ძეძვს როგორ სჭრიან, ან როგორ წალდს ხმარობენ მის მოსაქრელად? არა?! მაშ რალა იცით! ძეძვის მოსაქრელად ცული არ ვარგა, არც ის წალდი ვარგა, წვერი რომ ზევითა აქვს აშვერილი; ამ საქმისათვის ის წალდი სჯობია, რომელსაც ნამგალივით წვერი ქვემოთა აქვს შემოხრილი. ძეძვი დაბალი იზდება და ბუჩქ-ბუჩქათ; რომ მიუდგეს კაცი, ორთითია საჭირო. მარცხენა ხელით ორთითს მიაბჯენთ ძეძვის ბუჩქს, ისე, რომ ღეროები გამოუჩნდება, მარჯვენა ხელით წალდს აიღებთ და ძირებს დაასხებთ, შამბივით მოსთიბავთ. წალდი ძალიან უნდა იყოს გალესილი, მეტადრე შემოხრილი წვერი, რადგან იმ ადგილას უფრო ადგია ძალა იარაღს.

ქიქიკამ მიაყუდა წალდი ბუხართან და მიწვა. მკვდარი-
 ვით მიეძინა დამაშვრალს. ძილში თავი გადუვარდა ლოხიანი
 მუთაქიდან და ყელის ნაოქები დაეკიმა, თეთრი ზოლები
 დააჩნდა ყელზე. დედაკაცი მისჩერებოდა მძინარე ქმარს და
 თვალები ცეცხლივით უღვიოდნენ. ქალი ხედავდა გადაწეულ
 ყელის ძარღვებში სისხლის მოძრაობას, ესმოდა სისხლის ნაკა-
 დულების ხმა, გრძნობდა თბილი სისხლის სუნს. კისერი წაიგ-
 ძელა და სმენათ გადაიქცა, თითქო რამ ხმაურობა შემოესმა.
 მაგრამ არა: ყურმა მოატყუა, ჩამიჩუმი არსად იყო, მხოლოთ
 ქრიქინა ამბობდა თავის განუწყვეტელ სათქმელს. მძვინვარე
 მხეცმა გაუთამაშა თვალებში. ქალმა წაატანა წალდს ხელი,
 მიუახლოვდა მძინარეს, გამოუსვა ბასრი ყელში და სურვილით
 დაეწაფა სისხლის შადრევანს.

გ. ბანზოვი

გელის მსჯავრი

(ეტიუდი)

I

— მიხაკო!... რევაზ!... ტყლაშ, ტყლაშ, ტყლაშ! — სამხედრო საკრებულოს დარბაზში შეჭხედეს თუ არა ერთმანეთს, მაშინვე სახელების წამოძახებას ტუჩებს ტუჩების ტყლაშ-ტყლუში მოჰყვა.

მიხაკომ და რევაზმა ერთმანეთის გადაკოცნის დროს დაიცვეს მხედართა წესი: ჯვარედინად გადაჰკოცნეს.

— კაცო, მიხაკო?!..

— რევაზ, საიდან გაჩნდი?!

— შენ საიდან-ლა?

— დაგავიწყდა, რომ აქ დავსახლკარდი?!

— ჰო, მართლა! მეც მინდა ზაფხული აქ გავატარო... ეს არის ეხლა მოვედი და პირ-და-პირ აქეთ გამოვეშურე...

— კარგია, კარგი, რომ არ ივიწყებ შენ სამშობლოს!... ეს პოლკი ხომ ჩვენი სამშობლოა...

— რა დამავიწყებს, ჩემო მიხაკო, როდესაც ჩემი სიცოცხლე ამ პოლკში გავლიე... მოვედი, რომ ამ ზაფხულს პოლკის სუნით ვიყნოსო...

— მეც ამისთვის დავსახლდი აქვე, რომ ამ პოლკის გარეშე სხვა ჰაერი სასუნთქვად შეუძლებელი იქმნება, შხამად გამამექცევა...

— ჰო, ჰო!... მართალს ამბობ, ჩემო მიხაკო, აკი მეც იმისთვის მოვედი ამ ზაფხულს აქ, რომ გამაცოცხლებელი ჰაერი ჩამესუნთქა. იქნება ველარ მომიხდეს შემდეგში აქ მოსვლა... ბედნიერი ხარ, ღმერთმანი, რომ აქ დაჰსახლდი! ნეტავი მეც ერთი ქოხი ამეშენებინა და... ღმერთი გამიწყრა და ჩემს მამულს დავუბრუნდი... ნუ, კ ჩორტუ მამული!...

— სწორედ მაგრე მოვიქეცი და მამულს მივაფურთხე... აქ დავსახლდი... მწერენ, ვილაც გადამთიელი დაეპატრონა შენ მამულსო, მაგრამ რაში შეკითხება? ხარჯის მეტს არას მომცემს ჩემი მამული...

— მართალს ამბობ, ჩემო მიხაკო... აკი გეუბნები ეშმაკმა ჩამაგონა და ჩემი მამულისკენ გამისტუმრა... კაცო, ე რასაც ხელმწიფე ყოველ წლივ წყალობას მაძლევს, ისიც იმას უნდება და მე კი ლამის არის მშიერი მოვკვდე... მაინც არა ვუწამლე-რა... ამ შემოდგომაზე, მგონი... რალა მგონი?... „ტორგში“ გამეყიდება...

— მაგისთვის ნუ იღარდებ, ჩემო რევაზ...

— მიხარიან კიდევაც, რას მანუგეშებ... გაყიდვით ჭირს მოვიშორებ!

— მე არც გამყიდვია და არც არაფერი... ისე დაჰპატრონებია ვილაც გადამთიელი, როგორც წელან გითხარი, ისე, როგორც უპატრონო საყდარს ეშმაკები დაეპატრონებიან ხოლმე, მაგრამ მე კიდევაც მიხარიან... ჭირი უდავიღარაბოდ, უხარჯოდ, თავისთავად მომეშო... ამას რა ჰჯობია?! ხარ შენთვის არხეინად აქ, პოლკის ახლოს!.. გეყურება მისი ხმაურობა, მისი ძარღვის ცემა... ვერ წარმოიდგენ, ჩემო რევაზ, რა სიამოვნებას ვგრძნობ, როდესაც დილა-ადრიანად შემოგესმის დალაბანდის ბრაგუნე, მისი ტრრრრ რაკრაკი!.. სისხლი ჰჩქეფს ძველებურად... სამოცდაათი წლის სამსახურიდან გამოსული პოლკოვ... ჰმმმ...— უეცრივ მხრების შმუშვნით და „ჰმმმ“-ს წამოკვნესით შეწყვიტა უკანასკნელი სიტყვა და შეასწორა: პოდპოლკოვნიკი ოცი წლის ჯაბუკად ჰგრძნობ თავს... მაშინვე ლოგინიდან წამოჰხტები და...

— ახ, პოლკოვნიკო, ნერწყვი მომდის პირს!..

— ჰჰჰჰ!... — წყრომით და სიამოვნებით წაიფშმუვლა მიხაკომ, როდესაც „პოლკოვნიკი“ უწოდა რევაზმა და აქეთ-იქით მიიხედა, მაგრამ საკრებულოს დარბაზში არავინ იყო.

რევაზიც და მიხაკოც სამსახურით ძალიან კმაყოფილნი იყვნენ; მაგრამ ერთი გარემოება ჰჩრდილავდა მათ კმაყოფილებას. სამსახური დაიწყეს თუ არა, მაშინვე მიზნად ამოიღეს პოლკოვნიკობა მიეღოთ და შემდეგ... სამსახურიდანაც რომ გამოსულიყვნენ, არას ინაღვლიდნენ... ზევით აღარ მიდიოდა მათი ოცნება... მეცადინეობას არც აკლებდნენ, მაგრამ, დახე ბედის დაცინვას, იძულებულები შეიქმნენ, რადგანაც წლოვანობა ნებას აძლევდა, სამსახურიდან გამოსულიყვნენ, და მხოლოდ მაშინ მიიღეს პოდპოლკოვნიკობა...

„ერთი საფეხურიღა, ერთი საფეხურიღა!...“ — გულდაწყვეტილები გაიძახდნენ ორივენი, მაგრამ საფეხური, ერთი საფეხური მათი ფეხის მიუკარებელი დარჩა სამუდამოდ...

„ეს გაუგებრობის გამო მოხდა“ — ფიქრობდა ორივე ამხანაგი და ამისთვის წარბ შეურხეველად, თუ მათი გარემოების არა მცოდნეთ იცნობდნენ, თავიანთ გვარს „პოლკოვნიკს“ უწინამძღვარებდნენ, ან კიდევ თუ წერილს ჰსწერდნენ იმისთანა პირს, რომელმაც მათი პოლკისა არა იცოდა-რა, უეჭველად ქვეშ მოაწერდნენ: „პოლკოვნიკი“ ესა და ესაო. უფრო ხშირად მიწერ-მოწერა, ნამეტნავად მიხაკოს, პოლკის აფიცრებთან უნდებოდა მიწერ-მოწერა და ამ წერილებში ვერ აწერდნენ „ვოლკოვნიკს“ ყოველი ასოების სისრულით. პ—კი ესა და ეს. ათავებდნენ წერილს. „პ“ ხაზი და „კი“ ორივეს ჰნიშნავდა: პოლკოვნიკსაც და პოდპოლკოვნიკსაც. ამისთვის გარემოების მცოდნენი ვერ უკიჟინებდნენ „ჩინის“ მითვისებას, როგორც იგინი ამბობდნენ. ერთხელ პოლკის კამანდირმა კიდევაც ჰკითხა მიხაკოს, რატომ „პ—კის“ აწერო?

— ეჰ, „პოდ-პოლკოვნიკი“ ისე გრძელი სიტყვაა, რომ პირველსა და უკანასკნელ ასოებს ვაწერ შემოკლების გულის-

თვისო.—თამამად უპასუხა მიხაკომ, რითაც სრულებით დააკმაყოფილა „კომანდირი“...

უცნობს რომ „პოლკოვნიკად“ მოეხსენა მიხაკო, თამამად შეირგებდა, გაუხარდებოდა; მაგრამ რევაზმა, რომელმაც კარგად იცოდა, რომ „პოლკოვნიკი“ არ იყო, არ იცოდა, როგორ მიჰგებებოდა: წყრომით, თუ სიამოვნებით?.. ამისთვის ორივე გრძნობამ ერთად შეუთამაშეს გული, და სწრაფად სამაგიერო მიწყა:

— პოლკოვნიკო, რევაზ, ცოლ-შვილით მოხვედი?...

— ეეჰ, ჩემო მიხაკო, მარტოკა მოვედი, მარტოკა!... ცოლი დიდხანია მახარობლად საიქიოს ვავგზავნე და შვილი კიდევ დრაგუნის პოლკში მსახურობს...

— ბედნიერი ჰყოფილხარ, ჩემო მიხაკო, ბედნიერი!... ქალები?...

— ორივე ქალი გავათხოვე... კარგი ქმრები შეჰხვდათ!... ბედნიერები იქმნებიან: ერთი პახუმოვს მივათხოვე... ეხლა ის არხანგელსკის გუბერნიაში ვადიყვანეს რაღაც პოლკში... მეორე ქალი კი ფონბახს... ორივე სიყვარულით გათხოვდნენ... მამაცხონებულები კარგები არიან ჩემი სიძეები, მაგრამ კუდამდის ტყავი კი გამაძრეს... სანამდის ის არ მივეცი მზითვად, მანამდის არც ერთმა ჯვარი არ დაიწერა... რას იზამდი, როდესაც ჩემ ოჯახს ყელი გამოეჭრებოდა... ჯვარის წერამდის ორივე ჩემი ქალი ორსული გამოდგა... ეხლა, მადლობა ღმერთს, მოვრჩი... მაგრამ შვილი ცოტა შარლატნობს... ი ოხერი, სიძეებს მაინც დაემსგავსოს... კალმით დახატული „კნიაჟნები“ იმათ... და ფულებიც ბლომად აიღეს... ჩემი შვილი კი ვინ იცის, რა ქალებზე ჰვლანგავს ფულებს?!.. ფული, ფული და ფული სულ ამას მწერს...

— ახალგაზდაა, მოიტეხინებს...

— ეეჰ, შე დალოცვილისშვილო, როდის-ღა მოიტეხინებს?... მე კი... მაგრამ, ე რვა საათი სრულდება და რა-

ტომ არავინ მოდის?... დღეს, მგონი, „სემეინი ვეჩერი“ უნდა იყვეს?.

— ჰო, დღეს „სემეინი ვეჩერია“, მაგრამ ახლანდელი „ვეჩერები“ ჩვენი დროისას არა ჰგავს. აი თითონ შენც ჰნახავ!.. ჩვენ დროს რომ სიხარულით მოვრბოდით „ვეჩერებზე“ და ვმხიარულობდით თავდავიწყებამდის, ეხლა ისე აღარ არის... „სემეინობა“ სულ არ ეტყობა... აქ თუ მოვა ვინმე, წყვილებად დაიყოფებიან და არც კი ახსოვთ, სხვა მათ გარდა წყვილი არის, თუ არა... თითქმის არც კი ვინმე მოდის, რადგანაც წყვილები უფრო ბნელ კუთხეს ეძებენ...

— მაშ შენ რილასთვის მოხველი აქ, ჩემო მიხაკო, თუ მაგრეა?! შენც ბნელ კუთხეს ამოირჩევდი.

— განა გაიგე რამ?—გაკვირვებით დაეკითხა მიხაკო რევაზს.

კილომ გაჰსცა მიხაკო. რევაზს ეჭვი შეეპარა და ისევე ალაღბედად უპასუხა:

— ქვეყანაზე რა დაიმალება!...

— ვინ გითხრა, თუ ღმერთი გწამს, რევაზ, ვინ?!

— ქვეყანა ლაპარაკობს!.. განა აქ გავიგე, იქვე!—იმავე კილოთი უპასუხა რევაზმა.

მიხაკოს, ცოტა არ იყვეს, ესიამოვნა კიდევაც, რომ ქვეყანა ლაპარაკობს იმაზე და:

— მაინც ვინ გითხრა?—ცნობის მოყვარეობით შეეკითხა რევაზს.

— რომელი ერთი დაგისახელო?!.. აი, თუნდ...

ამ დროს ახმაურდნენ მესაკრავე სალდათები: ასტყდა ტლანქი წაღების ბრაგა-ბრუგი, უშნოდ ტყაპუნნი, საკრავების წკრიალი...

რევაზს ესიამოვნა ამათი მოსვლა... მიხაკო ხომ სულ მხიარულებად გადიშალა, დანაოქებული მოპარსული ლოყები გაეშალა, და დაბლა დაშვებული, თითქოს შემქვარტლულიაო,

გაყვითლებული და ოდნავ შეწითლებული უღვაშები მუკდენ... ფეხები ხომ უნებურად აუთამაშდნენ...

საღდათები დალაგდნენ... ნოტებიც კი გადაშალეს...

— ივან პეტროვიჩ, — მიჰმართა მიხაკომ კაპელმეისტერს, როდესაც იგი შემოვიდა დარბაზში და მიესალმა: ერთი „ნეგოზერატნოე ვრემია“ *) დაუკარი!..

— დიდის სიამოვნებით!... მაგრამ... მგონი, ადრეა ჯერ!..

— რა უშავს?!..

მიხაკოს სრულებით დაავიწყდა, რომ რევაზმა უთხრა, თუ ვინ შეატყობინა მისი საიდუმლო. ეხლა მხოლოდ „ნეგოზერატნოე ვრემია“ს დაწყობის მოლოდინში იყო. საღდათების ჩახველება, მათი მოძრაობა და იარაღების წკრიალი, რაც კაპელმეისტერის ბრძანებას მოჰყვა, „ნეგოზერატნოე ვრემიას“ კუთვნილებად მიაჩნდა, ისე სიამოვნებდა ამ ხმაურობით.

— ტრააალაალაა... — ააყოლა მიხაკომ ხმა პირველ ნოტებს და რევაზი ცმუკუნით კარებისკენ გაიტაცა.

— იცი, რევაზ, ეს ნიშანია და ეხლავე აქ გაჩნდება ჩემი მურაზი...

— მაშ?! — გაკვირვებით შეეკითხა რევაზი...

— აკი ვითხრეს, მაშ რას გაიკვირვე?!

— მითხრეს, მაგრამ ხუმბრობა მეგონა!..

— არა, ჩემო რევაზ, მართალია!..

— ნუ მასხრობ, ჩემო მიხაკო! სამოცდა ათის წლის კაცს რა...

— რას ამბობ, რევაზ, ასი წლის მკვდარსაც ფეხს გააქნევინებს, ისეთი ხურუშიანია...

— ნუ მეუბნები?!

— აი შენ თითონ ჰნახავ!..

*) „ნეგოზერატნოე ვრემია“ (წასრული დრონი) კარგა დაძველებული და უხვირო ვალსია.

II

— ...როდის შესრულდება ხუთი საათი?!.. ღმერთო, ღმერთო, რა გვიან გადის დროო!...—წამოიკვნესა მიხაკომ, როდესაც მაგიდას მიაწყდა ოთახში აჩქარებულ სიარულის დროს და საათს დაჰხედა, რომელიც ოთხის ნახევარს აჩვენებდა. ხელი კიდევაც წაატანა, რომ ისარი წინ წაეწია. ეგონა, დროც ისრის წინ წაწევას წაჰყვებო... მაგრამ ხელი უეცრივ უკანვე წამოიღო და მოწყვეტით იქავე მდგარ სავარძელში ჩაჯდა. ორივე ხელი მაგიდაზე დააწყო და გახურებული შუბლი ზედ დადო...

რას ფიქრობდა მიხაკო?

რას ფიქრობდა ამ დროს მაგიდაზე მდგომ ლამპარში ნავთი?!..

იწოდა და თან-და-თან იღეოდა.

ღამის თორმეტ საათამდის კიდევ რაღასაც ფუსფუსებდა, რაღაც ქალღმერთს ჰწერდა და ჰხევდა; ჰხევდა და სწერდა. მერე კი, როცა მორჩა წერას, ხმალი ქარქაშიდან ამოიღო და ნახევარ საათი მაინც ჰაერში აპრიალა. ხან კედელს მიუახლოვდებოდა, უეცრივ შედგებოდა, რამდენსამე სიტყვას წამოიძახებდა, შეუტევდა და ხმალს ატაკებდა, ან ზევიდგან დაუქნევდა; ხან კიდევ მაგიდას აგრევე ებაასებოდა და ებრძოდა; უფრო კი ხშირად კარებს...

მაგრამ მოჰსწყინდა ესეც და ხმალი თავის ადგილას დასდო. მით უფრო ჩქარა დაანება თავი ამ ვარჯიშობას, რომ ბრძოლა დამბაჩებით უნდა ყოფილიყო. დამბაჩით ვარჯიშობა კი ძნელი იყო, რადგანაც ქვეყანა გაიგებდა, და ეს კი მიხაკოსთვის სასურველი არ იყო...

პირველი სათის შემდეგ საათს დაუწყო თვალის დევნება... ოხ, რანაირად გრძელდებოდა ყოველი წუთი?!.. თითო წუთის განმავლობაში დათვლას ვერც კი ახერხებდა, თუ რამდენჯერ

მიაწყდებოდა ხოლმე ოთახის ხან ერთ კუთხეს და ხან მეორეს...

ახ, რომ ჩაჰძინებოდა მაინც!... მაგრამ ნავთი უკანასკნელ წვეთამდის ვიდრემდის არ დაიწვის, თუკი პატრუქი ჰსწვდება, განა შეუძლიან ჩაძინება, შედგომა?... მიხაკოც ხომ იწვის და პატრუქსაც, ოხ, იმ ოხერ სიძულვილს რევაზისადმი, ხომ ღრმად, ისე ღრმად გაუფანტია მის სხეულში, ფესვები, რომ მიხაკოს სხეულის ერთი წერტილიც ამისაგან თავისუფალი არ არის. ნემსი რომ უჩხვლიტოთ და ამ ნემსს ერთი სულ მცირე წვეთი სისხლისა გამოჰყვეს, ისიც კი სიძულვილით კრთომას დაიწყებს და ეცდება რევაზს თვალში მიეკრას, რომ დააბრმავოს იგი...

ან-კი როგორ არ უნდა ჰსძულდეს მიხაკოს რევაზი, როდესაც იმან ამ ექვსი თვის ოცნება, თითქმის დანიშნული თავისკენ გაღიბირა და... ისიც, ისიც ჰძულს... რითი დაამჯობინა მიხაკოს რევაზი?!.. ხომ ორივენი პ—კები არიან?!.. თავადობა მოეწონა?!.. ხა, ხა, ხა!.. გაფხეკილი თავადობა ძალიანაც რამ არის... ოხ, ბრძოლის შემდეგ რა სიამაყით გაუვლის წინ და ზედაც აღარ შეჰხედავს იმ... იმ... ორმოცდა ხუთი წლის გაუთხოვარ ობით დამეჭაფებულ არამზადას!.. ისეთ გოგოს მოიყვანს, რომ... ახ, ეს ოხერი დრო მაინც ჩქარა არ გადის!.. ჯერ ოთხს ათი წუთი კიდევ აკლია...

არა, ხუთიც ჩქარა შესრულდება... უნდა დაჰმშვიდდე, მიხაკო, თორემ...

„ყოველთვის ყოველისფერში ჰჯობდი მიხაკო და ხვალაც გაიმარჯვებ; რა ვუყოთ, რომ ორივე პ—კი (ეხლაც კი პოდპოლკოვნიკს სრულად არ ამბობდა მიხაკო და „პ“ ხაზი და „კი“-თ იხსენიებდა თავის-თავს და რევაზს) ხართ, წლოვანობაც ერთი გაქვთ!.. მაინც ყოველთვის შენ ჰჯობნიდი. ლეკურშიაც კი...

მიხაკო დადის, თითქმის დარბის ოთახში და სულ ჰბოდავს. ლამპარში კი ნავთი იწვის, იღვავა და აგერ, აგერ ოღნავ-ლა

ბეუტავს, შიშინს უმატა. უკანასკნელად კიდევ ძალი მოიკრიფა, იფეთქა და დილის სინათლეში ნაპერწკლებად ჩაიბნა... შიშინიც შესწყდა.

— ახ, პატიოსანი სიტყვის პატრონები არიან ეს აფიცრები!..—ლომლით წამოიძახა მიხაკომ, როდესაც ხუთი საათის შესრულებაზე სარკმლიდან გაიხედა და სახლისკენ მომავალ ორ ახალგაზდა აფიცერს თვალი მოჰკრა. მაშინვე გარედ გავიდა და მხიარულად მიეგება...

— მიხაკო, რა დანიჟებაა, ღმერთმანი, რომ იმ მთის წვერს ჰნიშნავ?..—თითქმის ორივე აფიცერმა ერთად უთხრეს.

— იქ, იქ უნდა ბედმა თავისი მსჯავრი დასდოს!..—აღტაცებით წამოიძახა მიხაკომ და თითო იქავე ახლოს ამართულ მთის წვერისკენ გაიშვირა, რომელსაც უკვე მზის სხივების გვირგვინი დასდგომოდა...

— აგერ, იმ გვირგვინოსანზე!...

— მიხაკო, ყველანი გთხოვენ, რომ აგერ იმ ქალაში მოხდეს თქვენი...—დაიწყო ერთმა აფიცერმა.

— აი, რევაზიც მოდის თავის სეკუნდანტებით და მკურნალით....—წამოიძახა მეორე აფიცერმა.

— მერე რატომ არ უნდათ იმ მთაზე?! ამ დროს მოვიდნენ ისინიც. რევაზი ცოტა მოშორებით დადგა. იმისი სეკუნდანტები და ექიმი კი მიხაკოს შემოეხვივნენ და დაჟინებით თხოვნა დაუწყეს

— მერე და რატომ არ გინდათ?!—ამათაც გაუმეორა თავისი კითხვა მიხაკომ და ბრაზით გადაჰხედა რევაზს, რომელიც იმავე გრძნობით შეჰსცქეროდა იმას.

— რატომა და რევაზს არ შეუძლიან ამისთანა აღმართის ავლა და...

— ხა, ხა, ხა, ხა!..—სიტყვა შეაწყვეტინა თავის ხარხარით მიხაკომ: რევაზს არ შეუძლიან... ხა, ხა, ხა, ხა, ქალის გადაბირება?!. არა, იქ, იქ!..

რევას ეწყინა მისი ღრძო ხარხარი და მრისხანედ წამოიძახა:

— მოგიკვდეს რევაზი, თუ შენისთანა ლაჩარს ჩამოჰჩესა!. შევეუდგეთ!.. და მთას შეუდგა...

— რაო, რაო?!. აბა ლაჩარი ვინცაა, მთის წვერი გამოაჩენს!..—ღაიღრიალა მიხაკომ და წინ გადურბინა...

ოთხივე სეკუნდანიტი შუაში ჩაუდგა. შეეშინდათ, ჩამალყინწებივით ერთმანეთი არ ჩაქოჩრონო. მაგრამ ტყუილი იყო მათი შიში. ორივე მთის წვერისკენ მიეშურებოდა...

ქაქანებდნენ, ქშიტინებდნენ, გული ყელში ებჯინებოდათ, მაგრამ ნაბიჯს მაინც არ აფერხებდნენ...

სეკუნდანტებიც ფეხ-და-ფეხ მისდევდნენ. მკურნალი შორი-ახლოს ნელის ნაბიჯით მიდიოდა მთის წვერისკენ და ოდნავ იღიმებოდა...

— მოოო...მოგ...წყდა...მოოგე...გეკვეთააა...ჰუ...ჰუ!... მუხლი?!..—ბუზღუნ-ქშიტინით უტევს მიხაკო.

— შე...შე...ეე...—ველარ ათავებს სიტყვას რევაზი და სცდილობს, მიხაკოს წინ გაასწროს...

ოფლში გაიწურვნენ... ქუდებს ხან იხდიან, იწმენდნენ დასველებული ცხვირსახოცით ოფლს, ხან ისევ იხურავენ... ოშხივარი ასდით, შუბლის და ყელის ძარღვები დაეტიკნენ. მაგრამ სიარულს მაინც არ უკლებენ...

— ჩქააარა...—ძლივას წამოიძახა მიხაკომ.

— გა ..გა...და...

— ზომეთ...—წაართვა სიტყვა მიხაკომ რევაზს.

— მოიცადე... ცოტათი დაისვენეთ!..

— აა...

— რაა!..

— მსჯა...ვრი..ვრი...

— ბეე... ბეე...

— დმა...დმა!...

სხვას უეჭველად გაიტაცებდა მთის ძირს დაფენილი ქალაქი მინდორი, რომელიც ოდნავ შეკომლილ დილის ცას შეჰსტრფიალებდა და ნახევარ საათით მაინც დაავიწყებდა მის გულის თქმას. მაგრამ ეს ორი ისე იყო გამსჭვალული ზიზლით ერთმანეთისადმი, რომ ამ გრძნობის გარეშე, თუ ამ ქვეყნად არსებობდა რამ, არა ეყურებოდათ-რა...

პირველ ნაბიჯზე მიხაკო დადგა, მეორეზე რევაზი. დამბაჩები აირჩიეს. სროლის წესი იცოდნენ. სამს რომ დაიძახებდა სეკუნდანტი, ორივეს ერთ დროს უნდა ესროლათ.

ჩვეულებრივ სეკუნდანტებმა შერიგება სახოვეს.

— აარრაა!...—ძლივას წამოიძახა ორივემ ერთად.

— ერთი!...

უეცრივ გაწითლებული სახე ორივეს მიეფერფლა... ორივეს ყურებმა შუილი დაუწყეს ამ ხმაზე...

— ოორი!...

დამბაჩები შეათამაშეს „ორის“ გაგონებაზე და ოდნავ უკან გადიხნიქნენ. ცოტათი თავში ტვინი შეუჩქჩუნდათ და გული შეუფთხილდათ. დამბაჩები კი თამაშობდნენ...

— სამი!...

„სამის“ წარმოსთქმა და ორივეს ზურგზე დაცემა ერთი იყო. დამბაჩებიც ძირს დაცვივდნენ...

— რა იყო, რა?!...—გაკვირვებით შეეკითხა მკურნალი, რომელიც ის-ის იყო ამოვიდა: სამი რომ სთქვით, გავიგონე და გამოვეჩქარე... დამბაჩების ხმა კი არ მომსმენია!... დაიქრა...—და მიჰვარდა მიხაკოს, რომელსაც ორი სეკუნდანტი გულს უხსნიდა...

— რა იყო, მითხარი?..—კიდევ შეეკითხა მკურნალი და მიხაკოს გულს თვალები დააშტერა. ეგონა, სისხლს დაინახავდა.

— ბედის მსჯავრი!...—მოწყენით წამოიძახა ერთმა სეკუნდანტმა და თავი მალლა აიღო.

— საწყალი, საწყალი!..— მწუხარებით დაიძახა მკურნალ-
მა, როდესაც მიხაკს გვაში გადატრიალ-გადმოატრიალა, და
ახლა მეოცე ნაბიჯისკენ გაეშურა...

— აქ რაღა ამბავია?.. — დაეკითხა რევაზის სეკუნდან-
ტებს...

— იგივე, რაც იქ!.. — ერთად უპასუხეს რევაზის სეკუნ-
დანტებმა...

მ. შავჯანიძე

მგონასს

რა საჭიროა სულ ცრემლები, სულ შავ-თიქრთ გრძობა,
მხვრა, ვაება, გმინვა, ტანჯვა გაუგებარი?!
კმარა, გვეოფა... აღზღვრ სულთ და კვლავ ანთე
მდნავ მბუბუტავი შენის რწმენის წმინდა ჯამხარი.

**

ჩამოჭკარ სიმებს ჩვეულებრივ მთრთოლვარე თითნი;
დეე, ჩონკური კვლავ აუღერდეს დაღუპებულ
და შენც, ტანჯულთ, ზედ დასძახე შედგრად სიმღერა,
თავისუფლების ციურ ჭანკით შეზავებულთ.

**

სულთ ამაჟამ კვლავ ამაჟად ასწიე თვაი,
საღ-კლდეთ გარდიქვც და უშიშრად გასწი წინ შედგრად,
ქარიშხალივით თავს მოეგლე აზადმეოფე მოძმეთ
და დაეპკურე ჩაგრულთ წყლულზე განმკურნველ ნექტრად.

**

რეგორც ემბლეთა შენის წმინდა დანიშნულების,
ეკლის გვირგვინი თავს დაიდგი სისხლით მორწეული,
ტანჯულ ერისკენ გაქანე, რამ იქ დასთესო
რწმენა, იმედი, სათნობა და სიყვარული.

**

და რას იხილო მოძმეთ სრული ანარაობა,
სულთ დაცემა, დაკნინება და გახრწნილება,
„ბრძოლა, ძმებო-თქო—წამს დასჭეივლე— გწამდეთ, მოგველისთ
„თვით მომავალში კვლავ აღდგომა და განახლება“.

**

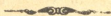
გუფს ნუ გაიტყვ, ზირს დიმიდი გამოსასხე,
 ვით ამირანმა, ორ-აზროვან და ორჭოფიანი,
 რამ ვერ შიგინებდენ შით რას ქმალავ, ან რა გინდა სთქვა,
 სისარულია იგი მხლელად თუ სინანულია?!

**

მაშ ვის რად უნდა ეგ ცრემლები და შავ-ფიქრთ გრავა?
 დეე, ჩინგური კვლავ აყდურდეს დაღუპებული
 და შენც, ტანჯულად, ზედ დასძახე მედგრად სიშდერს
 თავისუფლების ციურ ჭინგით შეზავებული.

დადა ახლამდე

1902 წ.

„ს ა მ ნ ი“

მ. გორკასა

თარგმნილი ივ. პოლუმარდვინოვის მიერ.

კერქენის უდაბურს და უვალს ტყეებში გაფანტულია რამდენიმე ობლად გამომყურალი საფლაფი; მათში ძველ-კეთილ მსახურთა განდეგილნი ასაფლაფიან *) და ერთ მათგანზედ, — ანტიპაზედ — კერქენის სოფლებში შემდეგს მოგვითხრობენ.

მკაცრი ხასიათის, მდიდარი გლეხი ანტიპა ლუნევი, ორმოცდა ათმა წელმა ჩაუკაკუნა თუ არა თავში, მწარედ ჩაჰფიქრდა, სულით შესწუხდა, მიანება ოჯახს თავი და ტყეში გავიდა. აქ, ერთ უფსკრულ ხევის პირს აიშენა მან სენაკი და რვა წლის განმავლობაში ზამთარ ზაფხულ განუწყვეტლივ განდეგილად სცხოვრობდა. ამ რვა წლის განმავლობაში მას ახლო არავინ მიუშვია — არც ნათესავი და არც უცხო. ათასში ერთხელ თუ ვისმეს გზა დაებნეოდა და მის სენაკს წააწყდებოდა, მას ყოველთვის მუხლ-მოდრეკილს და ლოცვაში გართულს ნახავდნენ ხოლმე. ბოლოს დროს საზარელ რასმეს წარმოადგენდა: მარხულობით და მუდმივი ლოცვით სულ ერთიანად ჩამოხმა, ჩონჩხს დაემსგავსა და მხეცსავით გაიბარჯგვნა ბანლით. მოჰკრავდა თუ არა ადამიანს თვალსა, დინჯათ წამოდგებოდა და ხმა-ამოუღებლივ მიწამდინ თავს დაუკრავდა. თუ ვინცობაა

*) Древняго благочестія.

დაეკითხებოდნენ—გზა საითაა და ტყიდან როგორ გავიდეთო, უსიტყვოთ, ხელით უჩვენებდა გზას, ერთს კიდევ დაუკრავდა მიწამდინ თავსა, შევიდოდა თვისს სენაკში და კარებს ჩაიკეტავდა. ამ რვა წლის განმავლობაში ხალხს ხშირად ენახა განდევილი, მაგრამ მისი ხმა კი არავის გაუგონია; ხშირად ცოლ-შვილიც ესტუმრებოდა ხოლმე; მაგრამ საზრდოს და ტანთსაცმელს კი გამოართმევდა და როგორც ყველას, მათაც უმდაბლესს სალამს მისცემდა და როგორც ყოველთვის კრინტსაც კი არ დასძრავდა.

ანტიპა იმ წელს მოკვდა, როცა მთავრობა ძველ კეთილ მსახურთა უდაბნოების განადგურებას შეუდგა. ერთს დღეს მოვიდა ტყეში ბოქაული რამდენიმე შეიარაღებული კაცი და დაინახა, რომ ანტიპა მუხლ-მოდრეკილი იდგა თვისს სენაკში და ჩუმად ღმერთს ევედრებოდა.

— ეი, არ გესმის! — დაუყვირა ბოქაულმა. — დაიკარგე ემანდედან! ემ წუთს დავანგრევთ შენ სოროს!... მაგრამ ანტიპას არ გაუგონია მისი სიტყვები. ბევრი იყვირა კიდევ ბოქაულმა, ბევრი იღრიალა მაგრამ განდევილმა არავითარი პასუხი არ აღირსა. გაანჩხლებულმა ბოქაულმა უბრძანა მხლებლებს ძალით გამოეთრიათ გაჯიუტებული ანტიპა, მაგრამ მხლებლები, ხედავდნენ რა მოხუცის შეუდრეკლობას, ვერ ჰხედავდნენ ბრძანების ასრულებას. მაშინ უბრძანა ბოქაულმა სენაკი დაენგრიათ. შეშფოთებული, გაკვირვებულნი მხლებლები შეუდგნენ სენაკის დაშლას, მაგრამ ჰფთხილობდნენ არა დაეშავებინათ რა მლოცველისათვის.

გაისმა ანტიპას თავზედ ცულების რახა-რუხი, ფიცრებმა ლაწუნით და ხრიალით დაიწყეს ძირს ცვინვა ტყის სიღრმიდან ყრუდ მოისმოდა ბანი. არა ჩვეულებრივი ხმაურობით შეშფოთებულნი ფრინველნი აიშალნენ ხის ტოტებიდან, აფორიაქდნენ და განცვიფრებულნი დასტრიალებდნენ მოხუცის სენაკს; ხეებზედ ფოთოლი შეირხა—მოხუცი კი ჰლოცულობდა ისევ, თითქოს არც არა ესმის-რა და არც არას ჰხედავსო.... სულ მთლად დაანგრის სენაკი, რამდენიმე ბოძილა დარჩა გასათრე-

ვი და მოხუცი კი ისევ მუხლ-მოდრეკილი იდგა ერთს ადგილას და ჰლოცულობდა. მხოლოდ მაშინ, როცა მუშაობას მორჩნენ და თვითონ ბოქაული მიუახლოვდა განდევილს და თმაში წააგლო ხელი, ანტიპამ ღმობიერად შეჰხედა ზეცას და წაიჩურჩულა:

— ღმერთო მოწყალეო.... აპატიე მათ.

სთქვა ესა, დაეცა პირქვე და განუტევა სული.

ეს როცა მოხდა, ანტიპას უფროსი შვილი იაკობი ოცდასამი წლისა იყო და უმცროსი, ტერენტი—თვრამეტისა. ლამაზმა და ღონიერმა იაკობმა სიყმაწვილითვე მოიხვეჭა სოფელში ღოთი ბიქის სახელი და მამის სიკვდილის დროს კი პირველ მოქეიფეთ და აბეზარ კაცად ითვლებოდა მთელს მაზრაში. მას მადლიერი არავინა ჰყავდა, ყველა უჩიოდა,—დედა, მამასახლისი, მეზობლები; ბევრჯერ დაუტუსაღებიათ იაკობი, ბევრჯერ გაუქრელებიათ წყებლებით; ხშირად უსამართლოდაცა სცემდნენ, მაგრამ ვერაფერმა ვერ მოსდრიკა მისი ფარფო ბუნება, მისი შეუდრეკელი ხასიათი. რაც ხანი და ჟამი გადიოდა, მას უფრო და უფრო სულს უხუთავდა სოფლის ვიწრო ფარგალი, უფრო და უფრო უძნელდებოდა რასკოლნიკებში ცხოვრება; თხუნელასავით მესახლკარობის მოყვარულთ, ყოველი ახალი საქმის, ახალი დაწყების წინააღმდეგთ და ძველ კეთილმსახურთა გადმოცემათა ჯიუტად დამცველთა წრეში იაკობი ველარა სძლებდა. იაკობი თუთუნსაც ეწეოდა, არაყსაც სვამდა, ევროპიულ ტანთსაცმელს ატარებდა და თვისს მამა-პაპათა ღოცვებზედ არ დაიარებოდა. როცა ხნიერნი დარიგებას დაუწყებდნენ და მამას მოაგონებდნენ, დაცინვით უპასუხებდა:

— ეე, ჯერ დამაცადეთ, თქვე დალოცვილებო,—სუყველაფერს აქვს თავისი საზღვარი. ჯერ შევცოდო საკმარისად და მერე მეც მოვინანიებ. ეხლა კი ჯერ აღრეა. რა მამაჩემზედ მითითებთ სულა,—მამა ჩემმა კაი ორმოცდა ათი წელიწადი სცოდა და მარტო რვა წელიწადი-ღა ინანია თავისი ცოდვები... ეხლა რა ბევრი ცოდო მე მაქვს... როგორც ჩიტის ბარტყს

არ ამძიმებს და არ აწუხებს თხელი და სუფთა ბურძგლი, მეც ჯერ ისე თავისუფლათა ვგრძნობ თავსა, მაგრამ როგორც ჩიტს ბურძგლი ბუმბულათ შეეცვლება, მოვა დრო, მეც დამამძიმებენ ცოდვანი—აი, მაშინ დროც მოვა მონანებისა და მეც მივმართავ მაშინ უფალსა.

— ურწმუნოო!— ეძახდნენ იაკობს სოფელში, სძულდათ და ეშინოდათ მისი. მამის გარდაცვალების ორი წლის შემდეგ იაკობმა ცოლი შეირთო. მუდმივი ქეიფობით და დროს გატარებით ოცდა ათი წლის ნაამგდარი სახლ-კარი, ოჯახობა სულ ძირიანად დაამხო იაკობმა და სოფელში ქალს აღარავინ აძლევდა. სადღაც შორეულ სოფელში ითხოვა ოხრად, უპატრონოდ დატოვებული ობოლი, მაგრამ მეტად ლამაზი ახალგაზდა ქალი. ქორწილის გასაჩაღებლად იაკობმა მამისეული ორი ცხენი და საფუტკრე გაჰყიდა. მკრთალი და სულ მუდამ ჩუმი კუზიანი ძმა ტერენტი ცხოვრებაში მას ხელს არ უშლიდა; დანეულებული დედა კი სულ მუდამ ეუბნებოდა მიხრინწებულის ხმით.

— შე წყეულო, შენა!.. შენი სული მაინც შეაბრალებ!.. გეყოფა, დაჰფიქრდი, რას სჩადი!...

— თქვენ ნუ სწუხდებით, დედა-ჩემო!— მიუგებდა ხოლმე იაკობი.— მამა ჩემი შეისყიდის იქ ჩემ ცოდვებს...

პირველ ხანებში, თითქმის მთელი წელიწადი დაქორწინების შემდეგ, იაკობი დინჯად და სიყვარულით სცხოვრობდა თავის ცოლთან, ერთი ხელობა მუშაობასაც კი მოჰკიდა ხელი, მაგრამ მერე კი ისევ გამუდმებულ ქეიფებს გაჰყვა და მთელი თვეობით იკარგებოდა ხოლმე სახლიდან; ხშირად ნაცემ-ნატყები, დაგლეჯილი და მშიერი დაუბრუნდებოდა ცოლსა... იაკობს დედა მოუკვდა. დედის ქელესზედ უზომო არყის სმით გამობლენილმა იაკობმა, თავისს ძველ მტერს მამასახლისს სცემა და ამისთვის დააბატმირეს. გაუვიდა ვადა და თავმოპარსული, დაღვრემილი და გულ-ჩათხრობილი იაკობი ისევ სოფელში დაბრუნდა. სოფელს თან-და-თან უფრო სძულდებოდა იაკობი და ეს სიძულვილი მის ოჯახზედ და მით უმე-

ტესად, სრულიად უდანაშაულო ტერენტისგანაც გადადიოდა, რომელიც თავის კუხის გაქოისობით ისედაც ბავშვობიდანვე იყო სოფელში აბუჩად აგდებული. იაკობს ტუსაღს და ყაჩაღს ეძახდნენ, ტერენტის კი—საზიზღარს და კუდიანს. ტერენტი მოთმინებით იტანდა ლანძღვა-კიცხვას, იაკობი კი ყველას ემუქრებოდა:

— კარგით! დამაცადეთ!... მე თქვენ გაჩვენებთ!

მაშინ იაკობი ორმოცის წლისა იქნებოდა, როცა სოფელს ცეცხლი წაეკიდა. ცეცხლის გაჩენა მას დაბრალდა და ციმბირში უკრეს თავი.

დარჩა ტერენტის ცეცხლის გაჩენის დროს ჭკუაზედ შეშლილი რძალი და მისი ათი წლის შვილი ილია—ჯან სალი, შავთვალა და თავის ხანის შეუფერებლად ჭკვიანი ბავშვი. გამოჩნდებოდა თუ არა ილია ქუჩაზედ, სოფლის ბიჭ-ბუჭები აედევნებოდნენ და ქვის სროლას დაუწყებდნენ ხოლმე. მოზდილნი კი, მოჰკრავდნენ თუ არა თვალსა, ზიზღით წაიბუტბუტებდნენ:

— ე, ეშმაკის ბარტყო!... შე საციმბიროს თესლო, შენა... დროზედ რომ ჩაძაღლდე ის, გირჩენია!...

ბუნებისაგან დასჯილი ტერენტი, სოფელში ცეცხლის გაჩენამდე ძაფებით, ნემსებით და სხ. წვრილმანი საქონელით ვაჭრობდა, რაკი სხვა გზით მუშაობა არ შეეძლო; მაგრამ ცეცხლის გაჩენის შემდეგ, რომელმაც ნახევარი სოფელი გაანადგურა და არც ლუნევიანთ ქოხი დაინდო, ტერენტისაც დაუკარგა მთელი თავისი საქონელი, ასე რომ ამ ცეცხლის შემდეგ ლუნევიანთ ერთი ცხენი-ღა დარჩათ და ორმოცდა სამი მანათი ფულად—იმათ ავლა-დიდებებს ეხლა ეს შეადგენდა. დაინახა რა ტერენტიმ, რომ სოფელში ცხოვრება აღარ შეიძლებოდა, რძალი ერთ ოხერ-ტიალ დედაკაცს მიაბარა ათ შაურად თვეში, ერთი დანჯღრეული ურემი იყიდა, ჩასვა შიგ თავის ძმისწული და გადასწყვიტა საგუბერნიო ქალაქში გამგზავრებულიყო, სადაც შორეული ნათესავი პეტრუსა ფილიმინოვი ეგუ-

ლებოდა—ერთ დუქანში მოსამსახურე და იმედი ჰქონდა, ის ხელს მოგვიმართავს და იქნება როგორმე ვიცხოვროთო.

თავისს დამწვარ-დაბუგულ სახლიდან ტერენტი შუალამისას ქურდსავეთ ჩუმად გაიპარა. გატრუნული მიერეკებოდა ცხენსა და თავისი მსხვილი შავი თვალებით სულ უკან იყურებოდა. ცხენი ზღაზნით მიდიოდა, ურემი აკვანსავით ირწეოდა და თივაში გახვეულმა ილომ მალე დაიძინა მაგარის, ბავშვურის ძილით...

შუალამისას რალაც მგლის ყმუილის მსგავსმა ხმამ გამოაღვიძა ბავშვი. ნათელი ღამე იყო. ურემი ტყის პირას იდგა, იქვე მახლობლად ცხენი დადიოდა და ფრუტუნით ცის ნამით დანამულ ბალახს სძოვდა. ვეებერთელა თავ-მომწვარი ფიჭვის ხე შორს, ტყის განაპირას იდგა განცალკევებული, თითქოს სხვა ხეებს არ მოუსურვებიათ მასთან ცხოვრება და თავისს წრიდგან გაუდევნათო. ბავშვის გამჭრიახი თვალები მოუსვენრად დაეძებდნენ ბიძას და ღამის სიჩუმეში აშკარად ისმოდა—დრო-გამოშვებით ცხენის ფეხის ხმა, ყრუდ, ღრმა ოხვრად. ისმოდა მისი ფრუტუნი და რალაც გაუგებარი, გამოურკვევი ხმაურობა, რომელიც შიშის ჟრუანტელსა ჰგვრიდა პატარა ილოს.

— ძია!—ჩუმათ დაიძახა მან.

— ჰა?—აჩქარებული უპასუხა ტერენტიმ და ყმუილი უცბად შესწყდა.

— საღა ხარ?

— აქა ვარ. . დაიძინე...

მაშინ კი დაინახა ილომ ბიძა, პატარა გორაკაზედ ის შავად, შეტრუსულ კუნძსავით გამოიყურებოდა სიბნელეში.

— მეშინიან,—უთხრა ბავშვმა.

— რა, რისა გეშინიან? აბა რა არის საშიში?... მარტონი ვართ...

— ვილაცა ღმუის...

— მოგსიზმრებია...—ჩუმად წაილაპარაკა კუზიანმა.

— ღმერთმანი, ღმუის.

— მგელი იქნება... ის შორს არის, ნუ გეშინიან... შენ დაიძინე...

მაგრამ ილოს აღარ ეძინებოდა. რაღაც მოუსვენრად ჰხდოდა მას ღამის სიჩუმე, ყურებში სულ შესაბრალოსი ღმუილი უწიოდა. ბავშმა მიიხედ-მოიხედა, ბოლოს ძირს მიაცეცა თვალები და შენიშნა, რომ ის იმ მხარეს იყურებოდა, სადაც შორს, ტყით გარემოცული ხუთ თალა თეთრი ეკკლესია გამოიყურებოდა და თავზედ ბადრი მთვარე დაჰშკაკაშებდა. ილომ იცნო რომოდანოვის ვაკლესია და მიხვდა მისგან, რომ ორი ვერსტის სიშორეზედ, აქეთ მის და მის კიბისკენ, ტყეში, ხრამის ნაპირას, მათი სოფელი კიტეენაია უნდა ყოფილიყო.

— ჯერ არაფერიც არ გაგვივლია, წაილაპარაკა მან ჩაფიქრებულმა.

— რაო?—დაეკითხა ბიძა.

— ცოტა მეტს წავსულიყავით-მეთქი... ვაი თუ ვინმე მოვიდეს იქიდანა... და მტრულად გადახედა ილომ თავის სოფელს.

— წავალთ... დაიცა...—სთქვა ბიძამ და ისევ სიჩუმე ჩამოვარდა. ილო მოიკუნტა, მოიკუმშა სულ მთლად, ურმის ქალს დაეყრდნო და იმანაც იქითკენ დაიწყო ცქერა, საითაც ბიძა იყურებოდა. ხშირ, ბნელს ტყეში სოფელი არ მოსჩანდა, მაგრამ იმას ეგონა, აშკარად ვხედავ მათელს სოფელს, ყოველ ქოხს, ადამიანს და ძველ ჭის გვერდით ქუჩაში ტირიფსაც კიაო. ტირიფის ქვეშ თოკებით გაბაწრული მისი დაგლეჯილ-დაფლეთილ პერანგში გამოხვეული მამა ჰგდია: ხელები უკანა აქვს გაკრული, ტიტველა გული გადმოუღადრნია და თავი თითქოს მკიდროდ შეხორცებია ტირიფის ძირსაო, ისე მიუჭერია მისთვის. ჰგდია უნძრევლივ, მკვდარსავით და საშინელი, გაშმაგებული თვალებით მამასახლისის ქოხთან მდგარ გლეხებს უყურებს. ისინი ბევრნი არიან, გაბრაზებულნი თვალთაგან ცეცხლებს აფრქვევენ, ჰყვირიან და ილანძღებიან. ამ მოგონებამ ბავშს სევდა მოჰგვარა და ყელში თითქოს რაღაცამ წაუჭირაო, სუნთქვა შეუკრა. მან კარგათ იგრძნო, რომ სევდისა და ღამის

სიგრილისაგან საცაა კრემლები გადმოსცვიდებოდნენ, მაგრამ ბიძის შეწუხება არ უნდოდა; თავი შეიმაგრა და უფრო მეტად მოიკუმშა...

უცბათ ჰაერში ისევ გაისმა ჩუმი ღმუილი. ჯერ ვიღაცამ მწარედ ამოიოხრა, სლუკსლუკი დაიწყო და მერე შესაბრალისი გულმოსაკლავი კენესა გააბა:

ოოოოო!...

ბავშვი შეკრთა შიშისაგან და გატრუნა, გჰანაბა სული. ხმა კი თან და თან უფრო იზრდებოდა და ცახცახით ისმოდა ჰაერში.

— ძია, შენა ჰლმუი?... — დაიყვირა ილომ.

ტირენტიმ არაფერი უპასუხა, არც კი შეინძრა. მაშინ კი ჩამოხტა ბავშვი ურმიდან, მიიბრინა ბიძასთან, ჩააფრინდა მას ფეხებში და იმანაც ქვითინი ამოაუშვა. ქვითინსა და სლუკსლუკში მას მაინც ესმოდა ბიძის ხმა:

— გამოგვაძვეეს.... ღმერთო! ეხლა სად წავალთ, ააა? ბავშვი კი ნერწყვის ყლაპვით ეუბნებოდა:

— დაიცა.... მე წამოვიზღები... და მე ვაჩვენებ იმათ სერს!.. ჰოოო... — ტირილით მოღლილმა ბავშვმა იქვე მიიძინა. მაშინ ადგა ბიძა, ბავშვი ხელში აიყვანა, ურემში ჩააწვინა, ისევ ძველ ადგილს გავიდა და კიდევ გააბა ღმუილი...

ილოს ახსოვდა პირველად როგორ მივიდა ქალაქში. ერთხელ დილა გარიანად გაეღვიძა და თვალწინ უცბად განიერი, მღვრიე მდინარე წარმოუდგა; მდინარეს იქით კი მწვანე და წითელ-სახურავიანი სახლები მიქუჩულიყვნენ და მათ შორის მაღალი, გაფურჩქნილი ხეები გამოიყურებოდნენ. ფერდობზედ სახლები მჭიდროთ და ლამაზათ მილაგებულიყვნენ და მაღლა, მთის წვეროკინაზედ კი ერთ რიგში ჩამწყრივებულებიყვნენ და მედიდურად გადმოიყურებდნენ მდინარის აქეთა ნაპირებისკენ. ბრკყვიალა, ოქროს ჯვრები და ეკლესიის გუმბათები ამაღლებულიყვნენ მათში და ღრმათ მიდიოდნენ ცაში. მზე ის იყო ამოვიდა; მის ბრკყვიალა სხივებს ცეცხლი წაეკიდნათ

ფანჯრის შუშებისათვის და მთელი ქალაქი ჰბზინავდა და სხვა და სხვა ფერად ჰყვაოდა

— ღმერთო!— ჩუმათ შეჰყვირა ბავშმა და თვალები დააშტერა ამ საოცარ სურათს. კაი ხანი შეჰყურებდა მას ღმობიერად, ხმა ჩაკმენდილი. მერე მოუსვენარმა ფიქრმა გაუელვა თავში— სად ვიცხოვრებთ აქ მე, პატარა, დაგლეჯილ-დაფლეთილი და მოსვრილი მოთხუბენილი და ჩემი უშნო, კუზიანი ბიძა? შეგვიშვებენ კია ამ სუფთა, მდიდარ და ოქროთი მბრქყვინავ ქალაქში? იმას ეგონა ჩვენი ურემი სწორედ იმიტომ არის აქ გაჩერებული, წყლის პირას, რომ ქალაქში ჩვენისთანა მოთხვრილ, დაგლეჯილ და ულაზათო, ულამაზო ხალხს არ უშვებენო. იქნება ბიძა, სათხოვნელადაც წავიდა, რომ შეგვიშვითო...

ილომ გულის ფანჯრით დაუწყო თვალით ძებნა ბიძასა. მათ წინაც და უკანაც სხვა კიდევ ბევრი ურემი იდგა; ზოგ მათგანზედ რძე ედგათ ქილებით, ზოგზედ ფრინველი გოდრებით, კიტრები, ხახვი, ხილი, კარტოფილით სავსე ტომრები. ურემებზედ და მათ გვერდით გლეხები და დედაკაცები ისხდნენ. სუყველანი რალაც სულ სხვანაირი ხალხი იყვნენ. ყველანი ხმა მალლა, მკაფიოდ ლაპარაკობდნენ და ლურჯი ბლუზები კი არ ეცვათ—სულ ფერად, ფერადი და წითელ ჩითებში იყვნენ გამოწყებილნი. თითქმის ყველა მათგანს ფეხებზედ წაღები ეცვათ და თუმცა მათ გვერდზედ ვილაც ხმლოსანი დაიარებოდა, რომელიც ან ურიადნიკი, ან ბოქაული უნდა ყოფილიყო, მისი მაინც არავის ეშინოდა და თავსაც კი არ უკრავდნენ. ილოს ეს ძალიან მოეწონა. ურემზედ მჯდარი ათვალიერებდა მზის სხივებით განათებულ ცოცხალ სურათს და თან ოცნებობდა იმ ნეტარ დროზედ, როცა ესეც ჩაიცვამდა წაღებს და წითელ ჩითის პერანგში გამოეწყობოდა. შორს, გლეხებს შორის ტერენტიც გამოჩნდა. მას თავი მალლა აეწია და ქალამნიან ფეხებს ძლივს მოაბოტებდა. სახე მზიარული ჰქონდა და შორიდანვე გაუღიმა ილოს და ხელით რალაცას ანიშნებდა.

— ღმერთი ჩვენ კენაა, ილო! ნუღარ იღარდებ! ძია პეტრეც უცბათ ვიპოვნე... აჰა, შექამე ჯერ-ჯერობით ესა!...

უთხრა ილოს და თან ხმელი კვერი გაუწოდა. ბავშვმა კრძალვით ჩამოართვა ბიძას კვერი, უბეში შეიღო და აღელვებული დაეკითხა:

— რა, არ გვიშვებენ ქალაქში?

— ამ საათში შეგვიშვებენ... აი, ამ საათში პარომი მოვა და იქითა მხარეს გადაგვიყვანენ?

— ჩვენცა?

— ჩვენც გადავალთ, მარა... აქ ხომ არ ვიცხოვრებთ?!

— ოჰ! მე კი მეგონა— ჩვენ არ შეგვიშვებენ-მეთქი... მერე, იქ სად უნდა ვიცხოვროთ?

— ეგ კი ჯერ მეც არ ვიცი... ღმერთი გვიჩვენებს...

— აი, იმ დიდ წითელ სახლში რომ ვიცხოვროთ...

— სულელო, ეგ კახარმაა!... იქ სალდათები ცხოვრობენ...

— მაშ, აგე აიმაში... აგე...

— ჰე, გემო კი გქონია! მაგას ვინ მოგვაკუხებს, ჩემო ძმაო!...

— არა უშავს-რა!— დაბეჯითებით წარმოსთქვა ილომ:— იმასაც მივალწევთ!...

— ეეჰ!— ღრმით ამოიოხრა ტერენტიმ და ისევ საღლაც წავიდა.

ცხოვრება ქალაქის განაპირა, საბაზრო მოედანთან, დიდს უფერულ სახლში მოუხდათ. მას ყოველი მხრიდან სხვა შენობები ამოჰკვროდნენ, ზოგნი ახალნი და ზოგნი კი ისევე მოსერილ-მოთხვრილნი და ისევე ძველნი, როგორც თითონა. ფანჯრებიც და კარებიც ამ სახლში სულ მთლად დაღრეცილები იყვნენ და სუყველაფერს ქრატაქუჭი გაუდიოდა. მიდგმულ მიშენებული ქოხ-მახები, გალავანი, ქისკარი, — სუყველაფერი ერთი მეორეს დასწოლოდა და საერთოდ ნახევრად დამპალ, ხავს-მოკიდებულ ხე-ტყეს წარმოადგენდა. ფანჯრების შუშები გაქონილ-გალესილიყვნენ, შენობის ქუჩის მხარეს

პირში რამდენიმე ხეს სიმძიმესთვის ველარ გაეძლოთ და თავები გამოეყოთ, რითიც ეს სახლი თავისს პატრონსა ჰგავდა, რომელსაც აქ დუქანი ჰქონდა. პატრონიც ბებერი და ნაცრის ფერი იყო; თვალები იმის დავარდნილ, სიცოცხლე გამოღეულ სახეზედ სახლის ფანჯრებსა ჰგვანდნენ; დადიოდა და მძიმეთ ეყრდნობოდა სხვილ ჯოხსა; ეტყობოდა, ამასაც გასძნელებოდა დიდი, ვეებერთელა მუცლის ტარება და ისიც სულ მუდამ ჰქშინავდა და ჰკვნესოდა.

ტერენტი სახლის მრავალ ერთ კუთხეთაგანში დასახლდა, სულ ძირის, მიწის სართულში ფანჯარასთან, რომელიც ეზოს ერთ კუნჭულს გაჰყურებდა; ფანჯრის წინ ნაგვის დიდი ხროვა იყო და ძველი სუნნელოვანი ცაცხვი და ორიც ხეყრუა ჰხარობდნენ. სამი თუ ოთხი დღის შემდეგ სახლის პატრონი ჯოხით უჩვენებდა ილოზე და ჭახჭახებდა, ილო კი ნაგვის იქით მიმალულიყო და შეშინებულის, შემკრთალის თვალებით გამოიყურებოდა

— შენ ვილასი ხარ? საიდან გაჩნდი-მეთქი?...

ილო ხშირის თვალის ხამხამით ჩუმათ ეგდო ერთს ადგილას და ვერც კი ინძრეოდა.

— შენ ეე, ვისია მეთქი ეს ოხერი? აქ აღარა ვნახო! დაიკარგე აქედან! დამაცა!.. აჰ, შე თაგვის წიწილო, შენა!. რაიო? მოსამსახურესიაო? შევილიო? ააა! ძმისწული? მერე იმ კუზიან მ—ს არ უნდა ეთქვა, რომ ძმისწულიცა ჰყვანდა? პეტრე, შენ რაღას უყურებ? კუზიანს ძმისწულიცა ჰყოლია—ეს რა ამბავია? დღესვე აღარა ვნახო მე აქა!..

ლოყაწითური მებუფეტე პეტრეზე დუქნის ფანჯრიდან გამოიყურებოდა და ხმა-მალლა, მაგრამ მოწიწებით, ეუბნებოდა:

— დროებით, ვასილი დორიმენდონტიჩ, უწლოვანია... სულ ობოლი ბავშვია, არავინა ჰყავს... მე მივეცი ნება აქ ყოფნისა, მაგრამ, თუ თქვენ არა გსურთ, წაიყვანებ, მალე მოგაშორებთ.

ილომ რომ გაიგონა, წაყვანას მიპირებენო, შეჰღრიალა, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, ტყვიასავით გაუეღვა სახლის პატრონს გვერდით და თავის წრუწუნასავით შეძვრა თავისს სოროში. აქ დაეცა ტანტზედ, წაიხურა თავზედ ბიძის პალტო და სლუკუნ-სლუკინით მორთო ტირილი. მაგრამ მალე ბიძა მოვიდა და დაამწვიდა.

— არა გიშავს-რა, ნუ გეშინიან!.. ეგ თურმე ყოველთვის ეგრე ჰყვირის! დაბერებულა და ქკუა შემოჰკლებია... აქ ყველაზედ დიდი ეგ კი არ არის, პეტრუხა... აქ ბატონ-პატრონი ის არის!.. იმას მოეფერე შენა... პატივი ეცი ხოლმე!... სახლის პატრონი კი იმასთან მეტიც არის...

პირველ ხანებში ილო სუყველგან დაძვრებოდა და ამ ვეებერთელა სახლში ერთი სოროც კი არ დარჩა მას შეუსწავლელი. ეს სახლი მას ძალიან მოსწონდა და თავისს სიდიდით აკვირვებდა მას. ის ისე მჭიდროთ იყო დასახლებული, რომ ილოს ეგონა—მარტო ამ სახლში უფრო მეტი ხალხია, ვიდრე მთელ სოფელ კიტყენაიაშიო. ხმაურობაც ისეთია მასში, როგორც ბაზარში. ორთავე სართულში დუქანი იყო მოთავსებული, რომელიც სულ მუდამ სავსე იყო ხალხითა; ზეით ჩარდანში ვიღაც ლოთი დედაკაცები სცხოვრობდნენ, ერთ მათგანი, რომელსაც მატყა ერქვა, შავი, ვეებერთელა ტანის დედაკაცი, მუდამ შიშსა ჰგვრიდა ილოს თავისი გაბრაზებული, შავი თვალებით. მიწის სართულში მეჩქმე პერფიშკა სცხოვრობდა, ავადმყოფი, დამბლად დავარდნილი ცოლით და შვიდი წლის ქალით; ბებერი პაპა ერემეი, რომელსაც ჩვრების და ნაგავში გაყოლილ უვარგის ნივთების კრეფა გაეხადნა ხელობად; გლახა დედაკაცი, ბებერი, საცოდავით გამხდარი და მყვირალა, რისთვისაც ეზოში პოლოროტას ეძახდა დიდი და პატარა, და მეეტლე მაკარ სტეფანიჩი, ხნიერი, დინჯი და ჩუმი კაცი. ეზოს კუთხეში სამჭედლო იყო. სამჭედლოში დიდიდან მოყოლებული სადამოდინ ცეცხლს დგრიალი გაჰქონდა, ცხენებს სჭედავდნენ, ისმოდა მუდმივი ჩაქუქის კაკუნი და მალალი ტანის მჭედელი საველი, ბოხი ხმით განუწყვეტლივ მღეროდა

რალაც სევდიან სიმღერებსა. ხანდახან სამქედლოში საველი
 ცოლიც გამოჩნდებოდა ხოლმე—სრული დედაკაცი, წითელ
 თმიანი და ცისფერ თვალბიანი. მუდამ თეთრი თავმოსახვევი
 ჰქონდა ხოლმე თავზე მოხვეული და რალაცნაირად ვერ შეე-
 ხამებოდა ხოლმე მისი სითეთრე სამქედლოს შავ ჯურღმულსა.
 ის თითქმის ყოველთვის იცინოდა წკრიალა ხმითა და საველი
 კი თავისი ბოხი ხმით მეორეს ეუბნებოდა, თითქოს ჩაქუჩს
 ურტყამს რალაცაზედაო. უფრო ხშირად კი ქალის სიცილის
 პასუხათ იღრინებოდა. ამბობდნენ, საველს ძალიან უყვარს
 ცოლი და ის კი სხვაგან ქეიფობსო...

ამ ვეებერთელა სახლის ყოველ ქუჭრუტანაში, ყოველ
 სოროში ადამიანი იჯდა და დილიდან მოყოლებული სალა-
 მომდინ სახლს ზანზარი გაუდიოდა ყვირილისა და ხმაურობისა-
 გან, თითქოს შიგ, როგორც დიდს დაქანგებულ ქვაბში, რა-
 ლაც სდულს და იხარშებო. სალამოობით სუყველანი გამო-
 ძვრებოდნენ ხოლმე თავიანთ სოროებიდან და ან სადმე ეზოში
 მიიქუჭკნებოდნენ, ან ქისკართან მდგარ სკამზე ჩამოსხდებოდ-
 ნენ; მეჩქეძე პერფიშკა „ბუზიკა“-ს უკრავდა ხოლმე, საველი
 ბლაოდა, ეს სიმღერას ნიშნავდა, მატიცა, თუ გადაკრული იყო,
 ყველასთვის გაუგებარი სიტყვებით რალაც საოცარ სევდიანს
 სიმღერას ამბობდა და თან მწარე ცრემლებს აფრქვევდა.

სადმე ეზოს კუნჭულში პაპა ერემეის შემოუსხდებოდნენ
 ამ ვეებერთელა სახლში მცხოვრები ბავშვები და ეუბნებოდ-
 ნენ:

— პა-პა! ზღაპარი გვითხარი!..

პაპა ერემეი უყურებდა მათ დასწეულბულ, დაწითლე-
 ბული თვალბებით, რომლებიდანაც გამუდმებით დამქქნარ-და-
 ლარულ სახეზე მღვრიე ცრემლები ჩამოსდიოდა, ჩამოიფხატავ-
 და თავზე ძველს, გახუნებულ ქუდსა და წვრილის ხმით ღია-
 კვანსავით გააბამდა:

„იყო და არა იყო რა, იყო ერთი სახელმწიფო; ამ სახელ-
 მწიფოში დაიბადა უცნობი დედმამისგან ცოდვისთვის დასას-
 ჯელად ერთი მწვალბებელი“...

გააღებდა თუ არა პაპა ერემეი თავისს უკბილო, გამოძყურალ პირსა, მისი გრძელი თეთრი წვერი დაიწყებდა ცანცარს, აუცახცახდებოდა თავიც და ღრმად დაღარულსახეზე განუწყვეტილვ ცრემლებს გაუდიოდა ღაპა-ღუბი.

„საშინელი რამ გამოვიდა ეს ბავშვი: მაცხოვარი იესო არა სწამდა, ღვთისმშობელი არ უყვარდა, ეკკლესიას გაუვლიდა და ქუდს არ მოიხდიდა, პირჯვარს არ გამოისახავდა, დედამას არ უჯერებდა“...

ბავშვები ყურს უგდებდნენ მის წვრილ, ცახცახ ხმას და გატრუნულ-გაჩუმებულნი შესცქეროდნენ სახეში.

ყველაზე გულდადებით ყურს უგდებდა ქერა იაშკა, მებუფეტე პეტრუხას შვილი. იაშკა გამხდარი, ცხვირ წაწვეტებული, წვრილ კისერა და დიდ-თავა ბავშვი იყო. როცა გაიქცეოდა ხოლმე, თავს ისეთი ღახლახი გაუდიოდა, გეგონებოდათ—აი ამ წუთას მოსწყდება კისრიდან და ცალკე გაგორდებაო. თვალებიც დიდრონი და რაღაც მოუსვენარი ჰქონდა. ისინი ყოველთვის გაკვრით თუ შეხვდებოდნენ ხოლმე საგნებს, თითქოს ეშინიანთ მათზე გაჩერებისაო და თუ გაჩერდებოდნენ რამეზედ, დაიჭყიტებოდნენ, გადმოიკარკლებოდნენ ბუდიდან და იაშკას სახე ცხვირის გამომეტყველებას მიიღებდა. იგი ყველა ბავშვებში ირჩეოდა უსიცოცხლო, გადამტკნარებული სახით და სუფთა, მაგარი ტანთსაცმელით. ილო მოსვლისათანავე დაუმეგობრდა მას და გაცნობის პირველ დღესვე იაშკა საიდუმლებრივი ხმით ჩაეკითხა თავის ახალ ნაცნობს:

— სოფელში კუდიანები ბევრი გყავდათ?

— რამდენიც გინდა, — მიუგო ილომ. — დედაკაცებიც არიან კუდიანები... ჩვენ შაბერი გყვანდა კუდიანი.

— ქერა იყო? — ჩურჩულით ჩაეკითხა იაკობი.

— ჯალარა. ისინი ყოველთვის ჯალარეები არიან ხოლმე...

— ჯალარებს არა უშავთ-რა. ჯალარეები გულ-კეთილები არიან ხოლმე... აი ქერები კია... ოჰ, ღმერთმა დაგვიფაროს! ისინი სიამოვნებითა სვამენ ადამიანის სისხლსა!

ბავშვები ეზოს საუკეთესო, მყუდრო ადგილას ისხდნენ—
ნაგვის ხროვასთან, ცაცხვსა და ხეყრუების ქვეშ. აქ რომ მო-
სულიყო კაცი, სარაიასა და სახლ შორის დარჩენილ სრუტეში
უნდა გამძვრალიყო; აქ სიჩუმე იყო ყოველთვის; ცისა და
შიშველა კედლის მეტი, რომელშიაც სამი ფანჯარა იყო და-
ტანებული და ორი მათგანი დაუქმებული იყო, არაფერი მოს-
ჩანდა. ეს კუნძული საყვარელ ადგილათ შეექმნათ ამხანაგებს.
ცაცხვის ტოტებზე ბელურები ჭიკჭიკობდნენ და ძირს, მის
ფესვებთან ახალი მეგობრები ისხდნენ ხოლმე და მშვიდობიან-
ნად საუბრობდნენ ყველა საგანზე, რაც კი აინტერესებდათ
მათ.

მთელი დღეები ილოს თვალწინ რაღაცა ღრიალებდა,
ხმაურობდა, რაღაც უსაგნო და უფერო მოძრაობდა, აყრუებ-
და მას და თვალეშს უჭრებდა. პირველში ილო სულ მთლად
დაიფანტა, თითქოს გამოყეყენდა ცხოვრების სწრაფათ დუღილ-
ში. როცა დუქანში იღვა ხოლმე მაგიდასთან, სადაც ტერენ-
ტი გაოფლიანებული და სველი ჭურჭელს რეცხავდა, ილო
ჰხედავდა, რომ ხალხი მოდიოდა, სქამდა, სვამდა, ჰყვიროდნენ,
ილოწნებოდნენ, ჩხუბობდნენ და მღეროდნენ. დაღლილ-დაქან-
ცულებს, მოთხვრილებს, ხვითქი გადასდიოდათ, ირგვლივ თამ-
ბაქოს ბოლი ღრუბლებსავით ერეკებოდათ თავზედ და ისინი
კი შეშლილებსავით ისხდნენ ამ ბოლში და ღრიანცელი გაუ-
დიოდათ...

— შენ!—კუზის ქნევით და მუდმივი ჭურჭლის წკარუ-
ნით ეტყოდა ხოლმე ბიძა, როცა დაინახავდა ილოს დუქან
ში:—აქ რა გინდა? წადი ეზოში, თორემ ხაზინი დაგინახავს
და გცემს!

— დასწყევლოს ღმერთმა!—გუნებაში შეჰყვირებდა ილო
და დუქნის ხმაურობით გაკვირვებული გავარდებოდა ეზოში.
ეზოში კიდევ საველი ან ჩაქუჩს ურტყამდა გრდემლსა და ან
თავის შეგირდს ეჩიჩინებოდა, ეჩხუბებოდა; ქვეიდან, მიწის
სართულიდან მეჩქმე პერფიშკას მხიარული სიმღერა მოისმოდა,
ზეიდან მთვრალი დედაკაცების ლანძღვა-გინება ისმოდა. ღრჯო-

ლება პაშკას, საველის შვილს გადაეხიჯა ჯოხისთვის და გავრცელებული უყვიროდა:

— აჩუ, შე ოხერო!

მისი მრგვალი, მსუქანი პირისაზე სულ ერთიანად ქვარტლით და ტალახით იყო მუდამ მოსყრილი; შუბლზედ კოპი წამოხდომია; პერანგი დაფლეთილი აცვია და მის ნახევებ-ნახვრეტებიდან მისი მაგარი ხორცი გამოიყურება. პაშკა პირველ მეშფოთრათ და მეჩხუბრათ ითვლებოდა ეზოში; მან ორჯერ მიტყუა კიდევ მოუხეშავი ილო და როცა უკანასკნელმა ტირილით ბიძას შესჩივლა, მან ხელები გაპარტყა და უთხრა.

— რა ვქნათ!... რას იზამ? მითმინე და დაგავიწყდება.

— მე წავალ და ისე მივბეგვავ, რო!—ტირილით დაჰპირდა ილო.

— არ გაჰბედო!—შკაცრად უბრძანა ბიძამ:—ახლა ჩხუბები დამიწყე აქა!...

— მაშ, ის რათა მცემს?

— ის აქაურია, შენ კი სხვისი ხარ...

ილო მაინც კიდევ ემუქრებოდა პაშკას, მაგრამ ბიძა მოულოდნელად გაანჩხლდა და დაუღრიალა თავისს ძმის წულსა; ეს იშვიათად იცოდა კუზიანმა. მაშინ კი იგრძნო ილომ, რომ ის აქაურებს ვერ შეედრებოდა, ჩაიღო გულში პაშკას წინააღმდეგ მძულვარება და უფრო დაუმეგობრდა იაკობსა.

იაკობი ჭკვიანათ იქცეოდა: არც არავის ეჩხუბებოდა და არც ყვირილი იცოდა; თითქმის არასოდეს არ ჩაერეოდა თამაშობაში, მაგრამ იმაზედ კი უყვარდა ლაპარაკი, თუ მდიდარ სახლებში და ქალაქის ბაღში როგორ თამაშობენ მდიდრის შვილები. ილოს გარდა იაკობი მხოლოდ შვიდი წლის მაშოს დაუმეგობრდა, მეჩექმე პერფიშკას ქალსა. მაშო გაბუნჯგული, გამხდარი და სუსტი ბავშვი იყო; იმისი პატარა თავი შავი ხუჭუჭი თმით მთელი ღღე ეზოში ერტო. მისი დედაც სულ მუდამ ჩასავალ კარებთან იჯდა ხოლმე. მაღალი და უკან გძელ ნაწნავი გადადებულნი, ის მუდამ თავ-ჩაღუნული იჯდა და რაღასაც ჰკერავდა. როცა თავს აიღებდა, ილო დაუნახავდა

სახეს. სახე მას მსხვილი, დალურჯებული და მიცვალებულსავით გაშეშებული ჰქონდა. მისი კეთილი შავი თვალებიც უმოძრაოდ-უსიცოცხლოდ გამოიყურებოდნენ. ის თავის დღეში არავის დაელაპარაკებოდა ხოლმე, ქალსაც კი ნიშნებით დაუძახებდა, რაც რამე დასჭირდებოდა. მხოლოდ ხანდახან, და ისიც მეტად იშვიათად, წამოიყვირებდა ხრინწიანის ხმით, თითქოს ვილასაც ახრჩობენო.

— მაშო!

პირველ ხანებში ილოს რაღაც მოსწონდა ამ დედაკაცში, მაგრამ, როცა გაიგო აგერ სამი წელიწადია, რაც კუტად არის დავარდნილი, ფეხებს ვერ ამოძრავებს და საცაა მოკვდებაო, ეშინოდა მისი და ერიდებოდა.

ერთხელ, გვერდზედ რომ გაუარა ილომ, მან ხელი გამოაწოდა, ბლუზაში მოჰკიდა და შეშინებული ბავშვი თავისკენ მიიწოდა.

— ერთ რამესა გთხოვ...— უთხრა დედაკაცმა, — მაშოს ნუ მიწყეინებთ ხოლმე!.. ნუ!..

ძლივს ლაპარაკობდა: ყელში რაღაც უჭერდა.

— ნუ მიწყეინებ, შენი ჭირიმე!... უთხრა კიდევ, შეხედა საბრალო თვალებით ილოს სახეში და გაანთავისუფლა ილო. ამ დღის შემდეგ ილო და იაკობი მეტის ყურადღებით ეპყრობოდნენ მაშოს და სცდილობდნენ ყოველნაირი უსიამოვნება აეცდინად მისთვის. მას არ შეეძლო ავადმყოფი ადამიანის თხოვნა-მუდარა არ დაეთასებინა, რადგან სხვა ყველა მოზდილნი მხოლოდ ბრძანებლობდნენ და სცემდნენ პატარეებსა. მეეტლე მაკარი, თუ ბავშვთაგან ვინმე მიუახლოვდებოდა, როცა ის ეტლსა რეცხავდა, გამოუდგებოდა და სველი ჩვრით სულ მთლად აუწითლებდა ხოლმე ლოყებსა. საველი ძალიან გაჯავრდებოდა ხოლმე, როცა ვინმე ცნობის-მოყვარეობით შეიხედავდა მის სამკედლოში და ბავშვებს ნახშირის ტომრებს ესროდა. პერფიშკა, თუ ვინმე გაჩერდებოდა მის ერთად-ერთ სარკმელთან და დაუბნელებდა ოთახს, რაც მოხვდებოდა ხელში—ესროდა... ხშირად ბავშვებს ისედაც სცემდნენ სრუ-

ლიად უმიზეზოთ, როცა ან გული გადაელეოდათ და გართობა მოუნდებოდათ, ან კიდევ ბავშვებთან გამოსახუმრებლად მოიცილიდნენ. მხოლოდ პაპა ერემეი არა ჩხუბობდა და არავისა სცემდა.

ილოს მალე მოსწყინდა ქალაქის ცხოვრება, სოფლის ცხოვრებას ის ეხლა ბევრად ამჯობინებდა ქალაქისას. სოფელში საცა გინდა, წახვალ, საცა გინდა, ისეირნებ, აქ კი ბიძა ეზოდამ გასვლასაც კი უშლის; სოფელში იქ კიტრს შესჭამ, იქ მუხუდოსა, რაც გინდა, აქ კი ბოსტნები არც კია და სუყველა ფერს ფული უნდა; იქ უფრო დინჯი ცხოვრებაც არის და ხალხიც სულ ერთსა და იმავე საქმეს ადგია,—აქ სუყველა იგინება, ილანძღება, ყველა იმას აკეთებს, რაც უნდა და რაცა სურს და სუყველა კი ღარიბია, სხვის ხელში შემაცქერალი და ნახევარზე მშიერი. ილო მთელი დღეები ეზოში დახეტიალობდა და მეტად მოსწყინდა ეს ვეებერთელა სახლი თავის გაქონილ, გასერილ ფანჯრებით.

ერთხელ, სადილის დროს, ტერენტიმ მძიმედ ამოიოხრა და თავისს ძმისწულს უთხრა:

— ეჰ, შემოდგომაც მოდის, ილო... ჰო! აბა ის გაგვიწვბილებს ჩვენ ეხლა ცხოვრებას, აი! ღმერთო!..

სთქვა და მწარედ ჩაჰფიქრდა. დიდი ხანი იყო ესე ჩუმაღ და გაშტერებული წვნით სავსე ჯამს ჩაჰყურებდა. ბავშვიც ჩაფიქრდა. სადილს იმ მაგიდაზე სჭამდნენ, რომელზედაც ტერენტი გამუდმებით ჭურჭელსა ჰრეცხდა ხოლმე. დუქანში საშინელი ღრიანცელი და გუგუნეი ისმოდა.

— პეტრუზა მეუბნება, ილო და იაკობი სასწავლებელში მივცეთო. ეჰ! მეც კარგად ვიცი, რომ ეს საჭიროა... უსწავლელი კაცი აქ იგივე ბრმა კაცია!... უსწავლელი აქ დაიღუბება! მაგრამ სასწავლებელში რომ მივცეთ, ფეხთ გინდა ჩაცმა და ტანთა. თვეში ხუთი მანათით რა ტანისამოსს იყიდი!.. ღმერთო, ღმერთო! შენი იმედი მაქვს მარტო!...

ბიძის ხშირმა ოხვრამ და დაღვრემილმა სახემ სული შეუხუთა ბავშვს, ცრემლი მოჰგვარა და ილომ ნელის ხმით უთხრა:

— მოდი, წავიდეთ აქედან!..

— სადა? — ნაღვლიანად დაეკითხა კუზიანი: — ჩვენ სად შეგვიძლიან წასვლა?... სად წაგვესვლება?..

— ტყეში წავიდეთ! — უთხრა ილომ და უცბათ მოცოცხლდა: — შენ არ ამბობდი, პაპა იმდენი ხანი ტყეში ცხოვრობდა მარტოო!? ჩვენ კი ორნი ვართ! ხეებს ქერქებს ავაძრობდით!.. მელებს, თრითინებს დავხოცავდით... შენ თოფს გაიჩენდი, მე კი მახეებს დავაგებდი. ფრინველებს დავიჭერდით სხვა და სხვანაირსა... ღმერთმანი! ხილია იქა, სოკო ბევრი... წავიდეთ!..

ბიძამ ალერსით გადახედა ბავშვს და ღიმილით დაეკითხა:

— მგლები? დათვები?

— თოფი ხომ გვექნება? — აღტაცებით შეჰყვირა ილომ. აი მე რომ დიდი გავიზღებდი, მხეცებისა როდი შემეშინდებოდა!.. მე ხელებით დავახრჩობ!.. მე ეხლაც არავისი მეშინიან და! აქ კი რა ცხოვრებაა? თუმცა მე პატარა ვარ, მაგრამ ყველაფერს კარგადა ვხედავ... აქ უფრო მეტს ჩხუბობენ, სანამ სოფელში... მე ვგრძნობ — ხისა ხომ არა ვარ!... აი თუ გინდ მქედელი ავიღოთ — ერთს ისეთს ჩაგარტყამს თავში, რომ მთელი დღე გტკივა და გიკვნესის თავი... ხალხიც, რაღაც... დაფლეთილ-დაგლეჯილი და შევიწროებულია...

— ეჰ, შე საბრალო ობოლო, შენა! — სთქვა ტერენტიმ, დააგდო კოვზი და აჩქარებული სადღაც წავიდა...

სალამოს, როცა ილოს მოსწყინდა უაზროთ და უსაგნოთ ეზოში ხეტიალი, სადაც ყველაფერი ნაცნობი იყო მისთვის და მობეზრებული ჰქონდა, ჩაჯდა მაგიდის გვერდით და ბურანში პაპა ერემეის და ტერენტის ლაპარაკი ესმოდა. ერემეი ჩაის დასალევავთ შემოსულიყო. პაპა ერემეი ბოლოს დროს ძალიან დაუმეგობრდა ტერენტის და სალამოთი ხეტიალით მოღლილ-მოქანცული რომ მოვიდოდა, ტერენტის მაგიდასთან დაჯდებოდა და ჩაის სმას დაიწყებდა ხოლმე.

— არა უშავს-რა! — ესმოდა ილოს ერემეის ხრინწიანი ხმა: — შენ ღმერთი ნუ დაგავიწყდება, სასოებას ნუ დაჰკარგავ!...

მხოლოდ ღმერთი გახსოვდეს. შენ ყმა ხარ იმისი, ვენაცვალე იმის სახელს, და რაცა გაქვს—სულ ღვთისაა!... კეთილიც და ცუდიც—სულ მისია! ის გაარჩევს ყველაფერს, ის შენ ცხოვრებას ჰხედავს, სუყველაფერს ჰხედავს, სუყველაფერს!.. მოვა შენთვის ისეთი ბედნიერი დღე, დაჰკრავს ისეთი წუთი, როცა დაუძახებს ის თავისს ანგელოზს და უბრძანებს: წადი და ჩემ კეთილ ყმას ტერენტის გაუადვილე ცხოვრების გზა, შეუმცირე ტვირთი... და მაშინ გეწვევა შენ ბედნიერება... გეწვევა!.. ნუ გეშინიან...

— მე ღვთის იმედი ყოველთვისა მაქვს, პაპა, — მა სხვა რა შემიძლიან? — ჩუმად ეუბნებოდა ტერენტი: — მწამს, რომ ბოლოს ის მიშველის!..

— ისა? მე შენ გეუბნები, ის არასოდეს არ გასწირავს ადამიანს. ეს ცხოვრება ჩვენ გამოსაცდელად არის მოვლინებული... მისთვის, რომ ავასრულოთ მისი მცნებანი... ის დაგვყურებს ზეიდან: როგორ გვიყვარს ერთმანეთი ხალხს? ისე, როგორც მე ვუბრძანებ თუ არაო?.. და როცა დაინახავს ტერენტის ცხოვრება გაუჭირდაო, შთააგონებს მოხუც ერემეის კეთილ აზრს: აბა, ერემი, უშველე ჩემ ერთგულ ყმას!

და უცბათ პეტრუხას ხმით, როგორც ის ჯავრობდა ხოლმე, — ერემეიმ განაგრძო:

— ილოს გამოსაწყობად ფულს მე მოგცემ!.. ერთ ხუთ მანეთს როგორ ვერ მოგიხერხებ?.. გასესხებ... როცა გექნება შეძლება, დამიბრუნებ...

— პაპავ! — შესძახა ტერენტი.

— დაიცა, გაჩუმდი! სანამ კი ბავშვი მე მომაბარე, — ხომ სულ ერთია, აქ არაფერს აკეთებს!.. მე კი სარგებელში მიშველის რასმეს... ჩვარს აიღებს, ძველს მომაწოდებს... რაც გინდა იყოს, ესეც კარგია — წელში მოხრა მაინც არ დამჭირდება...

— ღმერთმა გიშველოს! — შეჰყვირა კუზიანმა.

— ღმერთი მე მიშველის, მე — შენა, შენ იმას, ის კიდევ ღმერთსა და წავა, ჩარხივით დაგვიტრიალდება საქმე... ვალშიც არავინ დარჩება... ხე-ხე-ხე ჩემო, ძვირფასო! ეჰ, ჩემო ძმაო

ვიცხოვრე, კარგა ვადევნე ყველაფერს თვალი და ღვთის მეტი მე ვერაფერი დავინახე. ყველა იმისია, ყველა იმისგან არის და ყველა იმისთვისაა!...

ილოს ამ ლაპარაკში ჩაეძინა. მეორე დღეს აღრიხანად პაპა ერემემი გამოაღვიძა და მხიარულად უთხრა:

— აბა, წავიდეთ სასეირნოთ! აბა ჩქარა! მოიფშვნიტე თვალები!

პაპა ერემეის მფარველობის ქვეშ ილოს საქმე მშვენიერად წავიდა. ყოველ დღე აღრიხანად გამოაღვიძებდა ხოლმე ერემეი ილოს და შეღამებამდის დაძვრებოდნენ ქალაქში და ჩვრებს, ძველებს, დახეულ ქალაქს, რკინის ნაქრებს, ტყავის ნაგლეჯებს და სხ. აგროვებდნენ. უზარმაზარი რამ იყო ეს ქალაქი და საყურადღებოც ბევრი რამ ჰქონდა, ასე რომ პირველ ხანებში ილო ბევრს ვერაფერს ჰშველოდა ერემეის, ხალხის და სახლების სინჯვას უნდებოდა, სუყველაფერი აკვირვებდა მას და სცდილობდა ყველაფერი გამოეკითხა პაპა ერემეისთვის... ერემეისაც ლაპარაკი უყვარდა, თავ-ჩალუნული და მიწაში თვალეხ ჩაცეცებული დადიოდა ეზოდამ ეზოში, რკინის წვერიან ჯოხს აკაკუნებდა, იწმინდავდა ან თავისი ჯღანებით, ან მოსვრილ-მოთხვრილი ტომრის წვერით ცრემლებს და შეუსვენებლივ გაბმით უამბობდა თავისს თანა-მხლებელს.

— ეს სახლი პჩელინისაა, სავვა პეტროვიჩისა. ძაან შეძლებული ვაქარი პჩელინი!.. ოქროში და ვერცხლში სცხოვრობს სულ...

პაპა!—ეკითხებოდა ილო,—როგორა მდიდრდება ხოლმე ხალხი?

— იშრომებენ, მუშაობენ მაგისთვის... შვილო, დღეც მუშაობენ, ღამეცა და ფულს თან და თან აგროვებენ. ბევრს როცა შეაგროვებენ, სახლს აიშენებენ, ცხენებს გაიჩენენ, ქურქელს და სხ. ძვირფასს რამეებს იყიდიან. სუყველაფერს ახალს შეიძენენ! დაიჭერენ მოსამსახურეებს, მეეზოებს და ათას კიდევ სხ. ვისმეს, რომ ეხლა იმათ იმუშაონ იმათთვის და თვითონ დაისვენონ და იცხოვრონ ადამიანურად. მაშინ

იტყვიან—პატიოსანი შრომით შეიძინა ეს ცხოვრება და ეს ფუფუნებაო... მაშ!.. ისეთებიც არიან, რომ ცოდვით, ცუდი საქმით მდიდრდებიან. აი, პჩელინზედ ამბობენ, საყმაწვილეში სული დაიღუპა ამ სიმდიდრისთვისაო... იქნება შურმა ათქმევიანა ეს ხალხსა, მაგრამ შეიძლება მართალიც იყოს. საძაგელი რამ არის ეს პჩელინი, თვალიც ცუდი აქვს... სუყველას ემალება, სცდილობს არავის შეხვდეს, ვერც პირდაპირ შემოგხედავს სახეში... მაგრამ შეიძლება ტყუილი მოუგონეს საწყალსა... ისიც მოხდება, რომ უცბად გამდიდრდებიან ხოლმე... ისე ბედი გაუღიშებთ. ერთი ღმერთია მარტო, რომ სიმართლით სცხოვრობს, ჩვენ კი არაფერი ვიცით!... ადამიანნი ვართ! ადამიანი კიდევ თესლია ღვთისა!.. დაგვთესა ღმერთმა დედამიწაზედ— იმრავლეთ და იზარდეთ! მე კი გიყურებთ რა მოსავალი მოვაო, დიახ.. ეს სახლი კიდევ საბენევეისაა, მიტრი პავლიჩისა.. ეს პჩელინზედ ბევრად უფრო მდიდარია. ეს კი ნამდვილი ავაზაკია—მე ვიცი... მე კი არ ვკიცხავ—ეს ღვთის საქმეა,—მე მხოლოდ ნამდვილად ვიცი... ჩვენი სოფლის უფროსი იყო და ყველა გაგვიყიდა, ყველა დაგვცარცვა!... დიდი ხანი უთმინა ღმერთმა, მაგრამ ბოლოს მაინც, ვენაცვალე იმის სამართალს, მაგისტვისაც მოიცალა. ჯერ დაყრუვდა მიტრი პავლიჩი, მერე ცხენებმა შვილი გაუსრისეს... და ამ ცოტა ხანებში კიდევ ქალი გაექცა...

მოხუცმა ყველაფერი იცოდა რაც ჰხდებოდა ქალაქში, ეს ყველას კარგათ იცნობდა და უგესლოთ, უშუროთ უამბობდა ყველაფერს პატარა ილოს. ყველაფერი, რასაც კი ის მოჰყვებოდა ხოლმე, სუფთა, ანკარა გამოდიოდა, თითქოს ყველა ამბავს გამოუღვევლი ცრემლებით ჰბანს და ასუფთავებსო.

ბავში გულმოდგინეთ უგდებდა ყურსა, განცვიფრებული შეჰყურებდა დიდს, მედიდურად წამოჭიმულ სახლებს და ხან გამოშვებით იტყოდა ხოლმე:

— ნეტა ერთი ცალი თვალით მაინც შემახედა ამ სახლებში!..

— ყველაფერს ნახავ, მოითმინე! შენ ისწავლე და რომე მუდამ: გაიზრდები და სუყველაფერს ნახავ! იქნება თითონ შენც გამდიდრდე... ეჰ, ჰე, ჰე! აი მე ვიცხოვრე, ვიცხოვრე, ვუყურე, ვუყურე.. და თვალები კი გავიფუჭე... აი, განუწყვეტლივ ცრემლი ჩამომდის... და ჩონჩხსავით ჩამოვხში და დავუძღურდი... ცრემლად დავლევულვარ მაშასადამე... სისხლი გამომელია...

ილოს მეტად მოსწონდა მოხუცის დაბეჯითებული და სიყვარულით სავსე ლაპარაკი ღმერთზედ და მის განგებაზედ და მისი ტკბილი ლაპარაკის გავლენის ქვეშ ბავშვის გულში მხნე და ძლიერი გრძნობა ებადებოდა. მომავალში რაღაც სასიხარულო და ბედნიერების იმედები უღვივდებოდნენ. ბავშვი შესამჩნევად გამხიარულდა.

ის ეხლა გატაცებით ჰშველიდა მოხუცს ნაგვის ქექვას და მიგდებულ, მივიწყებულ რამეების ძებნას. ძალიან აინტერესებდა უვარგის, გადაყრილ საქონლის ქექვა და მეტად სიამოვნებდა მოხუცის სიხარულით, როცა მოულოდნელად ნაგავში კარგს რასმეს წააწყდებოდნენ. ერთხელ, ერთ უსუფთაობისათვის გათხრილ ორმოში ილომ ვერცხლის კოვზი იპოვა და პაპამ ჯილდოთ ნახევარი გირვანქა კამფეტი უყიდა. ერთხელ კიდევ დაობებული და ნახევრად დამპალი პორტმანი გამოაჩინა ნაგავში, რომელშიც მანათზედ მეტი ფული იპოვნეს. დრო გამოშვებით ხან დანას წააწყდებოდნენ, ხან ჩანგალს, ქანჩს, და თითბრის დამტვრეულ, დაჭყლეტილ რამეებს, ვაქსის და თევზის თუნუქის ყუთებს. ერთხელ ხევში, სადაც მთელი ქალაქი ჰყრიდა ნაგავსა, ილომ თითბრის მშვენიერი, მძიმე შანდალი ნახა. ყოველ ამისთანა შემთხვევაში პაპა რამე ტკბილეულობას უყიდდა ხოლმე.

როცა აღმოაჩინდა რამე საუცხოვოს, ილო სიხარულით შეჰყვირებდა:

— პაპა, პაპა, ერთი უყურე, რა ვიპოვნე!

პაპა კი შეფუცხუნებული, მოუთმენლად მიიხედ-მოიხედავდა და დაბეჯითებით ეტყოდა:

— ნუ ჰყვირი, კაცო! ეჭ, როგორ შეიძლება!...

მას ყოველთვის ეწინააღმდეგებოდა, როცა მაგისთანა საუცხოვო რასმეს წააწყდებოდნენ და ყოველთვის გამოჰგლიჯავდა ბავშს ხელიდან და მოუთმენლად თავის დიდ ტომარაში ჩააქანებდა.

— რა თევზი დაგიჭირე! — იკვებდა გამარჯვებული ილო.

— ჩუმად, ჩუმად, შე საძაგელო!.. აღერსით ეტყოდა მოხუცი და დასწრებულ თვალთაგან ცრემლი კი მინც გადმოსდიოდა ღაპა-ღუპით.

— უყურე, პაპა, რამოდენი ძვალია, უყურე! — ისევ დაუყვირებდა ილო.

ძვლები და ჩვრები არ აწუხებდნენ, არ აღელვებდნენ მოხუცს; დინჯად გამოართმევდა ხელიდან, გასწმინდავდა ნაფოტით ტალახისაგან და დამწვინდებული ჩასდებდა ტომარაში. პაპამ ილოსაც შეუკერა პატარა ტომარა და რკინის წვერიანი ჯოხი მისცა ხელში, რითიც ბავშს თავი მოჰქონდა. თავის ტომარაში ილო პატარა ყუთებს აგროვებდა, დამტვრეულ სათამაშო ნივთებს და რაც მოეწონებოდა; მას ძალიან მოსწონდა, რომ თავის ზურგზედ ჰგრძობდა ყველა ამას და მათი ჩხარუნი ესმოდა. ყველა ამის მოგროვებას ერემეი ასწავლიდა.

— აი, მოაგროვე — მაგისთანა რამეები და შინ წაიღე. მიიტან, ბავშვებს დაურიგებ გაახარებ. კარგია, როცა სიხარული მიგაქვს ვისთვისმე, ღმერთს ძალიან უყვარს მაგისთანა ხალხი... ეჭ, ჩემო შვილო!.. სიხარული ყველას უნდა და ქვეყანაზედ კი ცოტაა, ცოტა სიხარული! ისე ცოტაა, რომ ხშირად სცხოვრობს კაცი დედამიწაზე, სცხოვრობს და სიხარულს კი ვერ შეიყრება ვერასოდეს, ისე მოჰკვდება!...

ქალაქ გარედ სანაგვეები უფრო მოსწონდა ილოს, ვიდრე ეზოდან ეზოში სიარული. სანაგვეებზედ გარდა ორი თუ სამი ერემეისთანა მოხუცისა არავინ მოიპოვებოდა და ისინიც ხომ მათსავით ნაგავს ჰქექავდნენ და აქ არც სიფრთხილე იყო საჭირო და არც შიში, რომ გაჩნდება უცბათ მეეზოე, გაგლანძლავს, გაგათრევს და ხშირად კაი კაისაც წაგარტყამს კისერში.

ყოველ დღე ორი საათის მუშაობის შემდეგ, ე. ი. ნაგვის ქუჩის შემდეგ, პაპა ერემეი ეტყოდა ხოლმე ილოს:

— კარგი, ილო, კარგი!.. გვეყოფა, ეხლა დავისვენოთ
 ცოტა და დავნაყრდეთ კიდევ

ამოიღებდა უბიდან პურის ნაჭერს, გასტეხავდა, მისცემდა
 ბავშვსაც და დაიწყებდნენ ლოლნას. ჭამის შემდეგ ნახევარ
 საათამდინ ისვენებდნენ წამოწოლილნი თხრილის წინ. ხევი
 მდინარესთან თავდებოდა და იქიდან მოჩანდა მოწანწკარე წყა-
 ლი. განიერი, მოლურჯო, მაგრამ ვერცხლებრივ მბრწყინავი,
 ჩუმად მიაგორებდა თავისს ტალღებს ხევის გვერდით და ილოს,
 ამის მაყურებელს, მოუნდებოდა ხოლმე სადღაც წასვლა მათთან
 ერთად, გაცურება. მდინარის იქით მიყრუებულ-ჩაჩუმებული
 მწვანე ხავერდსავით მოზიბინე მდელი იყო გადაშლილი, რო-
 მელზედაც თივის ძნები ამართულიყვნენ ნაცრის ფერ კოშკე-
 ბივით, და შორს, ცის კიდით ტყის უსწორ-მასწორო კედელი
 ზეცას მიჰბჯინებოდა. იქ სუყველაფერს მშვიდობიანობის,
 აღერსის ელფერი ედო და ეტყობოდა, რომ იქ ჰაერი სუფთა
 და ტკბილ სუნნელოვანი უნდა ყოფილიყო... აქ კი ნაგვის
 დამპალი სუნი სულს უხუთავდა ადამიანს, — გულზედ აწვებოდა,
 ნესტოებში უღიტინებდა და ილოსაც პაპა ერემეისავით თვალ-
 თაგან ცრემლს ადენდა....

— ჰხედავ, ილო, რა უსაზღვროა ქვეყანა? — ეუბნებოდა
 პაპა: — ყველგან ხალხი ცხოვრობს... იმათ ზეიდან კი ღმერთი
 დასცქერის, ყველაფერი იცის. ადამიანი გაფიქრებასაც კი ვერ
 მოასწრებს და იმან იცის კიდევცა. ამიტომაც არის, რომ წმიდა
 სახელი აქვს მას — გულთამხილველი ღმერთი საბაო იესო
 ქრისტე. მან ყველაფერი იცის, სუყველაფერსა სთვლის და
 სუყველაფერი ახსოვს. ხალხს კი დაუმაღავ შენ ცოდვილ
 სულსა, მაგრამ მას კი — ვერა. ის გულთამხილველია! გიყურებს
 და ამბობს: ახ, შე ცოდვილო, შე უბედურო! დაიცა ყველა-
 ფერს გადაგახდევინებ! მოვა დრო, მოვა ჟამი, როცა ყველა-
 ფერს გადაგახდევინებს, ყველაფერს მოგაგონებს!.. ხალხს უბრ-
 ძანა: შეიყვარეთ ძმანი თქვენნი და ისე მოაწყო ცხოვრება,
 რომ ვისაც არ უყვარს თავისი მახლობელი, არც ის უყვართ
 სხვებს... და სცხოვრებენ განმარტოებით: ძნელია მათთვის
 ცხოვრება და არცა აქეთ სიხარული...

ილო წამოგორებულიყო ზურგზედ, ზეცას შეჰყურებდა და მის საზღვარს ვერა ჰხედავდა. ჭმუნვამ მოიკვა მთლად მისი არსება და თავში რაღაც გამოურკვეველი და დიადი სანახავები ებადებოდნენ. მას ეჩვენებოდა ცაში ვიღაც დიდი, მბრჭყინავენათელი, ალექსის, სიყვარულის მომფენი, კეთილი, მაგრამ სასტიკი; მისცურავდა და ვითომ თითონ ბავშვი, პაპა ერემი და მთელი დედამიწაც მიდიოდნენ მისკენ ცის უფსკრულში, მის სხივის და სინათლის სამეფოში... ჩუმი, მშვიდობიანი სიხარულის ბედნიერებისაგან გული ელევოდა მას, ერინდებოდა.

სალამობით, როცა ილო შინ ბრუნდებოდა, ისე მედიდურად და ამაყათ შევიდოდა ხოლმე ეზოში, რომ ეტყობოდა ამის თქმა უნდოდა: „საკმარისი ვიმუშავე და ახლა დასვენება მჭირიაო და სრულიად არა მაქვს დრო, რომ რაღაც სისულელეებით ვიქცევდე თავს, როგორც სხ. გოგო-ბიჭებიო“. სუყველა ბავშვებს ეზოში მოკრძალებას და პატივის ცემას უნერგავდა თავისი დამჯდარი, მშვიდობიანი სახით და ტომრით ზურგზე, რომელშიაც უსათუოდ რაღაც საინტერესო უნდა ყოფილიყო ყოველთვის...

— ილო, პირი მოიბანე და დუქანში მოდი, ჩაი დავლიოთ! — ეტყოდა ხოლმე პაპა, როცა შინ დაბრუნდებოდნენ.

ილო დინჯათ გასწევდა თავისს ჯურღმულისკენ და უკან ჯგუფად მისდევდნენ ატორღიანებული ბავშვები და ჩუმად, ფრთხილად სინჯავდნენ ტომარას. მხოლოდ ერთი პაშკა იყო, რომ გზაში გადაეღობებოდა და დაუყვირებდა:

— ეი, მეჯღანე! აბა მაჩვენე რა მოგიტანია...

— მოიციდი! — ეტყოდა ხოლმე მრისხანედ ილო: — ჯერ ჩაის დავლევ და მერმე გაჩვენებთ....

დუქანში ბიძა მიეგებებოდა ხოლმე ალერსით.

— რაო, მოხველი, მუშა კაცო? აჰ, შე საწყალო!.. დაილაღე?

ილოს ძალიან მოსწონდა, როცა მას მუშას ეძახდნენ ხოლმე და მუშას მარტო ბიძა არ ეძახდა. ერთხელ პაშკამ რაღაც ჩაი-დინა, მამამ ხელი წაავლო, თავი ლაჯებში დაუჭირა, სცემდა და თან ეუბნებოდა:

— ნუ ხარ ცელქი, ნუ ხარ ცელქი, შე ძაღლო, შენა! აჰა, აჰა! სხვები შენი ხნისანი თითონ შოულობენ თავისთვის ლუკმა პურსა და შენ კი ჭამისა და ტანთსაცმელის გლეჯის მეტს არაფერს აკეთებ!..

პაშკა საზარლად გაჰკიოდა მთელს ეზოში და წიხლებს იქნევდა, თოკს კი 'ტლამა-ტლუში' გაუდიოდა მის ზურგზედ. ილო დიდის სიამოვნებით უყურებდა მტრის ტანჯვას, წვალე-ბას, მაგრამ მჭედლის სიტყვებმა უპირატესობის გრძნობა ჩაუნერგეს პაშკასთან შედარებით და მაშინ კი შეეცოდა ბავში.

— ძია, საველ, გეყოფა!..— უცბათ შეჰკივლა მან:— ძია, საველ!

მჭედელმა ერთი კიდევ გადუჭირა თოკი შეილსა, მრისხანეთ გადახედა ილოს და სთქვა:

— შენ ჩაიკმინდე ხმა! მოსარჩლე!.. მე შენ გაჩვენებ!..— მერე მიანება შეილს თავი და წავიდა სამჭედლოში. პაშკა წამოდგა და ფარფატივით გასწია ეზოს ბნელი კუნჭულისკენ. ილოც მისი სიბრალოლით და საცოდაობით სავსე უკან გაჰყვა. პაშკა მივიდა კუნჭულში, წაიჩოქა, შუბლი დარაბას მიაბჯინა, ზურგის ფხანა დაიწყო და უფრო საშინელის ხმით დაიწყო ღრიალი. ილოს მეტად მოუხდა დამცირებულ - დასჯილი მტრისთვის რამე სანუგეშო სიტყვა ეთქვა, მაგრამ მეტი ვერაფერი მოახერხა და ჰკითხა:

— გეტკინა?

— დაიკარგე!— დაუყვირა პაშკამ.

ამ ბოროტმა შეკივლებამ მეტად გააბრაზა ილო და დარიგებითი კილოთი დაიწყო:

— აი, სუყველას შენა სცემ ხოლომე და ეხლა შენც...

მაგრამ ილოს ჯერ არც კი დაეთავებინა ლაპარაკი, რომ პაშკა მიჰვარდა და წამოაქცია. ილოც გაშმაგდა— ჩააფრინდა რაც კი ძალი და ღონე ჰქონდა და ორივემ ფართხალი დაიწყეს დედამიწაზედ. პაშკა იგინებოდა და იკაწრებოდა, ილომ ჩაავლო თმაში ხელი და იქამდის უგლიდა მიწაზედ თავსა, სანამ დაჯაბნებულმა მოწინააღმდეგემ ამ შეჰყვირა:

— გამიშვი!

— ეჰჰე! — წამოიძახა ილომ, როცა გამარჯვებული წამოდგა ზეზედ. — ნახე? ვინ უფრო ღონიერი ყოფილა? ამის უკან აღარ გაჰბედო ჩემი წინაღმდეგობა, თორემ ყოველთვის ესე გბეგვამ ხოლმე!..

განზედ გადგა და სახელოთი დაკაწრული პირისახიდან ჩამონადენი სისხლის წმენდა დაიწყო. ეზოში დაფიქრებული და მოღუშული მკედელი იდგა. ილომ მოჰკრა თუ არა თვალი, შეჰკრთა, სულ მთლად აცახცახდა — ის დარწმუნებული იყო, რომ მამა დაიქერდა და შვილის ჯავრს ამოიყრიდა. მაგრამ ამის მაგიერ ის მხრებში შეიშმუშნა და უთხრა:

— რა იყო, რას დამაქციტე თვალები? კვლავ არ გინახევარ, თუ როგორ არის შენი საქმე? წადი რაღა, საცა მიდიოდი...

საღამოთი კი დაიქირა ილო ჭისკართან, მსუბუქად წაჰკრა თავში წკიპურტი და ჰკითხა:

— როგორ არის შენი საქმეები, პა?

ილოს სიხარულით სიცილი წასკდა, — ის ბედნიერად ჰგრძნობდა თავსა. ბრაზიანი და მთელ ეზოში ყველაზე ღონიერი გლეხი, რომლისაც ყველას ეშინოდა და ყველა პატივსა სცემდა, ეხლა მას ეხუმრებოდა. მკედელმა თავისი რკინის თითები მხრებზედ დაადო და უფრო გაახარა ილო:

— ოჰო, კაი მაგარი ბიჭი ყოფილხარ! — უთხრა საველმა: — შენ მალე არ მოკვდები!.. გაიზარდე, გაიზარდე! როცა ცოტა მოიზრდები, სამკედლოში აგიყვან!

ილო შემოეხვია მკედლის მუხლსა და მაგრა მიაჭირა გული. აღბად, იგრძნო საველმა პატარა გულის ძგერა, უხეში ალერსით გახარებულის ბავშვისა, რომ მძიმე ხელი თავზე დაადო და ცოტა ხნის სიჩუმის შემდეგ მძიმეთ წარმოსთქვა:

— ეეჰ! საბრალო ობოლო! აბა გამიშვი ერთი!

დღეს გახარებული შეუდგა ილო თავის საქმეს — დღის განმავლობაში შეკრფეფილი ნივთების საჩუქრად დარიგებასა. ბავშვებს მოჰბეზრდათ კიდევ ამდენი ხნის ლოდინი. ისინი გარს

შემოუსხდნენ ილოს და ხარბის თვალით შეჰყურებდნენ მის მოსვრილ ტომარას. ილო კი დინჯად ალაგებდა ტომრიდან ჩითის ნაქრებს, ხის სალდათს—ცული ცხოვრებით გახუნებულსა, ვაქის ყუთსა, ყურ-მოგლეჯილ და ნაპირ-მომტვრეულ ფინჯანსა და სხვ.

— ეგ მე მომე, მე მომე!—ისმოდა ყველა მხრიდან და პატარა მოსვრილ-მოთხვრილი ხელები წაეტანებოდნენ ხოლმე ძვირფასი ნივთებისაკენ.

— დაიცა! ნუ კი იტაცებ!—უყვიროდა ილო!—რალა თამაშობა იქნება, თუ სულ დაიტაცებთ? აბა, დუქანსა ვხსნი! ვყიდი ჩითის ნაქერსა... საუკეთესო ჩითია, მშვენიერია! ათი შაური ფასი! მაშო, იყიდე!

— იყიდა,—უპასუხებდა მეჩქმის ქალის მაგიერ იაკობი, იღებდა ჯიბიდან წინ-და-წინვე მომზადებულ ჭურჭლის ნატეხს და ხელში აჩეჩებდა ვაჭარს, მაგრამ ილო არ ართმევდა.

— ეგ რალა თამაშობაა? შენც უნდა შემევაჭრო, განა! შენ სულ არ იცი ხოლმე შევაჭრება! ეგრეთი ვაჭრობა სად გინახავს?

— დამაფიწყდა!—იმართლებდა თავს იაკობი და დაიწყებდა გაჯიუტებული ვაჭრობას; ვაჭარიც და მუშტარიც გაერთობოდნენ ხოლმე და ამასობაში პაშკა მიეპარებოდა, მოიტაცებდა რაც მოსწონდა, გავარდებოდა განზე და შორიდან აჯავრებდა:

— მე კი მოგპარეთ, მოგპარეთ! ა, თქვე დოყლაპიებო, თქვე სულელებო, თქვენა!

პირველ ხანებში პაშკას ამ გვარი საქციელი ყველას აშმაგებდა ხოლმე: წვრილნი ჰყვიროდნენ, ჰკიოდნენ, იაკობი და ილო კი გაფაციცებულნი დასდევდნენ პატარა ყაჩაღსა, მაგრამ თითქმის ვერასოდეს ვერ დაიჭერდნენ ხოლმე. ბოლოს და ბოლოს კი მიეჩვივნენ მის ამ გვარ საქციელს, მისგან კარგს არაფერს მოელოდნენ, ერთხმად შეიძულეს ყველამ და აღარავინ ეთამაშებოდა. პაშკა განცალკევებული სცხოვრობდა და სცდილობდა რამე უსიამოვნობა მიეყენებინა მათთვის. დიდ თავა

იაკობი კი ძიძასავით უვლიდა მეჩქემის ქალს; უკანასკნელი მის მოვლა-გაფრთხილებას ისე იღებდა მისგან, როგორც დამსახურებულს და თუმცა იაშოჯანს ეძახდა, მაგრამ ხშირად აკაწრავდა სახეს და სცემდა კიდევ იაკობი. იაკობი ილღოს თან-და-თან უფრო უმეგობრდებოდა და თან მუდამ რაღაც საოცარ სიზმრებს უამბობდა ხოლმე.

— ვითომც მე ბევრი, ბევრი ფული მქონდა, დიდი, ვეებერთელა ტომარა სულ მანათებიანებით მქონდა სავსე. ვითომ მომიკილია ზურგზე და ტყეში მივათრევ. უცბად ყაჩაღე ი შემეხეჩნენ. დანები ექირათ და საშინლები იყვნენ! მე იმ წუთას მოვეკურცხლე! უცბათ ტომარაში რაღამაც შეიფთხრიალა და ძირს დავაგდე, სხვა-და-სხვა ფრინველები ამოფრინდნენ, ფრრ! ჭივჭავები, წყალ-წყალები ბევრი, ბევრი შემომეხვივნენ, ამწიეს და მალლა-მალლა წამიყვანეს!

შესწყვეტავდა ლაპარაკს, თვალები გადმოუბრუნდებოდნენ და სახე ცხერის გამომეტყველებას მიიღებდა...

— მერე? — აგულიანებდა ილო და თან მოუთმენლად ელოდა, რითი დაბოლოვდებოდა სიზმარი.

— აღარაფერი, ეგრე სულ გავფრინდი!... — დაფიქრებული დაბოლოვებდა იაკობი.

— სადა?

— რა ვიცი... ისე... სულ გავფრინდი!...

— დაიკარგე! — იმედ-გაცრუებული და ნაწყენი ეტყოდა ხოლმე ილო: — აღარაფერი გახსოვს!...

დუქნიდან გამოვიდოდა პაპა ერემეი, ხელს მიიტანდა პირთან და დაიყვირებდა:

— ილო! სადა ხარ? წამო დავიძინოთ, დროა!...

ილო მორჩილად გაჰყვებოდა მოხუცს, დაიგებდა ქვეშ თივით გატენილ ტომარას და მიიძინებდა. ტკბილად ეძინა ილოს ამ ტომარაზე, მოხუცთანაც კარგად სცხოვრობდა, მაგრამ ამ სასიამოთ ტკბილმა ცხოვრებამ მალე გაიელვა და ჩაჰქრა.

(შემდეგი იქნება)

ტარას გულბა

მოთხრობა

ნ. გ. გოგოლისა.

II

მხედარნი ჩუმად მიდიოდნენ. მოხუცი ტარასი წარსულზედ ფიქრობდა: გაითვალისწინა მთელი თავისი ახალგაზრდობა, წელნი წარსულნი, რომელთაც „ყაზახი“ მუდამ მისტირის და ნატრობს სიკოცხლე ახალგაზრდობაში გაატაროს. ფიქრობდა იმას, თუ „სეჩში“ ახლა თავის ძველ მეგობართაგან ვიღას ნახავდა. ანგარიშობდა და იგონებდა, ვინ მოკვდა, ვინ ცოცხალი დარჩა, და ამ ფიქრში თვალზედ ცრემლი აუგორდა, ქალარა თავი მოწყენილად ჩამოეკიდა.

შვილები სულ სხვა ფიქრით იყვნენ გატაცებულნი. მაგრამ შვილებზედ ცოტა მეტი უნდა ვთქვათ. თორმეტის წლით იყვნენ ესენი მიცემულნი კიევის აკადემიაში, რადგანაც ყველა საპატიო და წარჩინებულს კაცებს იმ დროისას მოვალეობად მიაჩნდათ შვილებისათვის განათლება მიეცათ, თუმცა ეს სწავლა შემდეგში სრულიად ავიწყდებოდათ. ამ დროს ისინი, როგორც ყველა სხვა ბურსაში შემსვლელნიც, იყვნენ ველურნი, თავისუფლად აღზრდილნი; მაგრამ ცოტ-ცოტაობით იწვრთნებოდნენ, რომლის შემდეგაც საერთოს თითქოს რაღასაც იძენდნენ, ერთმანერთის მზგავსნი ხდებოდნენ. უფროსმა ამათგანმა, ოსტაპმა, სწავლა იმითი დაიწყო, რომ პირველსავე წელიწადს

დაწყვიტა და გამოიქცა. ოსტაბი უკანვე გაგზავნეს, ლაშაზად გააქრელეს და ისევ წიგნს მიუსვეს. ოთხჯერ დამარხა მიწაში ოსტაპმა თვისი ანბანი, მაგრამ ოთხჯერვე უღმერთოდ მიბეჭეს და ახალი უყიდეს. უთუოდ მებუთეჯერაც გაიმეორებდა მასვე, მაგრამ მამამ შეჭფიცა—ოცს წელიწადს მონასტერში გამყოფებ ბიჭად და არც „ზაპოროჟიის“ ჰანაზე თვალთ შენს სიცოცხლეში, თუ აკადემიაში ყველა მეცნიერებას არ შეისწავლიო. საყურადღებო და საკვირველი ის არის, რომ ამას ეუბნებოდა შეილებს იგივე ბუღბა, რომელიც, გახსოვთ ზემოდ, ნასწავლობასა ჰლანძღავდა და ურჩევდა შეილებს—ნუ ისწავლით, თავი დაანებეთო. ამ დღიდან ოსტაპმა შესანიშნავის მეცადინეობით დაიწყო სწავლა და მალე საუკეთესო შეგირდებს გვერდში ამოუდგა. მაგრამ მაშინდელს სწავლას ცხოვრებასთან საერთო არა ჰქონდა-რა: სხვა-და-სხვა გვარი სხოლასტიური, გრამატიკული, რიტორიული და ლოგიკური წვრიშალები დროს სრულიად არ შეეფერებოდნენ, ცხოვრებაში გამოუსადეგარნი იყვნენ. ამ რიგად განსწავლულთ თავიანთი ცოდნა, თუნდაც შედარებით ნაკლებ სხოლასტიური, სრულიად ვერსად გამოეყენებინათ. თვითონ იმ დროის სწავლულნიც სხვებზედ ნაკლებად არ იყვნენ ბრიყენი, რადგანაც გამოცდილება და ცხოვრების ცოდნა სრულიად არ ჰქონდათ. მასთან ბურსის რესპუბლიკანურს მოწყობილობას და ამ აუარებელს ჯანსაღს, მოუსვენარს ზორბა ახალგაზღობას უნდა უთუოდ ჩაეგონებინა მათთვის, თუ სწავლის გარეშე როგორ ემოღვაწნათ. ხან და ხან ცუდი შენახვა, ხან შიმშილით ხშირად დასჯა, ხან მეტი მოთხოვნილებანი, რომელნიც მათს ჯანსაღობასა და ახალგაზღობაში იბადებოდნენ, ყოველივე ეს ერთად ამზადებდა მათ „ზაპოროჟიები“ თავგამოდებულ და უშიშარ ცხოვრებისათვის. მშვიერი ბურსაკები დაძრწოდნენ კიევში ქუჩა-ქუჩა და ყველა შიშში ჰყვანდათ, ყველა უფრთხოდა. ქუჩაში მოვაქრე დედაკაცები მაშინვე კალთასა და ხელს გადაათარებდნენ ხოლმე პიროგებსა, ბუბლიკებსა და გამხმარ გოგრის გულს, როგორც-კი შორიდან ბურსაკს მოჰკრავდნენ თვალსა. კონსულს, რომელიც

ვალდებული აყო თავის ამხანაგებისათვის თვალ-ყური ედევნებინა, ისეთი უშველებელი შარვლის ჯიბეები ჰქონდა, რომ თუნდაც მთელს დუქანს (ТАВКА) მოაქცევდა შიგ, თუ-კი სადმე მოვაჭრე დედაკაცს წანათვლემს მოასწრებდა. ბურსაკები ამ რიგად სრულიად განსაკუთრებულს ქვეყნიერობას წარმოადგენდნენ: მაღალი წრე, რომელსაც პოლონელთა და რუსთა თავადაზნაურობა შეადგენდა, ახლოს არ იკარებდა. თვითონ ვოევოდა ადამ კისელი, მართალია, აკადემიას ჰმფარველობდა, მაგრამ მათს საზოგადოებაში გამოყვანას ერიდებოდა და ნაბრძანები ჰქონდა სასტიკი ყურადღება ჰქონოდათ. მაგრამ ეს ბრძანება სულ მეტი იყო, რადგანაც რექტორი და პროფესორი-ბერები უიმისოდაც არ იშურებდნენ როზგსა და ისე ააჭრელებდნენ ხოლმე, მათის ბრძანებით, ლიქტორები კონსულებსა, რომ რამდენისამე კვირის განმავლობაში შარვლის ფხანას აღარ სტოვებდნენ. ზოგიერთა მათგანისათვის ეს მაინც არა იყო-რა და ისე მიაჩნდათ, ვითომ ცოტა მოქარბებულად ცხარე პილპილიანი არაყი დაელიოთ; სხვებს-კი თავს მოაბეზრებდა ხოლმე ასეთი ხშირ-ხშირი ანთება გვერდებისა და მირბოდნენ „ზაპოროჟიეში“ თავის დასალწევად, თუ გზაზედ არაეინ დაიჭერდა და უკანვე არ დააბრუნებდა ხოლმე. მიუხედავად იმისა, რომ ოსტაპ ბუღბამ ლოგიკისა და ღვთის-მეტყველების სწავლა ერთგულად დაიწყო, შეუბრალებელ როზგებს მაინც თავი ვერ დააღწია. ეჭვი არ არის, ეს გარემოება ხასიათს უთუოდ გამოუცვლიდა და სასტიკობასა და სიმაგრეს შეაჩვევდა, რაიცა ყაზახთა გან აკუთრებულს თვისებას შეადგენდა.

ოსტაპი ამხანაგობაში საუკეთესო ახალგაზრდათ იყო მიჩნეული. იგი იშვიათად სწინამძღოლობდა ხოლმე ამხანაგებს ქურდობა-ტაციაობის დროს, მაგალითად, სხვისა ბალსა და ბოსტანს რო შეესეოდნენ, მაგრამ მონაწილეობით კი არავის ჩამოჰრჩებოდა ხოლმე და პირველი ამოუდგებოდა მხარში თავის გამბედავ ამხანაგ-ბურსაკს; მასთან არასფერს შემთხვევაში და არასოდეს არ გასთქვამდა ამხანაგს; ვერავითარი როზგი და მათრახი ამ სისაძაგლეს ვერ ჩაადენინებდა ხოლმე. ომისა და

უზომო ქეიფის მეტი სხვა მას არა იზიდავდა-რა, არასოდეს სხვა რამ ფიქრად არ მოსდიოდა. ტოლთანა და სწორთან შესანიშნავი გულახდილი იყო. ჰქონდა გულკეთილობა და იმოღენი, რამოდენიც მისის ხასიათის პატრონს იმ დროს შეჰფეროდა. საბრალო დედის ცრემლებმა ძლიერად იმოქმედა მასზედ და ამან აიძულა ჩაფიქრებულიყო.

უმცროსს ძმას, ანდრიას, უფრო ცოცხალი და მეტად განვითარებული გრძნობები ჰქონდა. სწავლობდა უფრო მეტის ხალისითა და მუყაითობით, როგორც მაგარისა და მძიმე ხასიათისა. ძმასთან შედარებით, ანდრია უფრო გამჭრიახი და მოხერხებული იყო, ამისათვის ხშირად მეტად საშიშო და სახიფათო საქმეში უწყევდა ხოლმე ამხანაგებს ხელმძღვანელობას და იცოდა მასთან, სასჯელისაგან თავი როგორ დაეძვინა, მაშინ როდესაც ოსტაპი, ძმა მისი, ამ გვარს შემთხვევებში არასოდეს პატიებას არ ითხოვდა ხოლმე და დიდ-ხანს აღარ ალაპარაკებდა, გაიხდიდა კაბასა და გაწევბოდა იატაკზე გასალახადა. ანდრიასაც ძმაზედ ნაკლებ არ უცემდა გული საგმირო საქმეებისათვის, მაგრამ სული სხვა გრძნობათა შესათვისებლადაც მზად ჰქონდა. გადადგა თუ არა მეთვრამეტე წელში, უცებ სიყვარულის მოთხოვნილება იგრძნო. ამის შემდეგ მის მხურვალე ოცნებას ხშირად წამოუდგებოდა ხოლმე ქალი თვისის მომხიბლველობით; ლექციების მოსმენისა და ფილოსოფიურ დისპუტების დროსაც კი იგი მუდამ თვალ-წინ ედგა, ნორჩი, შავთვალა, ნაზი-ნარნარი. მუდამ ჟამს ელანდებოდა მისი მოელვარე, თეთრი გულმკერდი და ნაზი მშვენიერი, თითქმის მთლად შიშველა, ხელი; თვით კაბაც, რომელიც მის უმანკო და ძლიერ ტანის ნაწილებს ჰქონდა ხოლმე შემოწკეპილი, მის ოცნებას მუდამ რაღაც გამოუთქმელის ვნებით იტაცებდა. მაგრამ ყველა ამას დიდის სიფრთხილით ჰფარავდა და მალავდა ამხანაგთაგან, რადგანაც ფიქრი დედაკაცსა და სიყვარულზე ჯერ ომისა და ბრძოლის გამოუცდელ ყაზახისათვის იმ დროს სამარცხვინო იყო.

საზოგადოდ ამ ბოლოს დროს იგი იშვიათად-ლა წინამძღოლობდა თავისს ამხანაგებს რომელსამე სამტაცებლო საქმეში და უფრო ხშირად მარტოდ-მარტო დაიარებოდა ხოლმე კიევის რომელსამე განაპირა მივარდნილ ადგილებში, სადაც დაბალი და სამაცდუროდ გამომცქერალი სახლები თითქმის მთლად ალუბლის ბადებით იყო ხოლმე დაფარული. ხან-და-ხან კი კიევის საარისტოკრატო ნაწილსაც ეწვეოდა ხოლმე, იქ, სად ძველი ნაწილია კიევისა და სადაც მალოროსიელი და პოლონელი თავად-აზნაურნი სცხოვრობდნენ, რომელთა სახლებიც შედარებით მდიდრულად იყვნენ ნაშენები. ერთხელ, როდესაც ასე დაყოლებდა, ვილასიც პოლონელ პანის ტლანქი ეტლი წამოეწია და ზედ მჯდომმა საშიშრად გაბარჯგვნილ უღვაშებიანმა მეეტლემ „კნუტი“ გემრიელად გადააწნა. ახალგაზდა ბურსაკი მთლად აენტო; ეცა საშინელის გამბედაობით, სტაცა ეტლს უკანა თვალში ძლიერი ხელი და ეტლი შეაყენა. მაგრამ მეეტლეს შეეშინდა, ხერს არ დამაყრისო და ცხენები გარეკა; ცხენებმა გაიწიეს, ანდრიაშაც ხელი უშვა, მაგრამ პირ და პირ პირქვე გაიშალა ტალახში. უცბად მის ზემოდან წკრიალა, ჰარმონიული კასკასი გაისმა. აიხედა ანდრიაშ და დაინახა, რომ თანჯარაში იდგა მშვენიერი, ლამაზი ქალი, რომლისა მზგავსიც ჯერ არსად ვინ ენახა: თეთრი, ვით თოვლი, შავ თვალი, დილის მზისაგან ცოტათი შეწითლებული, გულიანად ხარხარებდა იგი და ეს სიცილი მისს სილამაზეს უფრო მეტად მომხიბლველად და წარმტაცად ჰხდიდა. ანდრია გაშტერდა. უცქეროდა თავდავიწყებული და დაბნეული პირისახიდან ტალახს იცლიდა, მაგრამ უარესად ითხუპნებოდა. ვინ იყო, ნეტა, ეს ლამაზი? უნდოდა, როგორმე მისი ვინაობა მდიდრულად გამოწყობილ მოსამსახურეთაგან შეეტყო, რომლებიც ქიშკარს შიგნით მეფანდურეს შემოჰხვეოდნენ და ყურს უგდებდნენ, მაგრამ მსახურთ ერთი ყიჟინა დასცეს, ასე გათხუპნული რომ დაინახეს და პასუხის ღირსი არ გახადეს. ბოლოს, როგორც იყო, შეიტყო, რომ ეს მისი მომხიბლველი ლამაზი ქალი დროებით

კიევში ჩამოსულ კოვენელ მოურავის ასული იყო. მეორე დამსვე, როგორც ეს მხოლოდ თავზედ ხელ-აღებულ ბურსაკებს შეჰფერიოთ, ლობედან ბაღში გადაძვრა და ავიდა ხეზედ, რომლის ტოტებიც ზედ სახლის ქერზედ იყო გადაშვებული. ხიდან გადავიდა სახლის ქერზედ და ბუხრიდან პირდაპირ ამ ქალის საძილო ოთახში ჩავიდა. ქალს ამ დროს სანთელი ედგა წინ და ძვირფასს საყურეებს იღებდა ყურიდან. უცბად რომ მოულოდნელად უცხო კაცი დაინახა თავის წინ, მშვენიერი პოლკა (პოლონელი ქალი) ისე შეშინდა, რომ ხმის ამოდება ვეღარ მოახერხა. მაგრამ რო ნახა, ჩვენი ბურსაკი თავჩაკიდული იდგამის წინ და ვერც-კი ჰბედავდა ხელი გაენძრია, — როდესაც იცნო, ეს ის არის, რომ ტალახში გაიშხლარტა და ამოისვარაო, უცბად ისევ სიცილი წაჰსკდა. მაგრამ ანდრიას სახეს სასაცილო არა ჰქონდა-რა: იგი იყო ლამაზის შეხედულობისა. ქალი-კი იცინოდა გულიანად და დიდ ხანს არ გაჩუმებულა, თავს ირთობდა. ლამაზი პოლკა, როგორც საზოგადოდ ყველა პოლონელი ქალები, ქარაფშუტა იყო; მისი მშვენიერი, გამსჭვალნი თვალები უცბად ატყვევებდნენ მნახველსა და სამუდამოდ ინადირებდნენ მისს გულს. მაშინ როდესაც ბურსაკს მოძრაობა ვერ ექნა, თითქოს ტომარაში გაუქაჩავთო, ქალი მივიდა მასთან თამამად, დაადგა თავზედ თავისი ბრწყინვალე დიადემა, გაუკეთა ტუჩებზედ საყურეები და კისეის თხელი ოქრომკედით ნაკერი შემიზეტკა წამოასხა. ასე ჰრთავდა მას და ემასხარებოდა ათას ნაირად, ისე, როგორც ბავშვებს შეჰფერიოთ მხოლოდ და როგორს ქცევასაც მხოლოდ ქარაფშუტა პოლკა თუ გაჰბედავს. საბრალო ბურსაკი ამან სულ მთლად შეაკრთო და შეარცხინა: პირდაღებული სასაცილოდ შეჰყურებდა მომხიბლველს თვალებში და იყო ასე უმოძრაოდა. მაგრამ უცბად ამ დროს კარებთან რაღაც რახუნნი მოისმა. ქალი შეშინდა და უბრძანა კრაოტს ქვეშ დამალულიყო. მაგრამ მალე ყველაფერი დამშვიდდა, ქალმა თვის გორნიჩნაიას (ტყვე თათრის ქალს) დაუძახა და უბრძანა — ფრთხილად ბაღში ჩაეყვანა და იქიდან ლობზედ გადაეყვანა. მაგრამ ამ ჟამად ჩვენი ბურსაკი ისე მშვი-

დობით ვერ გადაიპარა ლობეზედ: ხმაურობაზედ გამოღვიძებულიმა მეეზოვემ ზორბად მოსცხო კეტი ფეხებში და შემდეგ დანარჩენ მოსამსახურეთ დედ ხანს უზილეს გვერდები, ვიდრე გაქცევას მოახერხებდა და თავს დააღწევდა. ამის შემდეგ მათ სახლის მახლობლად გავლა საშიში შეიქნა, რადგანაც მოურავს აუარებელი მოსამსახურენი ჰყავდა. ერთხელ კიდევ ნახა ანდრიამ იგი კასტოლში (კათოლიკეთა ეკლესია). შეჰნიშნა თუ არა ანდრია, ქალმა ტკბილად გაუღიმა, როგორც თავისს დიდის ხნის კარგს ნაცნობს. ერთხელ კიდევ როგორღაც შორიდან მოჰკრა სადღაც თვალი, მაგრამ ამის შემდეგ მოურავი მალე კოვნოში წავიდა. ლამაზ პოლკას მაგივრად ამის შემდეგ ფანჯრიდან ვილასიკ ვასიებულო სახე გამოიყურებოდა ხოლმე. ანდრია ასე თავჩაქინდრული დაჰყურებდა ცხენის ფაფარსა და იგონებდა ყოველსავე ამას.

მინდორმა კი დიდი ხანია მალალსა და მწვანე ბალახში დაჰმალა იგინი და თავ თავებ შუა მხოლოდ-ლა მათი შავი ციკნის ქუდები მოსჩანდნენ.

„ე, ე, ე! ბიჭებო, რატომ აგრე გაჩუმდით!“ წამოიძახა ბოლოს ბუღბამ, ფიქრიდან რომ გამოერკვა: „ეგონებთ ბერები არიანო! აბა, ფიქრი ეშმაკს დაულოცეთ ყველამა! გავაჩალოთ ჩიბუხები და გავრეკოთ ცხენები, რომ ფრინველიც კი ველარ მოგვყვეს უკანა!“

და ცხენებზედ გაკრულნი ყაზახნი უცბად გაჰქრნენ ბალახში. ახლა კი ქუდებიც აღარ მოჩანდა და მხოლოდ მღელვარე ბალახის ტალღა-ლა იყო მაჩვენებელი იმისი, თუ საით გაჰქრნენ ისე სწრაფად.

კარგა ხანი იყო მზეც ამოვიდა და მოწმენდილ ციდან თავისის მაცხოველებელ, თბილ სხივებით მინდორი მოჰფინა. ყოველივე ფიქრი და დარდი უცბად გადაეყარათ მხედრებს და მათმა გულმა ჩიტის გულივით შეიფრთხილ-შეითამაშა.

რამდენიც შორს მიდიოდნენ, მინდორი იმდენი უფრო მომხიბლველი და მშვენიერი სანახავი ხდებოდა. მთელი სამხრეთი, მთელი ის მანძილი, რომელიც ახლანდელს ნოვოროსიას

შეადგენს, ვიდრე შავ ზღვამდე, ერთი გაბმული გაუვალნი მწველი ნე უღაბნო იყო. არსად მისს გალაღებულ მცენარეთა ზურგზე, რომელსაც ქარის დროს ზღვასავით ღელვა გაჰქონდა, გუთანს არ გაუვლია, გარდა ცხენებისა, რომელნიც ტყესავით შიგ იმალებოდნენ და სთელავდნენ. არაფერი ამაზე უმშვენიერესი აღარ ინახვებოდა დედამიწის წურვზე: მთელი ზედაპირი მინდვრისა წარმოადგენდა მშვანედ გაბიბინებულ ზღვას, რომელსაც აუარებელი სხვა-და-სხვა ყვავილები ამკობდნენ. გალაღებულ, მაღალ ბალახიდან მტრედის ფერ, ლურჯ და სოსან ყვავილებს აქა-იქ თავი ამოეყოთ; თეთრი იონჯა ქოლგებისავით დაჰფენოდა მშვანედ მობიბინე მინდვრის ზედაპირს. ვინ იცის, საიდან გადმოტანილი თავ-თავი პურისა ხმირს ბალახში გაესებულიყო. მათ ძირში ტყის ქათმები თამამად დაყუყულობდნენ. ჰაერში ათას გვარ ფრინველის ჟავილ-ხივილი ისმოდა. მაღლა ცაში ქორებს გაერთხოთ ფრთები და უძრავად დაჰშტერებოდნენ დაბლა ბალახსა. სხვა მხრივ მოისმოდა ყვილი გარეულ ბატის ქარავანისა, ვინ იცის, რომელ შორეულ ტბიდანა. ძირს ბალახიდან აქა-იქ წამოსრილდებოდა დედა-მთვრალა ჩიტი და ლაჟვარდს ცაში საამურად დაცურაობდა. აგერა შორს, სადღაც მიუწვდენელ ცის სივრცეში გაჰქრა და შავ წერტილად ოდნავ-ღა მოსჩანს; აგერ გადატრიალდა-და მზის სხივებმა მის ფრთებზე ცეცხლებრ გააკვესეს... ეშმაკმა წაიღო შენი თავი, მინდორო, რომ აგრე კარგი ხარ!...

ჩვენი მგზავრები მხოლოდ რამდენისამე წამით ჩამოხტებოდნენ სადმე, ისადილებდნენ და ისევ გზას შეუდგებოდნენ. თანმხლები ათი ყაზახი ჩამოჰხსნიდნენ „გარელკით“ სავსე პირ დაცმულ ხის კასრებს და გოგრებს, რომლებიც ჭურჭლის მაგიერობას უწევდნენ ხოლმე. სჰამდნენ იგინი მხოლოდ პურსა და ატანდნენ ქონს, ან შეექცეოდნენ გამხმარს შაფართხელებს (პურისას) და თითო ხის ფიალა გარელკას გასამაგრებლად, რადგანაც ტარას ბულბა გზაში სმის ნებას არავის აღევდა, და ისევ გასწევდნენ, ვიდრე არ შემოაღამდებოდათ.

სალამოთი მთელი მინდორი ფერს იცვლიდა ხოლმე: მის გა-
დაბიბინებულ, გაელვარებულს მწვანე სივრცეს უკანასკნელი
მოკაშკაშე სხივი მზისა გადაეფლებოდა და ნელ-ნელა ბინდი
გადაეკვროდა, ასე რომ, თითქმის თვალითა სჩანდა, როგორ
გადაურბენდა ხოლმე აჩრდილები ბნელი და მომწვანო, შავი
გახდებოდა; ორთქლვა უფრო უხშირებდა, თვითოეული ბა-
ლახი, თვითოეული ყვავილი სანეტარო სუნს აფრქვევდა და
მთელი მინდორი აღკმეულ სუნნელოვნებად გადაიქცეოდა
ხოლმე. ბუნდოვანს, მტრედის ფერ ცას განიერი ოქროსა და
ვარდისფერი ზოლები გადაეკვროდა, თითქოს ვილასაც უზარ-
მაზარ სამხატვრო ფრთას გამოუყვანიაო; იშვიათად, აქა-იქ,
თხელი, გამსქვალნი ღრუბელიც გადაიპენტებოდა და გრილი,
ზღვის ტალღებსავით მომხიბლველი ნიავი ბალახის თავებს
ოდნავ წამოუბერავდა, შეასისინებდა და ლოყას ნაზად შეეხე-
ბოდა. დღის ხმაურობა და მუსიკა მისწყდებოდა, მიჩუმდებოდა,
ახლა სხვაზე შეიცვლებოდა. ქრელი ციყვები გამოძვრებოდნენ
თავიანთ სოროდან, შედგებოდნენ უკანა ფეხებზედა და მინდორს
სტვენით აყრუებდნენ. ისმოდა კალიებისა და ქრიჭინების ტკაც-
ტკუცი და წრიბინი. ხან-და-ხან მახლობელ ტბიდან მოიხმო-
და წეროს ხმა და ჰაერს ვერცხლები წკრიალით მოეფინებო-
და ხოლმე. მგზავრები ამოიჩჩევდნენ ღამის გასათევად ადგილსა,
ჩამოხტებოდნენ, გააჩალებდნენ ცეცხლსა და შემოსდგამდნენ
ქვაბს; ამოდიოდა აჩუხჩუხებულ ქვაბიდან ოხშივარი და ჰაერს
ერთვოდა, ბოლავდა. ვახშმის შემდეგ ცხენებს ფეხებს გაუბავდ-
ნენ, გაუშვებდნენ საძოვრად და თვითონ მიიძინებდნენ. ქვეშ,
ყველა, ზემოდან ჩასაცმელ კაბებს გაიშლიდა ხოლმე. თავზედ
ვარსკვლავნი დაჰკაშკაშებდნენ. ისმენდნენ ყურით, ურიცხვნი
მწერნი, ბალახში მიმალულნი, როგორ უსტვენდნენ, წრიბი-
ნებდნენ, ქრიჭინებდნენ, ატკაცუნებდნენ და ყოველივე ეს
ხმაურობა ღამის სუფთა ჰაერში როგორ იწმინდებოდა, მთელე-
მარე ყურს ნანას როგორ ეუბნებოდა. ხოლო თუ ვინმე მათ-
განი გამოიღვიძებდა და წამოდგებოდა, თვალ-წინ გადემლე-
ბოდა მინდორი, ცეცხლები მოელვარე ციციანათელებით მო-

ფენილი. ხან-და-ხან ჩამობნელებულ ცაზედ, აქა-იქ, შორს-ცეცხლის ალი გამოკრთებოდა, რომელიც სადმე მდინარის პირად ან ქალაში გამხმარს ჩალასა და ლერწამს ეკიდა და ჩრდილოეთით მიმავალ წეროების გუნდი უცბად ვერცხლებრ ვარდის ფრად გამოაშუქებდა, თითქოს ცაზე, სიბნელეში წითელი კარვები მიფრინავენო.

ჩვენს მგზავრებს არა შეჰმთხვევიათ-რა. არსად ხე არა სჩანდა: ივრგვლივ თვალ-გადუწვდენელი, მშვენიერი, ლალი მინდორი იყო ისევ. დრო გამოშვებით მხოლოდ შორს მოსჩანდა ლურჯად მიღეული ტყის კენწეროები, რომელიც მდინარე დნებრის ნაპირებზე იყო აყრილი. მთელის მგზავრობის დროს მხოლოდ ერთხელ შეახედა შვილები ტარასმა შორს ბალახში შავად გამოჩენილ წერტილზე და უთხრა: „უყურეთ, შვილებო, აგერა თათარია, რომ მიაქროლებს!“ უღვაშებიანმა პატარა თავმა თათრისამ შორიდანვე დაანთო თვისი წვრილი თვალეები, მეძებარავით ჰაერს დაჰსუნა და, რომ ნახა, ყახახები ცამეტნი იყვნენ, შველივით გაჰქრა. „აბა, შვილებო, სცადეთ და დაიქით თათარი! მაგრამ, არა, ტყუილად ეცდებით,—ვერასოდეს ვერ დაიქვრთ: ჩემს ეშმაკაზე მალი ცხენი ჰყავს!“ მაგრამ მინც ბუღბამ სიფრთხილეს მიჰმართა, რადგანაც შეიძლებოდა მტერი სადმე ჩასაფრებული ყოფილიყო: შესცურეს მდინარე თათრინა-ში, რომელიც შემდეგ დნებრს უერთდებოდა და ასე წყალ-წყალ დიდ-ხანს იარეს, რომ მტრისათვის კვალი აებნიათ. შემდეგ ისევ ნაპირად გამოვიდნენ და გზას გაუდგნენ.

სამი დღის შემდეგ შორი მანძილი აღარ დარჩათ იმ ადგილამდე, საითაც ასე მიეშურებოდნენ. ჰაერი უცბად აგრილდა: დნებრის სიახლოვე იგრძნეს. აგერა, შორიდანვე ლაპ-ლაპი დაიწყო მდინარემ და ცის დახვალზე შავად გამოინასკვა. ცივს ტალღებს ლალად აქანავებდა და თან-და-თან ახლოვდებოდა, მინდვრის ნახევარი ზედაპირი დაიჭირა. ეს იყო ის ადგილი სწორედ, სადაც ჭოროხებით აქამდე შებოჭვილი თავისუფლად იშლებოდა და ზღვასავით მზუოდა; სადაც გაფანტული კუნძულები ნაპირებს უფრო უშორებდნენ და შემადლებულ,

სავარდნ ადგილებს აცილებული, შორს, შორს აფენდა დედამიწას თავის ტალღებსა. ჩამოხტნენ ყაზახები ცხენებიდან, ავიდნენ ბორანზე და სამის საათის შემდეგ მიაღწიეს ხარტიცის კუნძულის ნაპირებს, სადაც იმ ჟამად თავის ბინის ხშირად მცვლელი „სეჩი“ იმყოფებოდა.

მთელი გროვა ხალხი მოაწყდა მაშინვე ნაპირსა. ყაზახებმა ცხენები გაამზადეს. ტარასი წელში გასწორდა, ქამარი მაგრად შემოიჭირა და უღვაშებზედ ხელი ამაყად გადისვა; შვილებმაც თავით ფეხთამდე რალაცა გამოურკვეველ შიშითა და სიამოვნებით თვალი აივლ-ჩაივლეს და ყველანი შევიდნენ სოფელში, რომელიც „სეჩიდგან“ სულ ვერს ნახევრის მანძილზედ იყო. შესვლისათნავე მათ შემოესმათ ორმოც და ათამდე სამკედლო ჩაქუჩის კაკუნი, რომელიც მიწაში ჩადგმულ ალიზით ნაშენ სამკედლოებიდან გამოდიოდა. ძარღვ-მაგარი ქონები და დაბალები ისხდნენ დერეფნებს ქვეშ ქუჩაში და ძლიერის ხელით ხარის ტყავებსა სრესდნენ; მეტალები კიდევ ფანჩატურებ ქვეშ წამომსხდარიყვნენ და გარს შემოეგროვებინათ ტალები, კვესები, თოფის წამალი; სომეხს ძვირფასი ცხვირსახოცები გამოეფინა; თათარს კიდევ წამოეცვა წვეტ ხეზედ კომიანი ცხვრის დასორსოლებული ხორცი და ატრიალებდა. ერთს ურიას კიდევ კისერი წაეგძელებინა და ბოქკიდან „გარელკას“ სწურავდა. მაგრამ სულ პირველად თავს წაადგნენ ზაპოროჟელს, რომელსაც ხელ-ფეხ გართხმულს შიგ შუა გზაში ეძინა. ვერ მოითმინა ტარას ბუღბამ, შეაყენა ცხენი და სიამოვნებით დაუწყო ცქერა. „ჰეე, რა ლამაზად გაქიმულა! სწორედ რომ საუცხოვო სანახავია!“ და მართლაც გამბედაობის გამომეტყველი სურათი იყო გადაშლილი: ლომისავით ზორბა ზაპოროჟელი გაშხლართულიყო შიგ გზაში და თვისის გრძელი „ჩუბით“ (კეფაზედ წამოზრდილი თმა) ნახევარ არშინამდე მიწა დაეფარა; ალის ფერი ძვირფასი სუქნოს შარვალი მთლად კუპრში ჰქონდა ამოსვრილი, ნიშნად იმისა, რომ გაფრთხილებას არას დასდევდა და სძულდა იმისი ძვირფასობა. ცქერით რომ დასტკბა, ბუღბა ისევ ვიწრო ქუჩას გაუდგა, რომელიც სხვა

და სხვა ხელოვნებითა და ვინ იცის რა ერის ხალხით გაქედლილი იყო. ეს აღგილი აცმევდა და აქმევდა „სეჩსა“, რომელმაც მხოლოდ ქეიფი და თოფის ხმარება იცოდა; ამიტომ მუდამ ხალხით სავსე იყო და საქულობაქოს უფრო წააგავდა.

ბოლოს გავლეს ეს აღგილიც და ავერ გამოჩნდა რამდენიმე ქოხი ჩალითა და თათრულად ნაბდის ჩულებით დახურული. ზოგან ზარბაზნებიც იდგა. არსად არ სჩანდა არც ღობე და არც ისეთი დაბალი, დერეფნიანი ხის სახლები, როგორებიც სოფელში იყო. მცირე სახლები და საფარები, რომლებსაც სრულიად არავინ სდარაჯობდა, მნახველს უჩვენებდნენ რამდენად დაუდევარნი და უზრუნველნი უნდა ყოფილიყვნენ მცხოვრებნი. რამდენიმე ზორბა ზაპოროჟელი ჩიბუხით პირში ზედ გზაზედ წამოწოლილიყო და მოსულთ გულცივად გაჰხედეს, აღგილიდან არ დაძრულან. ტარასმა ფრთხილად გაუარა გვერდით თავისის შვილებით და მიესალმა: „გამარჯვებათ, პანე (ბატონებო)!“ — „გაგმარჯოთ თქვენც!“ უპასუხეს ზაპოროჟელებმა. ყველგან, მინდორში, სამურად ჭრელად ირეოდა ხალხი. გარუყულ სახეზედ ეტყობოდათ, რომ ბრძოლაში გამოჯეკილები და ყოველგვარ გაჭირვების მნახველნი იყვნენ. ეს იყო „სეჩი“! ბუდე, საიდგანაც გამოდიოდნენ ამაყი და ლომივით მაგარი ზაპოროჟელები! აქედან ვრცელდებოდა თავისუფლება და ყაზახობა მთელს უკრაინაში!

მგზავრები გავიდნენ ფართო მოედანზედ, სადაც ჩვეულებრივ რჩევა და ბჭობა („რადა“) იმართებოდა ხოლმე. დიდს ამობრუნებულს ბოჭკაზედ შემჯდარიყო უპერანგო ზაპოროჟელი, ეჭირა ნემსი და პერანგს მძიმ-მძიმედ, გამოგლეჯილ ადგილებს უკერებდა. ახლა კიდევ მთელი დასი მესაკრავეებისა დაუხვდათ, რომელთა შუაშიაც ჩამდგარიყო ვილაც ახალგაზრდა ზაპოროჟელი, მოეგდო გვერდზედ ჩაკეცილი ქუდი და გაცხარებული ცეკვას უვლიდა. თან გაჰკიოდა: „ცოცხლად დაუკათ, ცოცხლად! არ დაზოგო, თომა, გარელკა — მართლ-მადიდებელ ქრისტიანეთათვის!“ და თვალ-ჩარევილი თომაც უანგარიშოდ

ასმევდა ყველას დიდ-დიდი თუნუქათი. ახალგაზრდა ზაპოროჟელს გვერდში ამოსდგომოდა ოთხი მოხუცი და ესენიც ფეხს უსვამდნენ, ხტოდნენ მაღლა, ხტოდნენ განზედ, თითქოს მესაკრავეებს უნდა თავზე გადააფრინდნენო,—მერე უცბად ბუქნას დაუვლიდნენ და გაჰქონდა ვერცხლის ნალებს ტყაბა-ტყუბი და ზაპი-ზუპი გატკებნილს მიწაზედ. დედამიწას ირგვლივ გუგუნნი გაჰქონდა და წკრიალანალების „გოპაკები“ და „ტროპაკები“ (ცეკვა) შორს, შორს ისმოდა ჰაერში. მაგრამ ერთი ყველაზედ მეტად გაჰკიოდა და დაჰქროდა ცეკვაში გახურებული; ქაჩორი ქარს აეშალა, გული გადაედღენა. თბილი ზამთრის ტყავი მხრებზედ წამოეგდო და ოფლი კოკის პირულად ჩამოსდიოდა.—„ე ტყავი მაინც გაიძრე!“ დაუძახა ტარასმა: „ხომ ჰხედავ, როგორა გხარშავს“.—„არ იქნება“, ყვიროდა ზაპოროჟელი. — „რატომაო?“—„არ იქნება: ხასიათათა მაქვს: რასაც გავიხდი, შევქამ კიდევ“. და მართლაც აღარც ქული სადმე უჩანდა ამ ჯეელს, აღარც სარტყელი, არც ნაკერი ხელსახოცი: ყველასათვის გზა ეჩვენებინა. ხალხის გროვა თან-და-თან იზრდებოდა; მოცეკვავეთ ახლა სხვანი ემატებოდნენ და ყველა თითქოს საცეკვაოდ ამოძრავდა, ყველა ათამაშდა, მაგრამ ისე თავისუფლად და გატაცებით—გაგიჟებით, რომლისა მზგავსიც ადამიანს იშვიათად რამ ენახვება და რომელსაც გამომგონელთა სახელს „კაზაჩკას“ უწოდებენ.

„ჰაი, თუ ცხენზე არ ვიქნებოდნი!“ შესძახა ტარასმა: „ღმერთმანი მეც უთუოდ დაუვლიდი!“

ხალხში ამ დროს გამოჩნდნენ თავისის ვაჟკაცობით „სეჩში“ ყველასგან პატივცემული არა ერთხელ მამასახლისებად ნამყოფი თეთრ-ჩუბიანი მოხუცნიც. ტარასმა მალე ბეჭრი ნაცნობი ნახა ოსტაპსა და ანდრიას აგერ არის მოესმოდათ მამისა და მის ძველ ნაცნობთა სალამი: „ო, შენა ხარ, პეჩერიცა! გამარჯობა კოზოლოუბო!“ „საიდან გაჩნდი, ტარას?“—„შენ რალა გინდა აქა, დოლოტო? გამარჯობა კირდიავა! გამარჯობა, გუსტი! რას ვიფიქრებდი, თუ გნახამდი-და, რემენ?“ და ეს მთელის რუსეთის აღმოსავლეთ მხრიდან შემოკრებილი ბუმბერაზ-გო-

ლიათნი ჰტყულოწნიდენ ერთმანერთსა და ეკითხებოდენ: „ესი ანასი რაღა იცი? ან ბოროდავკასი? კოლოპერი სადღაა? ან პიდსიშოკი?“ და ტარას ბუღბას პასუხად ეუბნებოდენ, რომ ბოროდავკა ტოლოპანში ჩამოახრჩეს, კოლოპერს ყიზიკირმენში ტყავი გააძრეს, რომ პიდსიშკას თავი დაამარილეს ბოჭკაში და ცარგრაღში გაგზავნეს. ჩაჰკიდა თავი მოხუცმა ბუღბამ და დაფიქრებული იძახდა: „კარგი ყაზახები იყვნენ, კარგი!“

III

ერთი კვირა გავიდა თითქმის, რაც ტარას ბუღბა თავისის შვილებით „სეჩში“ სცხოვრობდა. სამხედრო სკოლისას ოსტაპი და ანდრია ძალიან მცირედს რასმე სწავლობდნენ, რადგანაც საომარ ვარჯიშობაში დროს დაკარგვა „სეჩს“ არ უყვარდა; ახალგაზღობა იწვრთნებოდა და ვითარდებოდა პირდაპირ დამოუკიდებელის გამოცდით თვითონ ბრძოლის დროს, რომელიც მაშინ ისე ხშირი მოვლენა იყო ხოლმე. მოსაწყენად მიაჩნდათ ყაზახებს ბრძოლასა და ბრძოლას შუა მოცლილი დრო რაიმე სამხედრო დისციპლინის შესწავლისათვის მოენდომებინათ, გარდა მიზანში თოფის სროლისა და ცხენის დოლისა და ჯირითისა, ან მინდორსა და ჭალებში ნადირზედ გამოკიდებისა. დანარჩენს თავისუფალს დროს მთლად ქეიფს ანდომებდნენ, ამ ლალი სულის თავისუფლად გამომხატველს საგანს. მთელი „სეჩი“ რაღაც არა ჩვეულებრივს მოვლენას წარმოადგენდა: იგი იყო ერთი დაუსრულებელი მეჯლისი, დიდის ამბით დაწყებული და ბოლო-მოუღებელი ღრეობა. ზოგნი-კი ხელობას მისდევდნენ, სხვები ვაჭრობას; მაგრამ მომეტებული ნაწილი დილით საღამომდე განუწყვეტლივ ქეიფობდა, თუ-კი ჯიბეში უჭყოდათ რამე და ნადავლი ჯერ კიდევ ვაჭრებისა და მელვინების ხელში არ იყო გადასული. რაღაცა მომჯადოებელი რამ იყო ეს საერთო მეჯლისობა. იგი არ წარმოადგენდა ჯავრისაგან გალოთებულ მელუდების კრებულს, არა, იგი იყო მხოლოდ თავდაუქერელი თავისუფალი მხიარულება. ყველა, ვინც-კი იმათში

გაეროდა, წარსული ფიქრი და ზრუნვა უცბად გადაეყრებოდა, ავიწყდებოდა. თუ-კი შეიძლება ასე ითქვას, ყველა მაშინვე იფიწყებდა მთელს თავისს წარსულს და უზრუნველად ეძლეოდა ამხანაგობის საერთო ტალღას, რომელიც შესდგებოდა მისებრვე მოქეიფე ცალ-ღერა კაცებისაგან, რომელთაც არ გააჩნდათ არც ნათესავი, არც ჭერი, არც ოჯახობა, გარდა მადლა ცისა და გულში დაუსრულებელ მხიარულობისა. ეს გარემოება იყო სწორედ ნამდვილი მიზეზი იმ საზღაპრო თავისუფალ მხიარულებისა, რომელსაც ვერავითარი სხვა წყარო ვერ წარმოშობდა. ამბები და ლაყობა დასასვენებლად თავ-შეყრილ და ზარმაცად მიწაზედ წამოწოლილ გროვა ხალხისა ხშირად იქამდის სასაცილო და ნამდვილ ცხოვრების მაჩვენებელი იყო, რომ მართლაც მხოლოდ გარეგნობით გულგრილ ზაპროპოეტს თუ შეეძლო წარბ-შეუზრელად მათი მოსმენა, რა ხასიათიც შეადგენს განსაკუთრებულს თვისებას სამხრეთ რუსეთის შვილისას. მხიარულობა რაღაც მათრობელი და მეტის-მეტი ანმაურებული იყო, მაგრამ შავს კაბაკს-კი არა ჰგავდა, სადაც კაცი მახინჯდება ამ უთაგბოლო, ჩათხრობილ გამაბრუებელ მსმელობით; არა, უფრო სკოლის შეგირდების მხიარულს წრეს მოგაგონებდათ. განსხვავება მხოლოდ იმაში იყო, რომ ჩხირით ხელში კითხვისა და მასწავლებლების უგვან ჩიჩინის მაგივრად ხუთი და მეტი ათასი ცხენით ყაზახები მტერს თავს ესხმოდნენ ხოლმე; მინდვრის მაგივრად, სადაც ისინი მხიარულად ბურთაობდნენ ხოლმე, ამათ უსაზღვროდ გადაშლილი და უმეთვალყუროდ მინებებული სწორი ჰქონდათ, რომლიდგანაც თათარი თავისს ცანცარა თავს გამოუყოფდათ ხოლმე და თურქი, მწვანე დოლბანდში გახვეული, უმოძრავოდ, სასიკად გამოიყურებოდა; განსხვავება იმაში იყო, რომ თვის-და უნებურად სკოლაში შეკრებისა ნაცვლად, ესენი თავისით გაუბოდნენ მშობელს დედ-მამასა და სახლს; რომ აქ იყვნენ ისეთნი, რომელთაც თავი თითქმის სახრჩობელაში ჰქონდათ გაყოფილი და სიკვდილის მაგივრად სიცოცხლე მიენიჭათ, მასთან ლაღი, თავისუფალი; იმაში, რომ აქ იყვნენ ისეთნი, რომელთაც თა-

ვისის კეთილშობილ ხასიათით არ შეეძლოთ ჯიბეში ფარა დაეყენებინათ,—მაშინვე გაჰფლანგავდნენ; რომ ზოგიერთნი მათგანნი წინად ოქროსა სთვლიდნენ სიმდიდრეთ, მაგრამ მოიჯარადრე ურიების წყალობით ისე შეიძლებოდა გადმოებერთყათ ჯიბები, რომ ფარა არ გაჰვარდნოდათ. აქ იყვნენ ყველა ის ბურსაკები, რომელთაც აკადემიის როზგები ვერ იშენიეს და სკოლიდან, როგორებიც მიბრძანდნენ, ისეთივე წამობრძანდნენ; მაგრამ იყვნენ ისეთნიც, რომლებმაც კარგად იცოდნენ ვინ იყო ჰორაციო, ციცერონი, ან რომელთა რესპუბლიკა რა ხილი იყო. აქ იყო ბევრი ისეთი ოფიცერი, რომლებმაც შემდეგ სამეფო ჯარში თავი ისახელეს; აქ იყო ბევრი გამოცდილი თანამოსაგრე მემარი (პარტიზან), რომელნიც კეთილშობილურადა ჰბჭობდნენ—სადაც უნდა ვიბრძოდეთ, სულ ერთია, ოღონდ უომრად არ ვისხდეთ, რადგანაც კეთილშობილის კაცისათვის სირცხვილია მთელი სიცოცხლე ბრძოლაში არ გაატაროს. მაგრამ იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც მხოლოდ სახელისათვის მოსულიყვნენ, რომ შემდეგ ეთქვათ, ჩვენცა ვყოფილვართ „სეჩში“ და გამოჯეკილი და გამოწრთობილი რაინდები ვართო. ან ვინ არ იყო აქ? ეს უცნაური რესპუბლიკა ნამდვილი იმ დროის მოთხოვნილება იყო. ომისა, ოქროს თასებისა, ძვირფას ფარჩებისა, ბაჯალლო ოქროებისა და სხვა დიდების მოყვარულნი აქ მუდამ ჰპოვებდნენ საქმესა, გარდა ქალის თაყვანის მცემელთა, რადგანაც თვითონ სოფელშიაც-კი არ იყო ქალის ხსენება.

ოსტაპსა და ანდრიას ძალიან უკვირდათ, რომ იმოდენა ხალხი მოდიოდა „სეჩში“ და არავინ რასა ჰკითხავდა:—საიდანა და ვინ იყვნენ, ან რა ერქვათ? მოდიოდნენ, როგორც თავისს საკუთარს სახლში, თითქოს აგერ არის ერთი საათის წინად წასულან და ახლა უკანვე მობრუნებულანო. მოსული გამოეცხადებოდა მხოლოდ „კოშევოის“ (ზაპოროჟიეს ჯარის უფროსია, რომელსაც „კურენები“ თითო წლით ირჩევდნენ „რადე“-ს ყრილობაზედ), რომელიც ჩვეულებრივ გამოჰკითხავდა: „გამარჯობა! რაო, ქრისტე ხომ გწამს?“—„მწამს!“ მიუგებდა მოსული. —„სამე-

ბაც ხომ გწამს?“ — „მწამს!“ — „საყდარშიაც დადიხარ?“ — „დავდივარ!“ — „აბა, პირჯვარი გადიწერე!“ და მოსულიც პირჯვარს გამოისახავდა. — „კარგი, მაშ!“ ეტყოდა „კოშევოი“: „წადი, რომელ „კურენშიაც“ გინდა.“ და ამითი თავდებოდა მთელი ცერემონია. მთელი „სეჩი“ ერთს საყდარში ლოცულობდა და მზად იყო უკანასკნელი სისხლი დაეღვარა მის გულისათვის, თუმცა მარხულობასა და სხვა ამგვარს საეკლესიო ჩვეულებას ყაზახები არაფრათ აგდებდნენ. მხოლოდ გამდიდრების სურვილით გატაცებული ურიები, სომხები და თათრები ჰბედავდნენ მათ შორის ცხოვრებასა და ვაჭრობას, რადგანაც ზაპოროჟელს არ უყვარდა შევაჭრება და ნაყიდ საქონელში აძლევდა იმდენს, რამდენსაც მათ ბედზედ ხელი ამოჰზიდავდა ჯიბიდან. მაინც ამ ვერცხლის მოტრფიალე ვაჭრების ბედი შესაბრალისი იყო, რადგანაც, შემოაკლდებოდათ თუ არა ფული, ეს ჯეელები მაშინვე აუნიავებდნენ ხოლმე დუქნებსა და ყველაფერი მუქთად მიჰქონდათ. „სეჩი“ შესდგებოდა სულ 60 კურენისაგან, რომლებიც ცალკე დამოუკიდებელ რესპუბლიკებს მოაგონებდნენ კაცს, მაგრამ უფრო-კი სკოლასა და ბურსას, სადაც ყველა ერთნაირად მზა-მზარეულზედა სცხოვრობდა. არავის-რა გააჩნდა და გროშის დანაფასევი არა ექირათ-რა ხელში, რადგანაც ქონება საერთო იყო და კურენის ატამანი (უფროსი) განაგებდა, რომელსაც ამის გულისათვის ჩვეულებრივ „ბატკას“ უწოდებდნენ. იმის ხელთ იყო: ფული, ტანისამოსი, საცხოვრებელი, ფქვილი, ფაფა, შეშაც-კი; ფულსაც იმასვე აბარებდნენ შესანახადა.

„კურენებს“ ზშირად ერთმანერთში ლაპარაკი მოსდიოდათ, რომელიც უმაღლესად გაციქცეოდა ხოლმე. მოეფინებოდნენ „კურენები“ მოედანსა და გაჰქონდა მუშტს ზაპა-ზუბი, ვიდრე ერთი რომელიმე მზარე არა სძლევდა. მერე კი დაიწყებოდა ქვიფი. ასეთი იყო „სეჩი“, რომელიც ახალგაზრდებს ასე ძლიერად იზიდავდა.

ოსტაპი და ანდრიაც ხარბად და გატაცებით დაეწაფნენ ამ ქვიფის უძირო ზღვასა და უცბად დაივიწყეს მამის სახლი,

ბურსა და ყოველივე, რაც კი წინად აღეღებდათ, იზიდავდა: ახალს ცხოვრებას შეუდგნენ. ყველაფერი იბყრობდა მათს ყურადღებას: ქეიფის ჩვეულებებიც და შინაური არა-რთული მართვა-კანონებიც, რომლებიც ხან-და-ხან თითქმის სასტიკად მიაჩნდათ ასეთს თავისუფალსა და თავის-ნება რესპუბლიკაში. ყაზახს რომ სულ უბრალო რამ მოეპარნა, ეს უკვე მთელის ყაზახობის შემარცხვენიელი იყო: როგორც უპატიოსნოს, მიაბამდნენ სამარცხვინო ბოძხედ და გვერდით კეტს მოუდებდნენ, რომელიც ყველა გამვლელ-გამომვლელს უნდა ეთავაზნა დამნაშავესათვის, ვიდრე ასე არ ჩარეგვავენენ სასიკვდილოდ. ვალის არ გადამხდელს კიდევ მიაბავდნენ ჯაჭვით ზარბაზანზედ და იყო ასე, ვიდრე რომელიმე მეგობარი არ გამოისყიდდა და გადიხდიდა ვალსა. მაგრამ ყველაზედ მეტი შთაბეჭდილება ანდრიაზედ მკვლელის საზარელმა სასჯელმა იქონია. იქვე, იმის უვალ-წინ გათხარეს ორმო, ჩასვეს შიგ ცოცხალი მკვლელი და ზევიდან მოკლულის კუბო დაადგეს; მერე ორივეს მიწა მიაყარეს და დამარხეს. ამის შემდეგ დიდ-ხანს ერთთავად ეს საზარელი სასჯელი ელანდებოდა ანდრიასა და ცოცხლად დამარხული მკვლელი და საზარელი კუბო თვალ-წინ ედგა.

მალე ორთავე ახალგაზრდამ მიიქცია ყაზახების ყურადღება. ხშირად თავისს ამხანაგებთან ერთად, ან-და მთელის თვისის კურენითა და სხვა კურენებთან ერთად გავიდოდნენ მინდვრად და ჰხოცავდნენ აუარებელს მინდვრის სხვა-და-სხვა ფრინველს, ირმებსა და თხებსა; ან კიდევ წავიდოდნენ ტბებსა და მდინარეებში თევზის საჭერად—ყველა კურენი თავისს წილობაში—რომ მთელის თავისის კურენისათვის საზრდო მოეპოვებინათ. მართალია, სამეცნიერო არა იყო-რა, რაშიაც ყაზახი იწრთვენებოდა, მაგრამ დანარჩენ ახალგაზრდებში ოსტაპმა და ანდრიამ თავი მაინც უკვე იჩინეს თავისის მამაცობითა და მოხერხებულობით ყველაფერში. ესროდნენ ცოცხლად და სწორედ მიზანში და გადიოდნენ დნებრში წყალთ აღმა, რისთვისაც ახლად მისულს ყაზახები აღტაცებით და დიდებულად მიიღებდნენ ხოლმე.

მაგრამ მოხუცი ტარასი სულ სხვა მოღვაწეობისათვის ამზადებდა მათ. ესე უქმად ყოფნა არაფრად მოსწონდა და უნდოდა პირდაპირ საქმით ეცადნათ ყოველივე. ამისათვის ერთ-თავად იმის ფიქრში იყო, რომ როგორმე „სეჩი“ სალაშქროდ აღედგრა, სადაც ყველას შეეძლებოდა თავისი რაინდობა დაემტკიცებინა, საომარი ნიჭი გამოეჩინა. ბოლოს, ერთს დღეს მივიდა ტარასი კოშევოისთან და უთხრა პირდაპირ: „რაო, კოშევოი, დრო არ არი გაგვესეირნა საითმე“.

„საით მერე“,—მიუგო კოშევოიმ, პირიდან პატარა ჩიბუხი გამოლო და გვერდზე გააფურთხა.

„როგორ თუ საით? შეიძლება თურქებისაკენ, ან თათრებზე გავილაშქროთ“.

„არ შეიძლება არც თურქებისკენ და არც თათრებზედ“, უპასუხა კოშევოიმ და ისევ გულგრილად ჩაიღო პირში ჩიბუხი.

„როგორ თუ არ შეიძლება“?

„ისე. სულთანს მშვიდობიანობის პირობა მივეცით“.

„მერე, ის ხომ ბუსურმანია: და ღმერთიც და საღმრთო წერილიც გვიბრძანებენ მათს ამოწყვეტასა.“

„უფლება არა გვაქვს. სარწმუნოება რომ არ შეგვეფიცნა, იქნება კიდევ მოხერხდებოდა, მაგრამ ახლა არ შეიძლება“.

„როგორ თუ არ შეიძლება? როგორ ამბობ, მაშ, უფლება არა გვაქვსო? აი, მე ორი შვილი მყავს, ორივე ახალგაზრდა. არც ერთი ჯერ ომში არა ყოფილა, შენ-კი ამბობ: ვერსად წავალთ ზაპოროჟელებიო“.

„და ისე, არ შეიძლება“.

„მაშ, აგრე უქმად უნდა იყოს ყაზახის ძალ-ღონე მინებებული, რომ ძალღივით გადიღრძოს და ერთი კეთილი საქმე არ გააკეთოს, სამშობლოსა და საქრისტიანოს არაფერი სარგებლობა არ მოუტანოს? მაშ, თუ აგრეა, მითხარ, რაღადა ვცოცხლობთ, სიცოცხლეს რა ეშმაკად ვაქნევთ? ამიხსენ ესა. შენ ხომ ჭკვიანი კაცი ხარ, ტყუილად-კი არ ამოგიჩიეს კო-“

შევოათ: ამხსენ მაშ ერთი, უამისოდ სიცოცხლეს რას ვაქნებთ?“

კოშვევოიმ ამაზე პასუხი არ მისცა.. ჯიუტი რამ იყო ეს ყაზახი. გაჩუმდა პატარა ხანს და მერე უთხრა: „ომი-კი მინც არ მოხდება და არა“.

„მაშ არ იქნება ომი?“ იკითხა კვალად ტარასმა.

„არა“.

„მაშ, ნურც-კი ვიფიქრებთ ამაზე?“

„ნუ გაირჯებით“.

„მაცადე, მაშ, ეშმაკის კერძო!“ გაიფიქრა ბულბამა: „ნახავ, რაც კაცი ვარ!“ და იქვე გადასწყვიტა კოშვევოისათვის მაგიერი გადაეხადა.

მოელაპარაკა ერთს, მეორეს, დაალეგინა ყველასა და რამდენმამე გადაკრულმა ყაზახმა გასწია მოედნისაკენ, სადაც საბჭოდ მოსაწვევი დაფი იყო ბოძზე ჩამოკიდული. რადგანაც ჩხირებს მუდამ მედლოე ინახავდა, აიღეს ამიტომ ვეება კეტები და დაუწყეს ცემა. დაფის ხმაზე პირველად ნამძინარევა მედლოემ, მაღლის ტანის ცალ-თვალა ყაზახმა, მიიბრინა.

„ვინ გაჰბედა დაფის დაკვრა?“ შეუყვირა მედლოემ.

„გაჩუმდი! აიღე ეხლავ ე ჩხირები და დაუკარ, რო გიბრძანებენ!“ უბრძანეს ნაქეიფარმა მამასახლისებმა.

მედლოემაც მაშინვე ჯიბიდან ჩხირები ამოიღო, რომლებიც თან წამოეღო და დაუკრა. გაისმა თუ არა დაფის ხმა, მაშინვე მოედანზე ფუტკარივით აირივნენ ზაპოროჟელთა შავ-შავი გუნდები. ყველანი შემოიკრიბნენ და შემოავლეს წრე. დაუკრა მესამედ მედლოემ დაფი და გამოჩნდნენ ბოლოს უხუცესნიც: კოშვევოი „პალიციტ“ ხელში, რომელიც მისის ღირსებისა და ხარისხის ნიშანია, მსაჯული ჯარის ბეჭდითურთ, მწერალი მეღნით და იასაული კვერთხით. კოშვევოიმ და უხუცესთ მოიხადეს ქუდები და იგრგვლივ ყაზახებს ყველას თავი დაუკრეს. დოინჯ-შემოყრილები ამაყად იდგნენ ყაზახები.

„რას ნიშნავს ეს კრება? რა გინდათ, პანოვე?“ დაეკითხა კოშევოი, მაგრამ ყვირილითა და ლანძღვით ლაპარაკი გააწყვეტინეს.

„დადე „პალიცა“! დადე ეხლავე „პალიცა“ შე, ეშმაკის კერძო! აღარ გვინდისარ!“ ყვიროდნენ ბრბოდან ყაზახები. ზოგიერთმა უფრო ფხიზელმა კურნებმა წინააღმდეგობაცა სცადეს, მაგრამ ფხიზლებმა თუ არა ფხიზლებმა ყველამ მუშტები დაამზადეს, ყველა ყვიროდა, ხმაურობდა.

უნდოდა კოშევოის რაღაცა ეთქვა, მაგრამ იცოდა, რომ შეიძლებოდა ამ თავზე ხელ-აღებულ, თავისნება ბრბოს სასიკვდილოდ მიებეჭნა, რაიცა ამ გვარს შემთხვევებში აუცილებელი იყო ხოლმე თითქმის და ამიტომ ხმა აღარ ამოიღო, დაუკრა მდაბლად თავი, დასდო „პალიცა“ და ბრბოში შეერია, მიიმალა.

„ჩვენც გვიბრძანებთ, პანოვე, დავსდვით ნიშნები ჩვენის ღირსებისანი?“ შეეკითხნენ მსაჯული, მწერალი და იასაული, და უნდოდათ დაეწყოთ სამელნე, საჯარო ბეჭედი და კვერთხი.

მაგრამ შეჭყვირეს ბრბოდან: „არა, თქვენ დარჩით! ჩვენ მხოლოდ კოშევოის გაგდება გვინდოდა, რადგანაც იგი დედაბერი აღმოჩნდა და ჩვენ კი კოშევოათ კაცი გვინდოდა“.

„ვის ამოირჩევთ, მაშ, კოშევოათ?“ დაეკითხნენ უხუცესნი.

„კუკუბენკა ამოვირჩიოთ!“ ყვიროდა ერთი ნაწილი.

„არ გვინდა კუკუბენკა!“ ყვიროდა მეორე ნაწილი. „ჯერ ადრეა, პირზე რძე არ შეშრობია“.

„მახათა იყოს ატამანათ!“ ყვიროდნენ სხვანი. „მახათა დავსვათ კოშევოათ!“

„მახათი გაგერქოსთ წელში!“ ჰყვიროდა ბრბო. „ის რა ყაზახია, თათარივით ქურდია, ძაღლის შვილი? დამალეთ, ეშმაკმა წაიღოს ლოთი მახათას თავი!“

„ბოროდატი, ბოროდატი დავსვათ!“

„არ გვინდა ბოროდატი! დაიკარგოს ბოროდატი!“

„კირლიაგა დაიყვირეთ!“ ჩასჩურჩულა ტარას ბუღბუღი ზოგიერთებს.

„კირლიაგა! კირლიაგა!“ გაჰყვიროდა ბრბო. „ბოროდატი, ბოროდატი! კირლიაგა! კირლიაგა! მახათა! მოსწყდეს მახათა! კირლიაგა!“

ყველა კანდიდატები მაშინვე ბრბოდან გამოვიდნენ, როგორც-კი თავანთი სახელები გაიგონეს და განზე გადგნენ, რომ არავის ეფიქრა არჩევანში ხალხს აქეზებდა და საქმე გაიკეთაო.

„კირლიაგა! კირლიაგა!“ გაჰყვიროდნენ უფრო ძლიერად. „ბოროდატი!“ და ბოლოს საქმე მუშტით გადასწყვიტეს: კირლიაგამ გაიმარჯვა.

„მოიყვათ კირლიაგა!“ ჰყვიროდნენ. ათიოდე ყაზახი მაშინვე გამოვიდა; ზოგი მათგანი ფეხზედ ძლივს-ღა იდგა, — იქამდის გამობრუნულიყვნენ, და გასწიეს კირლიაგასაკენ, — გამოეცხადებინათ, რომ ამოირჩიეს.

მოხუცებული, მაგრამ ჭკვიანი ყაზახი კირლიაგა დიდი ხანია თავისს კურენში იჯდა, ვითომ მომხდარ არჩევისა არა იცოდა-რა. „რაო, პანოვე? რა გინდათ?“ დაეკითხა კირლიაგა.

„წამო, კოშევოათ ამოგირჩიეთ!..“

„მოიღეთ წყალობა, პანოვე!“ უთხრა კირლიაგამ: „არა ვარ ღირსი მაგ პატივისა! კოშევობა რა ჩემი საქმეა! სადა მაქვს იმდენი გონება, რომ ეგ მძიმე თანამდებობა შევასრულო. ნუთუ ჩემზედ უკეთესი მთელს ჯარში არავინ აღმოჩნდა?“

„გეუბნებიან, წამოდიო!“ უყვიროდნენ ზაპოროჟელნი. სწვდნენ მერე ორნი ილლიებში და მიათრიერს მოედანზედ, თუმცა ბევრს იბოძიძებდა ფეხებსა და არ უნდოდა გაჰყოლოდა; მისდევდნენ უკან ლანძღვითა და მუჯლუგუნ-კინწის კვრითა და თან ურჩევდნენ: „ნუ იხევ უკან, ეშმაკის შვილო! მიიღე, ძაღლო, პატივი, როცა გაძლევენ!“ ამ რიგად ყაზახთა წრეშიაც შეიყვანეს კირლიაგა.

„რაო, პანოვე?“ გამოაცხადეს საყოველთაოდ მომყვანებმა: „თანახმა ხართ თუ არა, რომ ეს ყაზახი იყოს ჩვენი კოშევი?“

„თანახმა ვართ ყველანი!“ დაიყვირა ბრბომ და მინდორს შემდეგ დიდხანს გაჰქონდა გუგუნნი.

ერთმა უხუცესთაგანმა აიღო „პალიცა“ და მიუტანა ახლად ამორჩეულს კოშევოის. ჩვეულებისამებრ, კირდიაგამ მაშინვე უარი განაცხადა. უხუცესმა მაშინ მეორედ მიუტანა; კირდიაგამ მეორედაც უარი სთქვა, მაგრამ მესამედ-კი გამოართვა. ბრბომ მაშინვე თავისი მოწონება ყვირილით გამოხატა და მინდორმა შორით-შორამდე ხელ-ახლად გუგუნნი იწყო. გამოვიდა მაშინ ბრბოდამ ოთხი ყველაზედ მოხუცი, შექალარავებულ უღვაშიანი ყაზახი (ძალიან მოხუცნი „სეჩში“ არ მოიპოვებოდნენ, რადგანაც არავინ მათგანი თვისით არა კვდებოდა), აიღეს ძირიდან მიწა, რომელიც ახლად მოსულ წვიმისგან ატალახებული იყო და თავზედ დაადვეს. სველი ტალახი თავიდან უღვაშებსა და ლოყებზედ ჩამოუვიდა და სახე მთლად გაეთხუპნა. მაგრამ კირდიაგა იდგა უძრავად და მადლობას უცხადებდა ყაზახებს, რომ ასეთის პატივის ღირსადა სცნეს.

დასრულდა ამ რიგად მყვირალა არჩევანი; მაგრამ ყველაზედ მეტად ვის უხაროდა – ბუღბას, თუ სხვებს, ეს არავინ იცის: ასე გადაუხადა ბუღბამ მაგიერი კოშევოის. კირდიაგა ბუღბას ძველი მეგობარი იყო, ზღვად თუ ხმელად ბევრჯელ მასთან ლაშქრობაში მყოფი, რომელთაც არა ერთხელ აუტანიათ სხვადა-სხვა გვარი სიმკაცრე და გაქირვება ბრძოლისა. ბრბო დაიშალა და არჩევნის სადღესასწაულოდ იწყეს ისეთი ქეიფი, როგორსაც ოსტაპი და ანდრია არასოდეს არ მოსწრებოდნენ. ღვინის ღუქნები მთლად დაამტვრიეს; „მედი“, ლუდი, „გარელკა“ უფულოდ, მუქთად მიჰქონდათ მეღვინეები იმისიც მადლობელნი იყვნენ, რომ თვითონ გაღურჩნენ ცოცხლები. მთელი ღამე ყვირილითა და სიმღერით გაატარეს, რომლებშიაც (სიმღერებში) თავიანთს მამ. ცურს, გმირულს საქმეებს აქებდნენ; მთვარის შუქზედ დიდხანს დადიოდნენ მესაკრავენი ქუჩა-ქუჩა ფანდურებითა, „ბალალაიკებითა“ და „ტურბანებითა“ (საკრავებია) და საეკლესიო მგალობელნი, რომელნიც „სეჩში“ მხოლოდ ეკლესიაში საგალობლადა და ზაპოროჟელ-

თა საქმის საქმეთა ქების შესახებელად ჰყვანდათ. ბოლოს დაღლილობამა და სასმელმა მაინცა სძლია ეს მაგარი ვაჟკაცები: მოსჩანდა, ხან აქ, ხან იქ, როგორ ცვიოდნენ დედამიწაზედ ყაზახები, — ამხანაგნი ხელი-ხელ გადახვეულნი როგორ მგრძობიერად ჰკოცნიდნენ ერთმანერთს, სიხარულით ცრემლს აფრქვევდნენ და მერე ერთი მეორეზედ ეწყობოდნენ. აგერ, იქ კიდევ ერთად დაყრილა მთელი ხროვა ყაზახებისა; იქით კიდევ ვიღაცა მოხერხებულს ადგილს ეძებს, რომ მიწვეს და პირდაპირ-კი ხის გეჯაში ჩაწვა. უკანასკნელი, სხვებთან შედარებით უფრო მაგარი ყაზახი, ჯერ კიდევ ლულლულებდა რაღასაც უაზროდ და უკავშიროდ, მაგრამ სასმელმა ბოლოს იმასაც კინწი წასწყვიტა და მასთან ერთად მთელმა „სეჩმა“ მიიძინა.

ან-ანი

(შემდეგი იქნება)

არხეოლოგიური მოგზაურობანი

და

შენიშვნანი

თელავა. თელავის სობორო ანუ ირაკლი მეორის კარის ეკლესია აშენებულია ირაკლის მიერ 1758 წელს. ეკლესია ოთხკუთხედიანია, აგურით ნაშენი, სიგრძე აქვს 21 ადლი და 14 გოჯი, განი 13 ადლი და 13 გოჯი. უკან, დასავლეთის მხრით მიშენებული ოთახი ახალია, შესავალი აქვს სამხრეთით და დასავლეთით. ფანჯარა 4 აქვს, ორ-ორი ჩრდილოეთით და სამხრით. საკურთხეველს 3 ფანჯარა აქვს. ხელობა შენობისა მდარეა. წინეთ ეკლესიის კანკელი შემკობილი ყოფილა აბრე-შუმის ქსოვილზე დახატულის სურათებით, რომელნიც კათოლიკეთა მისიონერებს უძღვნიათ საქართველოს მეფისათვის (ირაკლისა თუ გიორგისთვის დაქვემდებარებით არ ვიცით). პირველ შეხედვითვე ეტყობა, რომ ეს სურათები კათოლიკეთა ნამუშევარი არის, სურათებში აღმოსავლეთის ჩვეულებრივი სახეები სრულებით არ შეგხვდებათ. ამას გარდა ქართული წარწერები, ეტყობა, მხატვარს მიბაძვით გადმოუღია ქართულის ნაწერიდან, მაგრამ ყველა ასო ისე ვერ გამოუყვანია, როგორც საჭირო იყო და ამიტომ არა ჩვეულებრივი სახის წარწერები გამოსულა. არ ვიცით, რისთვის დაუწუნებიათ ეს თავისებური ისტორიული სურათები, მოუგლეჯიათ ისინი და ახალი კანკელი გაუკეთებიათ ეკლესიისთვის 1888 წელს. ეს ძველი იტალიანური ხელობის სურათები მე რომ ვნახე ცალკე

ინახებოდა ეკლესიაში და ტფილისის საეკლესიო მუზეუმის წევრთა სხდომაზე განაცხადე სურვილი მუზეუმში გადმოეტანათ ეს ნაშთები, მაგრამ ვგონებ ჯერ არ ჩამოუტანიათ. მოგვყავს აქ წარწერები სურათებისა, რომელნიც მათ შინაარსს გვაჩვენებენ:

1) მოსემ იხილა მაყლოვანი, 2) დავით და კონსტანტინე, 3) დაბადებაჲ ქრისტეს. დიდება მალალთა შაღა დიდისა, 4) წმ. ანტონისა, 5) მაცხოვარი, 6) მთავარ ანგ. მიხაილ, 7) მიძინება ღთისმშობლისა, 8) წმ. ლუარსაბ, 9) დანიელ იხილა გამოკვეთილი, 10) წმიდისა მოციქულთა სწორისა ნინოსი, 11) ყდ წმიდა, 12) სამება, 13) ანდრია კრიტელისა, 14) ელისაბედ და მარიამის ხილვა, 15) ანგელოზები ეჩვენა მწყემსებს, 16) კვერთხი არონის აღმოცენებული, 17) ეგვპტეს წასვლა, 18) ხარება, 19) წმ. ქეთევან, 20) წმ. მოწ. არჩილი, 21) ყდ წმიდა, 22) სერგია და ბაქოსი.

ეკლესიაში კედლებზე ჩამორიგებულია სურათები თორმეტთა მოციქულთა ახალი ხელობისა, როგორც ეხლანდელი კანკელი.

ძველ ნივთებთა შორის აქ ინახება:

I. ხატი ოქროსი მთავარ ანგელოზთა მიქელ და გაბრიელისა, 325×244 სანტიმეტრი, წარწერით: „მიქელ გაბრიელ. შუაში გამოხატულია მაცხოვარი. ხატს აწერია:

1. დიდო.: მთვრ ანგელოზნო: მხ: გუეყე-
2. ენით: წინაშე: ლა: მსავსა: თქვენსა: ირ-
3. დიშერს: ძით: და: მეცხედრით: ჩუენთ. რომ-
4. ელმან: მოვაჭედინე ხატი ესე: ქქსა: სოზ.: (1589).

II. ხატი მაცხოვრისა ოქროსი, $21,4 \times 15,5$ სანტ., შემკობილია 14 ლალით, ორი ზურმუხტით, შვიდი ფირუზით და ექვსი მარგალიტით. ზემოდ გამოხატულია ყდ წა, ივ ქე, ინე მახარობელი, ქვემოთ—გედეონი, დავითი და იესე. ხატს ხუცურად აწერია:

1. ქ: იო: ქე: ძო: ღო: მცველ: ღ
2. მეორელ: გოქმნ: ორთე; შიო: ცხ
3. ოვრსა: ჩნ: მეფსა: აღსნდრს: ზ: მც
4. ხედრსა: ჩნსა: დდფლსა: თნთნის რმ
5. ელმნ: მეჭდინთ: ხტი: ესე: მცხოვრისა
6. ზ: შვემკვეით: თვლითა: დ: მრგლტი
7. თა: წრს მრთებლდ: მეზსა: ჩუნის
8. ა: ზ: ცდვთა: ჩთა: უსნდობლდ:

III. იოანე ნათლისმცემლის ხატი ვერცხლისა ოქროთ დაფერილი, 33 X 24 სანტიმეტრი, ზედ გამოხატულია ხე და ხის ძირში ცული. ხელში ნათლისმცემელს აქვს ეტრათი, რომელზედაც ხუცურად აწერია: „აჰა ესერა ცული ძირთა თანა ხეთასა ძეს ულმნ ხემან რნ არა გამოიღოს ნჴფი კეთილი მოეკვთოს.“ წარწერა ხუცური აქვს: წა იე ნთლისმცემელი. და შემდეგ:

1. წო: იე: ნთლის: მცემელო:
2. მხ: ექმნ ორთვე: შნა: ცხოვრებს
3. ა: მშკობსა: დ: მდბლსა: შნსა: ერდშრს: ამინ:

IV. ხატი ღვთის მშობლისა ოქროსი, რუსული ხელობისა, 22 X 17,5 სანტიმეტრი.

V. ჯვარი ხისა ათონური ხელობისა, ვერცხლით შემოჯედილი.

VI. საცეცხური ვერცხლისა.

VII. სახარება 1709 წელს დაბეჭდილი მშვენიერის, ოქროთი შემკობილის, ყლით, მოსკოვში გაკეთებული.

VIII. ხომლი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ. ჩვენ ქართლისა და კახეთისა და სხვათა მპყრობელმან მეფემან ირაკლი მეორემან გავაკეთებინეთ კვამლი ესე თელავს კარისა: ღვთის-მშობლის ეკლესიისათვის კარის წინამძღვრობასა ამბაკომისასა ქვეყნადისასა მხვამლი ესე წელსა ჩდზგ: ამისა

ზედამხედველი მღვდელი იოსებ კარისა და მუშაკი ულირსი
ვაბრიელ: მისხალი...

IX. ჯვარზე, რომელიც უნახავს ბროსეს და რომელიც მოუპარავთ 1895 წელს წერებულა: ეს წმიდა ჯვარი და წმიდა ბარძიმ-ფეშხუმი გაკეთებული ორის თეფშით და თავისის გოვზ-კამარით და ეგრეთვე წმიდის სახარების ოთხი დასაკრავი ფოლაქი, მახარებელი, შუაზე მაცხოვარი და მეორეს გვერდზედ ფოლაქები მძიმეთ დაფერილი მე კარის წინამძღვარმან ამბაკომ ქავეკვაძემ მოვატანიწე კარისა ღვთისა მშობლისათვს:

X. მეორე კანდელზე წერებულა:

თელავს დიდ საყდარში არის შეწირული ესე კანდელი: ამ ეკლესიიდან ამის გატანას ნურავინ იკადრებს, ვითარცა მხრეკელი ეკლესიისა უღირდეს: გიორგი. ეს გიორგი უნდა იყოს მეფე გიორგი მე-XII. *)

ხელთნაწერება.

I. თარგმანებაჲ მათეს სახარებისაჲ ძველ ქალილდზე მე-XII-XIII საუკუნის ხელით. 44 X 32 სანტ., თავი და ბოლო ჰკლებია და მეთვრამეტე საუკუნის ხელით არის შევსებული დაკლებული ძველი ტექსტი, მაგრამ სრულიათ არც ეს დამატებაა დაცული. სულ დაცულია „ფმზ“ კაბადონი.

1) „მე-სავ“ გვერდზე მხედრულის მერმენდელის ხელით სწერია:

ქ. მე. ფ.დ. ცოდვილმან მღვდელ. მონაზონმან. გერმანემ. ფრიადი. სურვილი. და ტფიალება. მქონდა. წიგნისა. ამის. და. ახალციხელი. მღუდელი. იოანე. გავგზავნე. ვარძიას. და, იმან. მიყიდა. წმიდა. ესე. მათეს. თავის. თარგმანი. ფასი. მივეც. შვიდი. თუმან[ი]. ორი. თუმანი. თავის. გასამსჯელო. ხუთი მინალთუნი. მოსაცხოველები. ხუთი. მინალთუნი. შესაკრავი. მაგრა. თუ მეცნიერი: კაცი. გასინჯავს: ფასი: არა.

*) ნახ. ბროსეს Voyage, 1 Rap. p., 63.

სძეს. ვინც. იხილვიდეთ. შენდობით. მომიხსენებდით. სრულ. იქმნა. წმიდა. წიგნი. ესე. იანვარს ა ქკსა. უ:.

ამავე. ქკსა. აპრილის. კბ: . მეფე ვახტანგ. წაბძანდა. ისპანს. ყენთან: ვნახოთ. ღთი. რას. მოწყალებას. მოუვლენს. საქართველოს:-

2) ამას ზემოთ ძველი მხედრულით სწერია: ქ. ღმერთო: და წმინდაო; იოვანე: მახარებლო: შე[ი]წყალებ: სული: ქაიხოსროსი: ათაბაგის: ვინცა: შენდობა. ბძანოთ. თქუენცა: შეგინდეს: ღნი:

3) პირველი წარწერის ქვემოთ ხუცურად სწერია:

არს. ქეშმარიტად. ღივ- სულიერი. წიგნი. ესე. თარგმანი. სახარებისა. მათესი. მათის. მეფობის. სიმაღლის. მეფისა. ირაკლი. მეორის. კარის. ეკკლესიის კარისა ღის მშობლისა თელავს ქკს უზბ *)

4) „სჟვ“ გვერდზე ტექსტის ხელით და კინოვარით სწერია: ქე შე სლი ნიკზისი.

5) „ტკგ“ გვერდზე ტექსტის ხელით: ქე შე ატნი (ანტონი).

6) „თ“ გვერდზე, აშიაზე ძველი მხედრულით: ყლ წმიდაო. იონე მახარებლო. შეიწირე. მცირე. ესე. შესაწირავი. მათე. მახარებელის. ნათქუი. ამა. შენის. მოსახელის. იწე. ოქროპირის ქრისტეს. პირის. პავლეს. მიერ. მოცემული. თქუენდა]... ეე (ერისთავთ) ერისთვის. აბუსერისაგან(?) თქუენთუის მოკრთებული(?)... (წაჭრილია აშია). შემდეგ ფურცელზე:

ქ: აწ. ვინც. და რამანც გუარმან. ადამიანთამან რაიცა. მიზეზითა. მოუშალოს. წმიდას. მახარებელს. რისხავსმცა... (ჭაჭრილია).

7) „აე“ გვერდზე ტექსტის ხელით: მოვა გლახ ემი ოდეს ამისი მწერალი მიწა და მტურ ქმნილ იყოს მშონ—შე სლი ჩი ქე ძვრ უქსნბლო.

*) ქორონიკონი ასო მთავრულით სწერია.

8) „პდ“ გვერდზე ძველი მხედრულით: ჩემმა შვილმა: მე ივანე არც...

9) „პვ“ გვერდ.: ივ ქე: შე: ანტონი ვარძიელი:.

10. „რიბ“ გვერ. არა ტექსტის ხელით ხუტყურათ: სულსა: გაბრიელსა: გაბრიელს: შნ ღნ.

11) „ფი“ გვერ. ტექსტის ხელით:

ღო შე ვაშყმაძე*) ნიკოლოზ და მისი მეუღლე შამაღუხს შნ ღნ.

12) „ფლა“ გვერ. ტექსტის ხელით:

ღო შე სლითა ბასილისა.

II. დაბადება მხედრული ხელით ნაწერი, ქალაღზე, 37 X 26 სანტიმეტრი, თავი და ბოლო აკლია, აგრეთვე აკლია შიგა და შიგაც და ეს ნაკლები აღნიშნულია ყოველთვის, კინოვარით ნაჩვენებია, თუ რამდენი ფურცელი აკლია. ხელი მეჩვიდმეტე საუკუნის უნდა იყოს.

ერთ ადგილას ტექსტის ხელით უწერია:

ცოდვილს ელენესათვს შენდობა იყავნ.

ქ. როსტომ როჭიკაიძე.

არა ტექსტის ხელით უწერია:

ქ. ღთო აცხოვნე და აღდეგრძელე ამისი მწერალი ნიკოლოზ. ნიკოლოზ კათალიკოზი (ჩართულათ უწერია ეგორი სიტყვა).

ერთ ადგილას ხელჩართულათ აწერია: მეფე ერეკლე.

შემდეგ არა ტექსტის ხელით სწერია:

ქ. განცვიფრდი კაცო გულითა, რა ნახო ღვთისა ნებანი. ემონე მდაბლად, ნუ რიდებ, არ მოგცეს სულსა ვნებანი. კაცთ გითხრან მადლიერობა, ანგელოზთ მრავლად ქებანი, ორღანოთ გაქონ წინწილით, ქნარს გიცენ ებან ებანი.

სეკდემბრის ივ, ქკს უჟ.

სხვა ადგილას არა ტექსტის ხელით:

*) ვაშყმაძენი გვართ ეხლა გურიაში, სოფელ ლეხოურში, ცხოვრობენ.

ოდეს ზორაბაბელი ისრაელთა კვროს მეფე გამოართვა ბა-ბილოვნით იერუსალემადვე მოიყენა ოცდა თუთხუთმეტი ათასი ხუთას და ოთხმოცი იყო ამათი რიცხვი. რუსთველმან აღვ-რაცხე ნიკოლოზ ესე ესრეთ. ამაში ოთხი ბევრი ორათას სამას სამეოცი სწერია. ჩვენ ამას ხათ ძენი ვიანგარიშეთ თვი-თოეულად და რიცხ[ვ]ი ეს მოვიდა. ამაში უფრო ჭეშმარიტი ეწერება. აწ თქვენ აღვრაცხეთ, ვის გინდოდეს...

მე ყოველთა კაცთა უნარჩვევლესმან ფდ უბადრუკმან ფარემუზ ზრდილმან ბესარონისამან და მონაყოფილმან დედო-ფლის თამარისმან ასე აღვრაცხე მათი წიგნი... და დიდათ მწუხარე ვიქმენ უსაქმოებისათვის და ბედნიერის ყეენის ბრძა-ნებით მეფე და დედოფალი ქვეით ბძანდებოდენ იმ შეწუხება-ში ესე ვიკითხე და ეს ასე აღრიცხული ვპოე... მე აღვრაცხე ოცდა თხუთმეტი ათას შვიდას ოთხმოცდა ათ ჩვიდმეტი.

III. გულანი ხუცური ხელით ნაწერი მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნისა, 26,5 × 24 სანტიმეტრი. დაწერილია ქალაღ-ზე, ყდა აქვს. თავი და ბოლო აკლია.

IV. ძველი აღთქმის ისტორია, მხედრული ხელთნაწერი ყდაში, 28,5 × 27 სანტიმეტრი, თავი და ბოლო აკლია.

ფერადსტატივის ეკლესიას ახუ ყოფნისაშუბის რუსიშვიდუ-ბისა. ეკლესია ოთხკუთხედიანა, ქვით ნაშენი და შიგნით შე-ლესილი. სიგრძე აქვს 31 ადლი და 9 გოჯი, განი 16 ადლი და 9 გოჯი. დასავლეთით მოშენებულია კოშკის მსგავსი შე-ნობა და მასზე სამრეკლოა წამოდგმული ექვსი არკით. კედელ-ში დატანებული სათოფეები უჩვენებს, რომ ეხლანდელი სამ-რეკლო წინეთ სიმაგრეც ყოფილა, შესავალი აქვს დასავლე-თით და ამავე მხარეს არის ორი ფანჯარაც. შიგნით ეკლესია იყოფა სამ ნეფათ, შუა ნეფი ამალღებულია სხეებზე, გუმბათი დამყარებულია ოთხ სვეტზე. კარი აქვს ჩრდილოეთის მხრით და მეორე სამრეკლოდან დასავლეთით. ფანჯრები აღმოსავლე-თით სამია; შუა საკურთხეველში ერთი, დიდი, და თითო პატარ. პატარა გვერდებისაში. თვით საყდარს ოთხი ფანჯარა აქვს,

ორ-ორი ჩრდილოეთით და სამხრეთით. კანკელი ხისაა, ათორმეტ-მეტო საუფლოთა სურათები დახატულნი არიან ხეზე ქართულის წარწერებით. ეკლესია განუახლებია ბეჟან ყორჩიბაშს მეთექვსმეტე საუკუნეში. ეკლესიაში ჩვენვ ნახეთ შემდეგი წიგნები:

I. პირი ღვთისა ვერცხლისა, ოქრო დაფერილი არშით, 68×52 სანტიმეტრი, ხატს ამკობს 14 ლალი და 25 ფირუზი. სირმით ნაკერი სუდარი შემოუწირავს ანასტასია პოსტნიკოვისას 1860 წ.

როგორც მოგვითხრობს ზეპირ გადმოცემა, ეს ხატი უნახავთ მიწაში ჩაფლული მე XVI საუკუნეში. პირველად ის ყოფილა მოტანილი ათონიდან წმ. ანტონის ხატთან ერთად, რომელიც ეხლა იყალთოშია.

II. ხატი ღვთის მშობლისა ძითურთ წარწერით: ყ^დ წ^ა ი^ვ ქ^ე შემდეგ სწერია:

შემო(ვ)სწირე ხატი ესე ამა თელავის ღვლავების ეკლესიასა ესე ღვთის მშობელის მარიამის ხატი სულისა ჩემისა საოხებლათ მე თელავში მცხოვრებელმა მიხაილ დავითის ძემ ლაბავშოვმა. წელსა ჩუნვ, აპრილს.

III. ვერცხლის ფეშხუმი, ირგვლივ უვლის მხედრული წარწერა:

ქ. მე ივანე ნაზირს მამირთმეგია ღვთებისათჳს თჳს ჩემ სასულიეროთ მოსახსენებელთ სეფისკერისთჳს მისხალი ნიგ, ქქს უოც (1800 წ.)

IV თეფში განსაზავებელი წარწერით:

ქ. შენ ღ^თ მთავართა ღთაებასა სახურსა გიძღვენ კნინი ესე შესაწირავი. ს^დ საქართველოს მეფის გიორგის ასულმან ბარბარე და თანა მეცხედრემან ენდრონიკასშვილის სკომონისამან მიიღე ესე ვითარცა ქვრივისა მწვლილი და ნაცვლად მამანიქე ხორცთა კურნება და სულსა ღზინება სამარადისო მისხალი კაბ.

V. ხელით მოქარგული დიდი ხატი წმ. ნიკოლოზისა, რომელიც შემოღწირავსა კნიაჟნა დარია რამაზის ასულს რუსიევისა 1863 წელსა.

VI. ჯვარი ხისა ათონური, ვერცხლის არშიით

VII. ჯვარი უბრალო რამოდენიმე ფირუხით შემკობილი, მხედრული წარწერით:

ჩემის შვილის გლახას სადღე[გრ]ძელოთ. ქ, ქილუტის პეტრემ შევწირე ღთების ეკლესიას.

VIII. ბარძიმი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ.: ეჰა რომელმან: ქმენ: ყოველი: დასაბამი: და: იდიდები: ყოველთა: არსთაგან ექმნები შემწე ყოველსა მოსავს შენისა აწ მექმენ მე შემწე: და სასოცბის: შენისა: მონდობით: ვიქმენ: ყანდჰარს: მსვლელი ყორჩიბაშიშვილი ბარამ და შევარდი განსაცდელს: ფრიადა და ვევედრე ხატსა სასოა: და შესავედრებელსა ყოველსა ქრესტანეთასა რომელი მინდობილი შესავედრებელისა ჩვენისა სამკვიდროსა ხატისა მღთებისასა თელავისას მინდობითა ვიქმენ კვადად (sic) თაყვანისმცემელი ტაძრისა შენისა რადგან შენისა მონდობით ვიქმენ მოსული ვიგულისმოდგინე მცირე ესე შესაწირავი და შემოგწირე ბარძიმი სესე (sic) სატასა შენთსა (ხატსა შენთსა) მე ბარამ ყორჩიბაშიშვილმა რათ(ა) მექმნა ჯერსა ყოველსა მცველი მოსახსენად მამა დედათა ჩემითა ვინც შესწიროთ სულითა მსხვერპლი შენდობა ბძანეთ ამინ. ქორნკოს უგგ: თვს სეკტენბერსა დ.

IX. ვერცხლის ფინჯალი, დოქის მომზგავსო, მხედრულის წარწერით:

ქ. ყლ: წმიდასა: ეკკლესიასა: ღთაებისასა: შემოგწირე: კნინი: ესე: შემწირავ: მე: უნდო მან კევალმან მეფის ასულმან ვარვარამ იმრთმელე ესე და ნაცვალ მაგე კურნება სენტა და საუკუნო დიდება თანა მემცხედრით და ძით ჩემითურთ ამინ წელსა ჩღჟთ: მისხალი ა:.

X. ვერცხლის სურა მხედრულის წარწერით: ქ. ხარაზი მარტირუხას შვილი გიგოლას შეწირული ღვთებისა.

XI. ვერცხლის სურა მხედრულის წარწერით: შემოგწირე: ყორჩი: ბაშის: შვილმა: დიმიტრიმ: კვთებას სალხინებელად ჩვენთა მისხალი ლ.

XII. ღვთის მშობლის ხატი ვერცხლისა ოქროთ დაფერილი, უზის ერთი დიდი ლალი და ოთხი სხვა ძვირფასი ქვა, $27,5 \times 23$ სანტიმეტრი.

XIII. ჯვარი ვერცხლისა, წარწერა არა აქვს.

XIV. ვერცხლის საცეცხური წარწერა არა აქვს.

XV. ხატი წმ. ნიკოლოზისა 9×8 სანტიმეტრი. წარწერა არა აქვს.

XVI. შანდალი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ: ბატონის: შვილმა გიორგიმ: მოგიძღვენით მღთების საყდარსა შამდანი (sic) ნურავინ იკადრებს გამოწირვად მისხალი ჭყჭ: ყორჩბაშანთ საყდარში ხთების ხატსა.

XVII. ვერცხლის სადგისი.

XVIII. პატარა ხატი მაცხოვრისა შემკობილი მარგალიტებით $6,5 \times 6$ სანტიმეტრი.

XIX. ხატი ღვთისმშობლისა ვერცხლისა 13 ძვირფასი ქვით შემკული; $32 \times 27,5$ სანტიმეტრი.

XX. ვერცხლის სურა მხედრულის წარწერით:

შემოგწირე შენ თელავის ღვთების ეკლესიას კენინა გუქამ მაყაოისამ ჩემის ძის თონიკეს საღვთგობელოდ და ჩემის სულის საოხად ჩეკბ წელსა მარტის 6 დღესა.

XXI. ჯვარი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ. რამაზ ყორჩბაშის შვილის ქვრივმა და ობოლმან დავითმან შემოგწირეთ ჯვარი ესე თქვენ ბრწყინვალეს ხვთებას ჩვენად საღვთგობელოდ და სასულიეროდ თიბათს ა, ქკს უოე. (1787). მისხალი მე:

XXII. სეფის კვერის თეფში ვერცხლისა, მხედრულის წარწერით: მე ივანე ნაზირს მიმირთმევი ღვთაებისათვის ჩემ სასულიეროდ მოსახსენებელად სეფისკვერისათვის, მისხალი ნაგ.

XXIII. საბურველი ხელთუქმნელისა ხატისი, შეწირულია მარიამ დედოფლის მიერ, მეფის გიორგი მეთორმეტის ცოლისა 1797 წ.

XXIV. ფეშხუმი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით: საქართველოს მეფის ირაკლის ძის გიორგისა. მისხალი აზ. და ნახ: (ნახევარი).

XXV. კამარა ვერცხლისა მხედრულის წარწერით. საქართველოს მეფის ძის გიორგის არის, მისხალი სიე *). ძველ გალავანთან არის წყარო, რომელსაც ძველ გალავანის-წყაროსაც უწმიდებენ და უკუდავების წყაროსაც თავის სიკარგისათვის. ამ წყაროს ქვაზედ სპარსულად აწერია „ჰაჯი-ბენ-სალიან“, აღმათ სახელი წყაროს ქვით შემომზღუდელისა **), ძველი გალავანი შემორტყმული ჰქონია ეხლა დანგრეულ სიმაგრეს სამხრეთ აღმოსავლეთის კედრით ეხლანდელი ქალაქისა და როგორც ამბობენ აუშენებია კვირიკე დიდს, კახეთის ქორიკოზს. რომელმაც იწოდა თავის თავი მეფედ და გადაიცვალა 918 წელს.

ამის ახლოს მოიპოვება ძველი ეკლესია, რომელიც ერთხელ ქართველების ყოფილა, ხოლო შემდეგ დროებში მიუციათ სომხებისათვის. ქვემოთ ძველი ქალაქისა არის კიდევ წყარო, რომელსაც მაწანწარას წყარო ჰქვიათ. ამ წყაროს ქვაზედ აწერია: აღვაშენეთ წყარო ესე მოსეს გრიქუროვმა და მეუღლემან ჩემმან სულის მეოხეთ ჩვენ ჩყლდ ***).

ეკლესია გახვანაშვილებისა. ეს ეკლესია ოთხკუთხედიანია, აგურით ნაშენი, სიგრძე აქვს 15 ადლი და 9 გოჯი, განი 8 ადლი და 13 გოჯი, ფანჯარა სამი აქვს: თითო აღმოსავლეთით, ჩრდილოეთით და სამხრეთით. სამხრეთისავე კედრით მოშენებული აქვს ეგვტერი, რომელზედაც ამართულია პატარა

*) უკანასკელი ექვსი წარწერა ნახე ბროსეს Voyage-ში, Rapp. I. p. 61-62.

**) ibid.

***) ibid.

სამრეკლო, ექვსი არკით, ეგვტერს სამი ფანჯარა აქვს. რულია საყდარი კრამიტით. სამრეკლოზე ორი ზარი ჰკიდია მხედრულის წარწერებით:

პირველზე, რომლის დიამეტრი 37 სანტიმეტრია:

ქვა შენ ზეშთა ღთთ მთავრისა პირითა წამებულო, უფროსად ნაშობთა შორის დედათასა, დიდო ქადაგო, კარისა ღთისა ნათლის მცემელო წმიდაო იოანე, ჩვენი მოტყინარის გულითა შენდამი მსასოებელნი და ცვა ფარვათ მინდობილნი ვახვანისშვილი ბაზიერთ უხუცესი და მანდატურთ-უხუცესი ზაალ, გიძღენი მკირეს შესაწირავსა ზარსა საოხად სულისა ჩემისა და მეუღლისა ჩემისა ანნას ძისა ჩემისა დიმიტრის აღსაზრდელად და ასულთა ჩემთა კეთილ-დასაცველად. თთვესა ივნისსა დ განკორციელებითგან სიტყვისა ჩღჟე.*)

მეორეზე, რომლის დიამეტრი არის 30 სანტიმეტრი:

ჴოი შენ ახოვანო სტრატელატო და მენეო მკედარო წისა სამებისაო დიდო მთავარ მოწამეო გიორგი ჩვენ შენდა შემოვრდომილნი და ცვა ფარვათა ქვეშე შენტა მყოფნი ვახვანისშული ბაზიერთ-უხუცესი და მანდატურთ-უხუცესი ზაალ გიძღენი კნინსა ამას შესაწირავსა ზარსა ამას სასაფლაოსა ჩვენისა ეკლესიასა აღსაზრდელად ცოდვათა და საოხად სულისა ჩემისა და მეუღლისა ჩემისა ანნასა და ძისა ჩემისა დიმიტრის აღსაზრდელად და ასულთა ჩვენთა კეთილ დასა-ცველად თთვესა ივნისსა დ ქქს აქეთ ჩღჟე.

ამ ეკლესიის მახლობლად ბროსეს უბოვნია ქვა, რომელიც ეხლა აღარ არის დაცული და რომელზედაც წერებულა:

დიდება ღმერთსა სრულ მყოფელსა ყოველთასა. სრული ქმნა ზღუდე ესე ქვთკიროვანი მეფისა თეიმურაზ მართლმადიდებელისა ძისა საქართველოს მეფის ერაკლესა და დედოფლობასა დედოფლის თამარ კეთილ მორწმუნისა ბატონისშულის ერაკლესზე ბაგრატოვანისა: მრავალ ჟამიერ ყოს ღმერთმან ცხოვრება მათი. ჩვენ მათ მიერ წარმართებულმან ბაზიერთ-

*) ბროსე შეცდომით კითხულობს ჩღჟე (Vyage, I Rapp; p. 59).

ხუცის ძეგან. თვით ბაზიერით უხუცესმან ზაალ და ძმამან ვახუშტიმ აღვაშენეთ და სრულ ვყავით [შენობა მა]თი და აწ თქვენცა გვედრებით მხილველთა ამის ნაშრომისათა და აღმოძქითხველთა ძეგლისა ამის შენდობით...

ეს წარწერა თუმცა ცხად ჰყოფს, რომ ზღუდე თელავის სიმაგრისა ირაკლი მეორის დროს არის აღშენებული, მაგრამ ყველა ცნობების შეთანხმება შეუძლებელია, ვინაიდან ირაკლი ქართლის მეფედ გახდა 1762 წელს, დედა მისი თამარი გადაიცვალა 1746 წელს. ბატონიშვილი ირაკლი გარდა ირაკლი მეორისა იმ დროს ცნობილი არ არის და თუ ეს ირაკლი მეორეა, რად იხსენიება ერთ და იმავე დროს საქართველოს მეფეთ, როდესაც ის დედის სიცოცხლეში მარტო კახეთის მეფე იყო? სამწუხაროა, რომ ეს ქვა დაკარგულა და ჩვენ აღარ გვაქვს შეძლება წარწერა შევამოწმოთ ნამდვილს.

აქაღთი. იყალთოს გუმბათიანი მონასტრის აღწერაზე არ შევჩერდებით. ეს ცნობილია. *) ძველი მონასტერი განახლებულია იოანე ბოდბელის მიერ და ეხლა კირით არის შეთეთრებული, როგორც თითქმის ყველა ეკლესიები კახეთისა.

აღმოსავლეთის კედელში ეკლესიისა დატანებულია პატარა ქვა ზედ ამოჭრილი ჯვარით და ძნელად გასარჩევი ხუცური ხელით. ქვა მერმეა ჩასმული ეკლესიის კედელში. წარწერის ზოგიერთი სიტყვები ვგონებ ასე იკითხება:

გლახაკი მათე.. და შვილი ღ'თნ.. ან.
მე გლახაკი ცოდვილი.. მომიხსენე.. ან.

ნათობა.

I. მაცხოვრის ხატი ვერცხლისა, 32 X 36 სანტიმეტრი, ქვემო აშიაზე მხედრულად აწერია:

1.: თვთ მამულისა არსებისა ხატო უცვალეებლო სიტყვაო ღ'ო პატივად შენ პირმშოსა საწისა შევამკვე ხა-

*) იხ. Д. Бакрадзе. Кавказъ въ древнихъ памятникахъ христіанства, стр. 73. Brosset, Rapp. 1, p. 75—76, Иоселіани, Путевыя записки по Кахетіи, стр. 88—90. Муравьева. Грузія и Арменія ч, 1, стр. 190—194

2. ტი ესე უენი და მოუძღვანე ტაძარსა ღთაებისასა წისა მამისა არსენი იყალთოელისასა მშობელთა ჩემთა სასაფლაოსა მონამან შე
3. ნმან მაყაშვილის ომანის ძემან ბოდბელ მიტროპოლიტმან იოანენე სალხინებელად ჩემდა და მშობელთა ჩემთა და ძმათა
4. საუკუნოდ სახსენებელად:.
წელსა ჩჟუ. (მისხალი) წჟგ.

II. სამების ხატი ვერცხლისა ოქროთ დაფერილი, 44 X 33 სანტიმეტრი, ზედ აწერია:

ღირს არს და ჭეშმარიტ თაყვანისცემა მამისა და ძისა და წისა სულისა სამებისა ერთ არსისა და განუყოფელისა

III. საცეცხლოური ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

1. ძეო და სიტყუაო წისა მამისაო, რმლი განცხადენ იორდანესა
2. შინა და კმა მამისა გწამებდა ძედ საყუარელად და სული
3. სახედ ტრედისა იხილვა უენ ზედა სულსა ჩემსა შევავედრებ შენსა
4. სახიერებასა უღირსი ბოდბელი იოანე ჩყლჳ წელსა, მისხალი სჟ.

IV. ბარძიმი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

შემწირველი წისა ამის ბარძიმისა და განმაახლებელი სდამალლების ეკკლესიისა ყოველთავე შენებითა შიგნით და გარეთ და ეკკლესიის სამკაულითა ყთავე გიძღუნი უენ წისა მამასა ზენონს საოხად სულისა ჩისა და მოსახსენებელად მშობელთა ჩემთა და ძმათა ყდ სამღუდელო ბოდბელი მიტროპოლიტი მაყაშვილი იოანე ომან მაყაევის ძე წელსა ჩჟგზ-ს აგვის[ტო]სა: ა: მისხალი წჟგ.

V. კოვზი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ბოდბელი იოანე მაყაოვ.

VI. ფეშხუმი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

შემწირე მშობელთა ჩეთა მონასტერსა და ათოთხმეტსა ასურელთ მამათაგანსა ზენონ და არსენი იყალთოელსა მაყა-
 შვილსა გაბრიელ ბერმა მაყაშვილმა მოსახსენებლად მშობელ-
 თა ჩემთა და ძმათა ფეშხუნი ვარსკულავი კოვზი ლახვარი
 ტაკუკი განსაზაებელი.

VII. მაცხოვრის ხატი, ოქროცურვილი ვერცხლით შე-
 ქედილი, 32×27 სანტიმეტრი, ქვემოთ მხედრულათ აწერია:

1. ქ. მე იყალთოელმა ზამთარეულმა ვეფხიამ და ჩემმა
 შვილმა ხიზანამ ივანემ და გოგიამ
2. შევწირეთ ესე ხატი კარსა ლთეების ეკლესიისა ჩვენად
 მოსახსენებლად ქკს უაბ. (1784)

VIII პატარა ხატი ღვთის მშობლისა, ხის კუბოთი და
 ვერცხლის არშიით $14 \times 11,5$ სანტიმეტრი.

IX. დიდი ღვთის მშობლის ხატი ვერცხლით შექედილი,
 70×62 სანტიმეტრი.

X. აზარფაშა ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ.: ბეჟან. ერისთვის. ასულის. ანნასი. ვარ.

XI. ხელით ნაკერ და მოქარგულ საბურველზე ზენონ
 იყალთოელისა მხედრულით აწერია:

წელსა ჩყლთ მისისა წმიდაო მამაო ჩვენო ათორმეტა-
 განო ზენონ გიძღვენ ნაშრომი ხელთა ჩემ ცოდვილისა თამა-
 რისათა სულთა ჩემთა საოხად ანდრონიკოვის ასული და მა-
 ყაევის კნეინა.

XII. კანკელში მრავალი ხატებია და სხვათა შორის აბბა
 იოსებ, წმინდა ზენონ, სვეტი ცხოველი და სვეტის ძირში
 დამარხული სიდონია. წარწერა ამათი მხედრულია:

ლთისადმი განსტუნებულის მამა გაბრიელის მღუდელ
 მონაზონის სურვილი აღუასრულე მე თანა ხუცეს მონაზონმან
 ხატებისა ამის დახატვითა გარნა მუნ დასტუნდეს სადაცა
 მიტროპოლიტ ბოდბელ იოანემ ინებოს: წელსა ჩყლბ: თთჳსსა
 აგვისტოსა; გ:

XIII. ცალკე კიოსკში მარცხნივ სამი ხატია: პირი ღვთი-
 სა, ქვემოთ ღვთის მშობელი და ზემოთ იესო ქრისტე. ხა-

ტები შექედლილია ოქროთ დაფერილ ვერცხლით, წარწერები არ აქვთ.

XIV. სამების ეკლესიაში არის დიდი ხატი სამებისა კარგი ნახელავი, $39,5 \times 20,4$ სანტიმეტრი. ხატზე წარმოდგენილია მხატვრობანი მამა ღმერთისა, ესო ქრისტესი და მათ ზემოთ მტრედის მსგავსად სული წმინდა და ყველას ერთათ აწერია: „სამება“. ქვემოთ ეკატერინა, შუშანიკი, არსენი იყალთოელი, სტეფანე პირველ მოწამე, ანნა და ქეთევან დედოფალი.

XV. ღვთის მშობლის ეკლესიაში ახალი კანკელია ზედ წარწერით: წელსა ჩემბ სეკდემბრის კ. ვიგულს მოდგინე განახლებულება ყოველისფრით და შემკობა კანკლითა იყალთოს ღვთების მონასტერში ღვთის მშობლის ტაძრად მიყვანების ეკლესიისა საუკუნოდ მოსახსენებელად სადაცა მდებარე არს მეუღლე ჩემი თავადი პოდპოლკოვნიკი იოვანე ერისთოვი და სულისა ჩემისა საოხად ჭავჭავაძის ასულმან კნეინა მაკრინე ერისთოვისამან.

ხელთაწერები.

იყალთოს მონასტერში ჩვენ გვაჩვენეს რამოდენიმე ხელთ ნაწერი, რომლის დაწერილებით განხილვის დრო არა გვქონდა, მოგვყავს აქ ის, რაც ერთი თვალის გადავლებით მოვასწარიით:

I. კლემაქსი მხედრული ხელთაწერი, $22,5 \times 17,5$ სანტიმეტრი, რომელსაც აქვს ასეთი წარწერა: ესე წიგნი იოანე კლემექსი მღუთაების ეკკლესიას შესწირა არაგვის ერისთავის ასულმა მაყაევის კნეინამ ანნა ბეჟანის ასულმა მოსახსენებელად სულისა და შვილთა თვსთა საოხად და სადღეგრძელოდ მდაბალი ხუცესი ამავე ეკკლესიისა დავით მეცა მოწამე ვახლავარ და ხელსაც ვაწერ.

II. ლავსაიკონი in 4°, მხედრული ხელთაწერი უდაში, $23,5 \times 18$ სანტიმეტრი. ერთ ადგილას უწერია: არაგვს ერის-

თვის ასულო დედავ ანნავ ლავსაიკონი ესე მოგართვი სახსოვრად ჩემდა ძემან შენმან გაბრიელ ბერმან ვინათვან მსურველ ხარ წერილისა კითხვასა.

სხვა ადგილას;

მეფენი საქართველოსანი დავით გარეჯის მონასტერში ბერათ შემდგარნი სახელ-წოდებულნი: ალექსანდრე, დავით, ლევან და დიმიტრი.

ქ. გრემის ქალაქის აობრება იქმნა წელსა ჩქვ ქკს სუდ.

ქ. მეფე ირაკლის ქარიდამ გამოქცევა იქმნა წელსა ჩდნ ქკს უფლ.—ვახანის წახდენა ორმოცდა ცხრა წელი არის ამ რიცხვში ჩყლბ.

ქ. ასპინძას გაიმარჯვა მეფემ ირაკლიმ ჩდჟა

ქ. ყვარლის ციხის შემოდგომა ლეკთაგან წელსა ჩდნგ.

ქ. ქადიჯვარს გაიმარჯვა მეფემ ირაკლიმ ჩდნდ.

ქ. თბილისის ქალაქი წახდინა ალამაჰმადმა სეკდენბრის: აბ: ქკს უშთ:

შემდეგ კიდევ ყდაზე:

ლავსაიკონი ესე შეესწირე მღვთეების ეკკლესიასა ბეჟან არაგვის ერისთვის ასულომ ანნამ: წელთა ჩყლდ:—მეცა მღვდელი დავით მოწამე ვარ ამ წიგნის შეწირვისა

III. სადღესასწაულო, ხუცური ხელთნაწერი, დაშლილი, ერთ ადგილას ასეთი წარწერა აქვს:

ესე სულითა განმანათლებელი და წელიწადთა ათორმეტთა თთვეთა განმაშვენებელი წიგნი სადღესასწაულოსი მე გიორგი მილახვრის ქალმა დარეჯან ვპოვე და გულს მოდგინედ დავიხსენ ექუსი თუმანი სახსარი მივეც და რადგან ღთაებისა იყო კუალად მასვე ღთაებისა წმიდასა მონასტერსა შეესწირე სულისა ჩემისა საოხად და შეიღთა ჩემთა აღსაზრდელად და უკეთუ რომელმაცა ადამის ძეთაგანმან გამოსწიროს იგიმც გამოიწირვის დღეთა სიგრძისაგან და მან წმიდამ მონასტერმა მას ჰკითხოს: ამინ: წელსა ქრისტესით... (აკლია).

IV. მარხვანი ეტრატზე ხუცური ხელნაწერი თავი და ბოლო აკლია. ერთ ადგილას აქვს ტექსტის ხელით მინაწერი:

დაიწერეს: წნი: ესე: მარხვანი: კლითა: გნი: ღქნისათა: ღნი: გარწმუნოს: წნო: ღისნო: წთა: შა: ღცვთა თქნთა: ნუ დამივიწყებთ: რა ონი: ღნი: თქნცა: სასყიდელი: მოგანიქოს: შრომათა: თქნთა და უცხად წერისთს შემინდევით დიად მოსწრაფე ვიყავ.

სხვა ხელით: ქ. მოქუელსა ლაზარეს შნ ღნი ანი. და ვინცა ბრძნოთ თქნცა შეგნდნს ღნი ანი

აქა მოქუელი მოვიდა კურთხეულ ღმრთისაგან. და ცოდვანი შეგნდნეს ღნი ანი.

V. საღღესასწაულო, ხუცური ხელთნაწერი, დაშლილი, თავი და ბოლო აკლია. წიგნი აღწერილია არაგვის ერისთვის სარიღანის ძის ბეჟანის ასულის ანნას მიერ ჩეღუწელსა, ივლისის ორსა.

VI. მეტაფრასი, მხედრული ხელთნაწერი, მეცხრამეტე საუკუნისა. 33,5 X 20 სანტიმეტრი, ყდაში, დაშლილი, მეტაფრასი აღწერილია წინა წერილებში ცნობილის ანნას მიერ. უკანასკნელი სტატია სხვა ხელით არის და შეიცავს ქადაგებას პირველსა კვირიაკესა მარხვათასა, რომლის ბოლოს უწერია:

ბრწყინვალისა თავადის ასულო ქეს მოყუარეო ანნა, ვიხილე რა ღვაწლი ესე მოღუაწეთა დიდთა თქუწნთა მხილებულ ვიქმენ შინაგანისა მსაჯულისა ჩემისაგან უღებისათჳს ჩემისა და ბაძვად თქუწნდა ადგომილმან აღგიწერეთ ქადაგება ესე უქმად დანაშთენსა ამას ქარტასა ზედა. წ თქუწნ ყდ პატიოსანო დედაო იმრთმელე კინი ესე ძ(ღ)უწნი ჩემგან ვა საყუარლისა ძისა თქუწნისა გაბრიელისაგან და ნუმცა დავიწყებულ ვიქმნები წსა ლოცვასა შინა თქვენსა გლახაკი ბერი ტარასი.

ზანდუკი წიგნისა შედგენილია ანნას ძმის სოფრონოსის მიერ ღეკემბრის 23, წელსა ჩუღს.

VII. ჟამნი, ხუცური ხელთნაწერი, ყდაში, 15,5 X 12 სანტიმეტრი. ერთ ადგილას ტექსტის ხელით აწერია: ქე შეეცნი იე.

ჰ ა მ ლ ე ტ

გერგანუსისა *)

რა-კი ასე სწორედ დაეახსიათეთ შექსპირის მიერ შექმნილი პირები, თამამად შეგვიძლია ჩავთვალოთ ჰამლეტიც, როგორც პრინცი ჰენრიხი, შექსპირის იუმირასტების რიცხვში, იმ იუმოსისტებისა, რომელთაც ცხოვრება მოულოდნელად აკისრებს მძიმე მოვალეობას. იმ იუმორისტებს, რომლებიც ასეთ მოულოდნელ მდგომარეობაში იჩენენ საქმეს გაკეთების და სერიოზულობის ნიქს, იმ პრინც ჰენრიხს, რომელიც ასეთ ყოფაში თავის მოქმედებით აღემატა ყოველსავე მოლოდინს, ეხლა მიემატა კიდევ ერთი-ჰამლეტი, რომელსაც არ ძალუძს მინდობილ საქმის ასრულება, რომელიც ტრაგიკულად ილუპება მოულოდნელის მოვალეობის ტვირთის ქვეშ.

გარეგანის სახის, ტემპერამენტის და ბუნების უმთავრესის თვისებათა მსგავსი ზნეობაც და ხასიათიც მიანიჭა პოეტმა ჰამლეტს. თვითონ ბიძა უწოდებს ამ გულკეთილს ადამიანს ტკბილის და სასიამოვნო კაცის სახელის: მას მინიჭებული აქვს ყოველგვარი წყნარი სათნოება, აღსავსეა ნაზის გრძნობებით. მაგრამ ყველაზედ უფრო ძლიერია მასში შვილობრივი სიყვარული. უსამზღვროა ის პატივისცემა, რომლითაც იგი მოიგო-

*) იხ. მოამბე № 6.

ნებს ხოლომე თავისს მამას. ის სამგლოვიარო ტანისამოსი, რომელსაც ატარებს გარდაცვალებულს მამაზე, ცხადათ გვიმტკიცებს მისის ხასიათის უდიდეს გულწრფელობას და გულითადობას. აუტანელად სტანჯავს მის ზნეობრივ ბუნებას დედის ჭკუათხელობა; ბიძის დანაშაულობა სულის უხუთავს. მართალია, ასეთის მწუხარების ტვირთი შეეფერება მის ბუნებრივ მგრძობიერობას: იგი რაღაცა სიამოვნებას ჰგრძობს, როდესაც ჰფიქრობს რამე სამწუხაროზე, თავის მოკვლაზე და გახრწნაზე. მაგრამ ზნეობრივის რწმენის დაკარგვა მაინც უფრო უმძიმებს ტვირთს, და სრულად სამართლიანად უწოდებს სათნოებას იმ სამდურავს, რომლითაც იგი სინანულს აღუძრავს დედას გულში. ყველაფერში ვამჩნევთ მას ზნეობრივის თვისების სიღრმეს და სინაზეს. იგი არ მიდის ჩვეულებრივ გზით, არ სცხოვრობს ერთხელ და სამუდამოდ შემუშავებულ, საყოველთაო ჩვეულებით, არამედ ხელმძღვანელობს საკუთარის პრინციპებით! იგი მეფის შვილია, მაგრამ უკუაგდო ყოველივე შემბორკველი ჩვეულება: მის საზოგადოებას შეადგენენ აქტიორები, მისი მეგობარია ჰორაციო, მას უყვარს ოფელია, რომელიც მასზედ დაბლა სდგას ხარისხით. ამ უბრალო, ბუნებრივ ურთიერთობის წყურვილიდან წარმოსდგება მისი სიძულვილიც ყოველგვარ სიცრუისა, ფარისევლობისა, სიყალბისა და ფერ-უმარჩლისადმი. იქ, სასაფლაოზე ვხედავთ ჩვენ მის ზიზღს ქალებისადმი, რომელთაც უყვართ ფერ-უმარჩლით თავის გალამაზება, პოლიტიკოსებისადმი, რომელთაც თვით ღმერთის მოტყუილება-კი უნდათ, და კანონმდებელთა და კარის კაცებისადმი. პოლონიუსის, ოსრიკის და სხვა ამგვართა წინააღმდეგ არის მომართული მისი განკიცხვა და ენა მახვილი ზიზღი. ამიტომ ის საუცხოვო სცენა, სადაც იგი დასცინის ახალგაზდა ოსრიკს, რომელსაც შეუთვისებია მხოლოდ განათლების გარეგანი სახე, რომელმაც იცის ლაერტის პლანი და მაინც საოცრად გადაპრანჭულის ზრდილობით პატიეებს ჰამლეტს ლაერტთან საბრძოლველად, რომელიც, როგორც ჰამლეტი ამბობს, „რძესაც ვერ მოსწოვდა ისე, რომ ძუძუსთვისაც-კი ქება-

დიდება არ ეთქვა“,—ეს სცენა ამავე დროს მშვენიერად ასუ-
რათებს ჰამლეტის ხასიათს. ეს სცენა სავსებით უპირდაპირებს
ჰამლეტს იმ პირებს, რომელთაც „სწყალობს, ეს წამხდარი
საუკუნე, რომლებიც აყვენ დროების ჰანგს, შეითვისეს მხო-
ლოდ მისი გარეგანი სახე,“ მაგრამ რომელთაც არ მოეპოვებათ
ერთი ნამცეცი ქეშმარიტი განათლება, რომელთაც იციან
ზრდილობიანად მოქცევა, ლაპარაკი მრავალჯერ დაღეჭილ
საგნებზე, მაგრამ თუ გამოსაცდელად შეუბერეთ მათ, „ნახავთ,
რომ ეს გარეგანი ბრწყინვალეობა საპნის ბუშტებივით საჩქა-
როდ გაჰქრება“. რამდენად აქ ჰამლეტი წინამდევია თავის
დროის გარეგანის განათლებისა, იმდენად წინამდევია გაუნ-
ათლებლობისა. მას გასაგონადაც ეზარება ბიძამისის ქეიფი და
ფორტინბრასის ჯიბრი. აი ამიტომ, როდესაც მას დაევალა საქ-
მის ასრულება, იგი ორად არის გაყოფილი თავის სულიერის
უთანხმოებით: უმაღლესი კანონი ებრძვის შურისძიების ბუნებ-
რივ კანონს, მაღალი ზნეობრივი გრძნობა—სისხლის ინსტინქტს.
მისი გაუბედაობა სრულებით არ წარმოსდგება მარტო სისუ-
სტისაგან, არამედ არსებითად დამოკიდებულია მის კეთილსი-
ნდისიანობასა და სათნოებაზედ. ეს ჰქმნის ჰამლეტს ასეთ დი-
დებულ ტრაგიკულ ხასიათად. თვითონ ჰამლეტი ამბობს თავის
ექვების შესახებ; თავის სულის სიმშვიდის შესახებ, რომელიც
შეუფნებლად ეწინააღმდეგება შურის საძიებელ საშუალებას,
თავის სულის თვისების შესახებ, რომელიც აიძულებს მას სავსებით
ასწონოს ყოველისავე მოქმედების ნაყოფი და შედეგი, და ამით
უსპობს სამოქმედო ღონეს,—თვითონ ამბობს: „ამ ექვში მხო-
ლოდ ერთი წილი ერგება ჭკუას და სამი წილი ხომ სიჯაბნის
ნაყოფი არის.“ მაგრამ პოეტს ისე მშვენიერად აქვს აწონილი
ჰამლეტის გაუბედაობის ორისავე მიზეზის მნიშვნელობა, რომ
ჩვენ წინამდევ ჰამლეტის საკუთარს თავის განკიცხვისა, თამამად
შეგვიძლია დაფუთმობთ, დაფუთმობთ, ყოველ შემთხვევაში, მისის
სიბრძნის გავლენას ნახევარი ადგილი. როგორც გარდამეტებუ-
ლი გრძნობა და სიყვარული უკარგავს რამეოს გონებას და აზრს

და ველურად თავდება მისი ველური სიყვარული, ამ გვარადვე ართმევს ჰამლეტს სამოქმედო ძალას მისი გარდამეტებული კეთილ-სინიღისიანობა, სიმშვიდე და მწუხარება: სიკეთე კვდება აქ თავის ნამეტნობისაგან; აქაც და იქაც გარდამეტებული ძალა სიხარულისა და მწუხარებისა სპობს მოქმედებას. მაღალის ზნეობის და ნიჭის პატრონს ჰამლეტს ისეთი გამჭრიახობა, იმდენი დაკვირვება და ღრმა გამოცდილება აქვს, რომ ოფელია სრულიად სამართლიანად ამბობს იმის შესახებ: „დიდებულის ჭკვა-გონების ადამიანია, სასახლის თვალი, იმედი და ვარდი ამ სახელმწიფოსიო“. ამ მხრივ ჰამლეტი წარმოადგენს გენიოსს; ამ „სპეკულიატურ ფილოსოფოსთა მეფის“ მონოლოგები საესეა ღრმა აზრებით; აქ შექსპირმა გადაგვიშალა წინ თავისი სიბრძნის საფუძველები; ჰამლეტის აზრების სიღრმე თითქოს ამოცანებს ჰგავსო. ჰამლეტი—ნამდვილი მეცნიერია; მუდამ თან დააქვს ჩასაწერი წიგნაკი; ზეპირად ახსოვს ციტატები; უკვე კაი დიდის ხნისაა, მაგრამ კვლავ მიეშურება უნივერსიტეტში. მისი ბუნება მიიზიდავს არა პარიზში, არამედ ვიტენბერგში. მისი მეფური პატივმოყვარეობა ეძებს თავის შესაფერს მეგობრებს; მისი მუდმივი თანამგზავრი და ამხანაგია ჰორაციო, რომელიც მასთან სწავლობდა. ჩვენ ვხედავთ, რომ ჰამლეტს უყვარს და შეუსწავლია დრამატული ხელოვნება, იგი პოეტია და აქტიორიც. წინადაც იცნობდა აქტიორებს და ყოფილა მათთან; ეხლა პიესაში ჩასამატებელ სცენას სწერს, ამბობს აქტიორებს წინაშე მონოლოგს და ასწავლის მათ, თუ როგორ უნდა თამაში. მის აზრს „პირროსის“ ნაწყვეტის შესახებ სრულებით სერიოზული მნიშვნელობა აქვს; ამ მხრივაც ჰამლეტი განსხვავდება პოლონიუსსა და მის მსგავს პირებისაგან. მის გონებას და გემოვნებას გვიმტკიცებს ის სასცენო რჩევა, რომელსაც იგი აძლევს აქტიორებს; ცხადია, რომ ჰამლეტის ქება უფრო ძვირფასია, ვიდრე სხვა ყველა მაცურებელის ტაშის დაკვრა თეატრში. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ მას დაებადა აზრი, პიესის წარმოდგენით გამოსცადოს მეფე; იგი ეძებს სხვანაირ შურისძიებას, ისეთს, რომლის

სისრულეში მოყვანა სინიდისით ტანჯულის დედის შემწეობით წარმოდგენდა მისთვის განსაკუთრებულს თეატრალურ სილამაზეს. მეტად საყურადღებოა: როდესაც ასე მშვენიერად გამოსცადა წარმოდგენით მეფე, ჰამლეტს ყველაზედ უწინარეს ის კი არ აინტერესებს, რომ მკვლელობა უთუოდ ყოფილა, არამედ ის, რომ მშვენიერი არტისტი ვყოფილვარო: გამარჯვება-კი არ ახარებს, არამედ ის საშუალება, რომლითაც გაიმარჯვა. მისი პირველი სიტყვებია: განა უფლება არ მაქვს ეხლა არტისტთა დასში ჩავეწეროვო? ჩვენის აზრით, ეს სიტყვები უფრო აძლევს ამის უფლებას, ვიდრე თვითონ წარმოდგენა. ამ თვისებისა გამოცაა, რომ ჰამლეტი აირჩევს ისეთ შორებულ გზას შურის საძიებლად და სიგიჟეს მოიგონებს, რომელსაც ბუნებრივად და მშვენიერად ახერხებს. როგორც-კი მოშორდება აჩრდილი, რომლის გამოცხადებამ თავს ზარი დასცა, მის მადებარ მეგობრებს მიმინოს ხმით გამოსცემს ხმას, თითქოს მხიარულ გუნებაზედ იყოს, და ამგვარად ყოველთვის ძალიან ეხერხება თავის სულის მდგომარეობის და საიდუმლოს დაფარვა. მისთვის ბუნებრივი მოთხოვნაა, უყუროს თავის თავს, როგორც აქტიორს, ან წარმოიდგინოს თავისი თავი, როგორც აქტიორი. მისთვის უფრო იოლია თავის მქერმეტყველობით და ზნეობრივის ქადაგებით ააღეღვოს დედა, გაუღვიძლოს მას სინიდისი, მახვილივით დაუჭრას გული სიტყვებით, ვიდრე ნამდვილი მახვილი იხმაროს იქ, სადაც საჭიროა, და ამ გვარად ვერ სარგებლობს შურის საძიებლად მოხერხებულის დროთი, მაშინ როდესაც შეეძლო შურიც ეგო და დედის სინიდისიც გაეღვიძებინა. როდესაც ლაერტი მალალ-მალალის სიტყვებით გამოსთქვამს თავის მწუხარებას დის საფლავზე, ჰამლეტს ჰგონია, თითქოს ლაერტი სადეკლამაციოდ იწვევდეს მას. ამ თავის სისუსტეს კარგად ხედავს თვითონ ჰამლეტიც; იცის, რომ ეს აბრკოლებს და ხელს უშლის მოქმედებას და ისე მხურვალედ ჰკიცხავს მას, როგორც ჰკიცხავდა თავის სიმხდალის კეთილ-სინიდისიანობას და თავის სინიდისის სიმხდალეს. ჰამლეტის მონოლოგი (II, 2) აქტიორების შეხვედრის შემდეგ

საუცხოვო გამომხატველია ამ მხრივ მისი სულის მდგრადობისა. ყოველგვარის სიტყვებით ლანძღავს აქ თავის თავს, რომ გააღვიძოს მოყუჩებული ვნება, უნაყოფოს უწოდებს თავის თავს, რადგან არ შეუძლიან არაფრის—თქვენ გგონიათ იტყვის: **გაკეთება**,—არა, ჰმლეტი ამბობს მხოლოდ: **თქმა**, რადგან მისთვის უფრო სასიამოვნოა წარმოადგინოს სცენა, როგორც აქტიორმა, დაუხშოს ყურები მსმენელთ და შეაკრთოს თვით უბრალოც-კი. ამას მოჰყვება ახალი თავის თავის განკიცხვა, მარტო სიტყვებში ვიჩენ გმირობისო: „სწორედ ჭკუიდან დავიცალე, ვიშ ვაჟ-კაცობავ! შურის ძიებად მიმიწვევენ ზეცაც, ქვესკნელიც, მე კი უბრალო ლაპარაკით გულის ჯავრს ვიკლავ და ვიწყევლები, ვიგინები როსკიბ ქალივით!“ მეყოფა ამდენი შეცდომა და დრო არის, საქმეს შევეუდგეო. მაგრამ იმას მაგიერ, რომ მომართოს თავის **ხელკებს**, კვლავ მიმართავს **თავს**: მოიფიქრებს წარმოდგენის გამართვას. ამგვარად ყოველთვის იმარჯვებს სული წინაამდევ ბუნებისა და ჩვეულებათა: ყველაფერში აზრია ნივთების და საგნების საზომი ჰამლეტისათვის. შექსპირმა დაუდვა ჰამლეტის ხასიათს ფილოსოფიური საფუძველი, რომელიც არის გამომხატველი თვითონ პოეტის ცხოვრების სიბრძნისა. რომ სათნოებას და ბიწიერებას, ცუდს და კარგს საქმეს თავისთავად კი არა აქვს მნიშვნელობა, რომ საგანი ავია ან კაი ამა თუ იმ ადამიანის თვისების, ხასიათის და მიზნის მიხედვით; რომ არა **წა**, არამედ **წაგოჯ** შეადგენს ყოველისავე საქციელის ღირსებას თუ ნაკლებეფანებას,—ეს ყველაფერი საფუძველია შექსპირის შეხედულობისა, რომელიც არ ერთხელ გამოუთქვამს მას მეტად გარკვევით თუ სიტყვით და თუ მაგალითით. ამ დედა—აზრს ჰამლეტი გამოსთქვამს ამგვარად: „კარგი და ცუდი როდია რამე, მას მხოლოდ კაცის გონება შეჰქმნის ხოლმე.“

ეს არის მიზეზი იმ ეჭვებისა, რომელნიც ებადება ჰამლეტს შურისძიების შესახებ, რომლების გამო იგი იჩენს სიმხდალეს და გაუბნაობას ყოველთვის, როდესაც საქმე იწვევს სამოქმედოთ. ეს შურისძიება თავისთავად არ არის მისთვის არც კა-

რგი და არც ცუდი; მხოლოდ გარემოებანი, როგორც ეს აწერილი აქვს შექსპირს, ჰქმნის ამ შურისძიებას სავალდებულოდ კანონიერ მეფისა და დანიის ქვეყნის მსაჯულისათვის; ჰქმნის დანაშაულობის საპართლიან სასჯელად, და მასთან უფრო ადვილ და ღირსეულ საქმედ, ვიდრე ლაერტის შურისძიებაა. მაგრამ ფიქრებმა გარდააქცია ეს მოვალეობა ჰამლეტისათვის საეჭვო და მძიმე საქმედ. საქმის შედეგის ნამეტანმა აწონ-და-წონამ აღძრა ჯერ მასში ზნეობრივი შიში, ვაი თუ მეტად უსინიდისოდ და აჩქარებულად მოვიქცეო, მერე კი—კეთილგონიერება და სიფრთხილე, რომელიც საჭიროა, რომ ადამიანი მოქმედობდეს გულ-დაჯერებით. მაგრამ ფლეგმატიურის ბუნებისა გამო ჰამლეტი გადამეტებულს კეთილ-სინიდიანიობას და სიფრთხილეს იჩენს, საქმის განსახორციელებლად კი არაფერს არ აკეთებს. ჰამლეტის გონებრივი გამჭირახობა ხედავს ამ საკუთარს სისუსტეს და უფრო გამოსადეგარად სთვლის საქმისათვის ლაერტს და ფორტინბრასს, რომლებს იგი შეპყურებს შურითაც და პატივისცემითაც. ჰამლეტს კარგად ესმის, რა აძლევს ადამიანს ღირსებას და მოუპოვებს პატივისცემას, ამიტომაც ჰკიცხავს თავის ნაკლულევანებას ისეთი გაცხარებით. ეს გაცხარება ბოლოს იქამდის მიდის, რომ ჰამლეტი სრულიად თავისუფლდება ყოველისავე ეჭვისა და შიშისაგან; მაგრამ რა-კი ერთხელვე დაჰკარგა მოქმედების ნამდვილი ტაქტი, უკანასკნელ წუთშიაც აცდება ჰემმარიტს გზას. მართლაც, თუ გვიანობა არ სჩვევია საქმის კაცს, მას არ სჩვევია არც აჩქარებული აღელვებაც, რადგან ყოველი სერიოზული საქმე მოითხოვს თავის შესასრულებლად დროს, საჭიროა ბეჯითობა, სიმტკიცე. მოჰკლა რა შეცდომით და უსარგებლოთ პოლონიუსი, ჰამლეტი ამის შემდეგ ვარდება რაღაც ფატალისტურ მდგომარეობაში, რომელიც სრულიად მოქანცავს, და იმ რწმენას დაადგება, რომ ჩვენი აზრი არაფერს არ გვაძლევს, ჩვენი მოსაზრება უნაყოფოა, ჩვენ შეგვიძლიან მხოლოდ დაახლოვებით წარმოვიდგინოთ ჩვენი მიზანი, რომელსაც განაგებს განგება, როგორც უნდაო. ასეთი შეხედუ-

ლობა სრულიად გამოსადეგარია მისთვის, რომ შეიძლოს ყოველგვარი დამოუკიდებელი მოქმედება. ჰამლეტს ავიწყდება ახლა, რომ შურისძიება მხოლოდ დაახლოვებით კი არ ჰქონდა მას წარმოდგენილი, არამედ ნამეტნავადაც შემუშავებული იყო შურისძიების გეგმა და სწორედ ამიტომაც ვერ იქმნა განხორციელებული.

და რაც დრო გადის, ჰამლეტი უფრო და უფრო დაუღევარი ხდება. მისი უმოქმედობა დაანახვა მას თავისთავის დაკვირვებამ და გამოცდილებამ. მაგრამ მანამდისაც გრძნობდა იგი ბუნდოვანად და ინსტინქტიურად თავის ხასიათის სისუსტეს და ეს სტანჯავდა. ჯერ მაშინაც, ვიდრე აჩრდილი მოუწოდებდა შურის-საძიებლად, და შემდეგაც, ცხოვრება მიძიმე ტვირთი იყო მისთვის, რომელმაც არა ერთხელ აფიქრებინა თავის მოკვლაც კი. მოსალოდნელის დანაშაულობის — უსამართლო შურისძიების შიშის გამო იგი დაიწყებს ფიქრს უქველის დანაშაულობის — თავის მოკვლის შესახებ, რომელიც აკრძალულია ზეციერის მიერ. ხოლო ამ თავის მოკვლასაც, რომელიც უნდა იმიტომ, რომ თავიდან აიშოროს მიძიმე მოვალეობის ასრულება, ვერ ბედავს, რადგან „აქედანაც რა გამოვაო!“ მას არ შესწევს იმდენი ძალა, რომ დასძლიოს სინიდისი, რომელიც გვიკრძალავს თავის მოკვლას, და იმის ფიქრი, თუ რა იქნება სიკვდილის შემდეგ. დარწმუნებული რომ იყოს: სიკვდილი საუკუნო მშვიდობაა, მაშინ სიკვდილი მისთვის სანატრელი იქნებოდა; მაგრამ როგორც კი დაიწყებს ფიქრს იმის შესახებ, რომ საიქიოს შეიძლება იყოს სიზმრები, ცხოვრება, რომელიც კვლავ მიუწოდებს მას სამოქმედოთ, საქმისათვის, იგი შეჩერდება, ვერ ბედავს ვერც იქით, ვერც აქით, ვერ ბედავს ვერც სიკვდილს, ვერც სიცოცხლეს. შედეგების შიში და სინიდისი ხან აქეთ იზიდავს მას, ხან იქით. და უქველია, რომ „ყოფნა, არ ყოფნის“ შესანიშნავ მონოლოგში, როგორც ამას ხედავს და გრძნობს ყოველი მკითხველი, მთელი არსება ჰამლეტის ხასიათისა და მთელი არსება თვითონ პიესისა შეტად ცხადათ გამოხატულია ამ სიტყვებში,

რომ გონებრივი და ზნეობრივი ექვეები, სინილისი და ფიქრის
 ჰბორკავს ჩვენს სამოქმედო ძალას:

აი ასე გვხდის ლაჩრად ჩვენიც ცნობიერება,
 გაბედულობას მოსაზრება უსუსტებს შუქსა
 და სასახელო ძლიერ საქმეთ, დიდათ განზრახულთ
 წინ ელობება.

შექსპირის მთელი სიბრძნე ცნოვრებისა სულ იმას ქადა-
 გებს, რომ ცხოვრებაში საჭიროა მოქმედება; მას ღრმად ჰქონ-
 და შეგნებული, რომ ცალმხრივი განვითარება გონებისა სპობს
 ადამიანის სამოქმედო ძალას. ეს აზრი დაცინვით არის გამოთ-
 ქმული ტროილ და კრესსიდაში: რაღა ძილი და რაღა ჭკუის
 მჩემებლობა მაშინ, როდესაც საჭიროა მოქმედება; გონებით
 გატენილი სიმამაცე და პატიოსნება სილაჩრედ გადაიქცევა;
 გონიერობა და წინადახედულობა აქცნობს ცხოვრების ძალასო.
 აქ ჰამლეტში პოეტმა წინ დაგვიყენა დიდებული საგანი: დაგვი-
 ხატა ის გაუვლელი უფსკრული, რომელიც სძევს მოვალეობის
 გრძნობასა და მოვალეობის შესრულებას შორის, სურვილსა და
 მოქმედებასა, შეგნებასა და გადაწყვეტილებასა, გადაწყვეტილე-
 ბასა და საქმეს შორის. აქ პოეტი ცდილობს გამოაჩვიოს რთული
 ურთიერთობა, რომელიც სუფევს მშვენიერ სულსა და დიდე-
 ბულ ხასიათსა შორის, გრძნობიერ, ფიქრის ბუნებასა და პრაქ-
 ტიკულ ბუნებასა შორის, გონების სიმაგრესა და სამოქმედო
 ძალსა შორის. იგი გვიჩვენებს აქ, თუ სულის ცალმხრივ გან-
 ვითარებისა გამო როგორ სუსტია და შებორკილი სამოქმედო
 მხარე ჩვენის ბუნებისა; როგორ უნაყოფოა მოქმედებისათვის
 მეტად განვითარებული გული, თუ ამასთანავე არ არის გან-
 ვითარებული ნება; რომ ვინც ნამეტანს ყურადღებას აქცევს
 შინაგან საგნებს, ის განშორებულია გარეგან ქვეყნისაგან, რომ
 ასეთი ადამიანი ნამდვილად აქცევს აჩრდილს და აჩრდილით მო-
 სავს სინამდვილეს; რომ რამდენად ნაკლებს მუშაობს ხელი,
 ომდენად მეტად მგრძნობელია და მეორეს მხრით ნაზი გრძნობა
 ანაზებს ხელსაც; თუ როგორ ძნელია საუკეთესო პრინციპე-
 ბიდან საქმეზე გადასვლა; რომ არაა სრული ადამიანი ის, ვი-

საც თანაბრად არა აქვს განვითარებული გონება, გულრი და
 ნება, რომ უამისოთ უკეთილშობილესი სული (როგორც ოფე-
 ლია ამბობს) იღუპება და მოგვაგონებს ძვირფასის მასალისაგან
 გაკეთებულს, მაგრამ გატეხილს ზარას. ასე საუცხოვოდ აქვს
 შექსპირს დახატული თავისი ჰამლეტი. მას მიანიჭა ყოველი
 დიადი ღირსება გულისა და გონებისა; ეს თვისებები წარმტაცია
 და კაცს ეგონება, შექსპირს უნდაო შინაგანის ცხოვრების ქება
 წინააღმდეგ გარეგანის, მომქმედ ცხოვრებისა, იმიტომ რომ
 მოპირდაპირე პირებს, ფარტინბრასებს და ლაერტებს ჰამლეტთან
 შედარებით მცირე ყურადღებას აქცევს. და ჩვენ რომ უყურა-
 დღებოდ დაგვეტოვებინა ჰამლეტის ცუდი მხარეები, არ მიგვე-
 ლო სახეში მისი ტრაგიკული ბოლო, რომ არ მოგვეგონებია
 ისეთი დიდებული ადამიანები, როგორც ჰენრიხი და პერსი,—
 ჩვენც ამ აზრს დავადგებოდით. მაგრამ არა: ჩვენ გვესმის, რომ
 პოეტს შეუძლია დაათვას ერთი თვისება ადამიანისა ისე, რო-
 გორც მეორე; ეს მაგალითი კიდევ ხელ-ახლა გვიმტკიცებს,
 რომ პოეტს საკვირველის მიუდგომლობით შეუძლია დაინტე-
 რესდეს ყველაფრით, რაც კი მოიპოვება ადამიანის არსებაში.
 მან დაგვიხატა ჰამლეტი გენიოსის ჭკუის და მალალის ზნეობის
 ადამიანად, მაგრამ ამასთანავე არ დაგვიმალა ის ნაკლულევა-
 ნებანი მისი ბუნებისა და განვითარებისა, რაიც ამცირებს მის
 ღირსებას და სახელს. შექსპირი მაღლიდან დაჰყურებს შებრა-
 ლებით ჰამლეტს და არა თანაუგრძნობს მას, როგორც თანას-
 წორი თანასწორს. ეს იმიტომ რომ, პოეტის შეხედულობით,
 ყოველს შემთხვევაში ის, რაც აკლია ჰამლეტს, შეადგენს ადა-
 მიანის სრულს ღირსებას. როგორც გვიხატავს ჰენრიხს და პერ-
 სის, და ღრმად დარწმუნებულია, რომ საქმიანი, მომქმედი ცხოვ-
 რებაა ნამდვილი ცხოვრება, ისე ეხლაც მისი პოემა ჰამლეტის
 შესახებ არის ქება მომქმედის ადამიანისა. დიდის ნიჭის, მდიდა-
 რის ფანტაზიის, კეთილშობილურის გულის პატრონმა, უფრო
 იმიტომ შექმნილმა, რომ იგრძნოს, ვიდრე იმოქმედოს, უფრო
 იფიქროს და იაზროვნოს, ვიდრე რამ შეჰქმნას, უფრო იყოს
 მხატვარი და მეცნიერი, ვიდრე მხედარი, გმირი და სახელმ-

წითო კაცი, დიდებულმა ჰამლეტმა იპოვა ცხოვრების ნამდვილი პრინციპი, ყველაზედ უდიდესი, რომელიც როდისმე გამოუთქვამს შექსპირს, პრინციპი მხოლოდ დიადი ბუნების ადამიანებისათვის: „დიდებულთა ის, ვინც დიდებულის მიზნისათვის აღსდგება; მაგრამ უბრალო საქმისათვისაც თავს გამოიღებს, თუ შელახულია მისი პატიოსნება“.

მაგრამ ჰამლეტს, რომელმაც ასე მშვენიერად იცის ყველაფრის გაგება, შეუძლიან მხოლოდ გამოსთქვას ეს პრინციპი, მაგრამ კი არ ასრულოს იგი, როგორც ამას მოიქმედებდა ჰენრიხი, რომელმაც იცის, როგორ უნდა ცხოვრება და მოქმედება. თავის დიდებულ საგნის შესასრულებლად ჰამლეტს არ აკლია წამქეზებელი საბუთები; მის საქმეში დანტერესებულია არამც თუ მისი პატიოსნება, არამედ მისი უფლებაც, კანონი, მისი სიცოცხლაც, მაგრამ მის მიერ შექმნილმა ექვემბა ხელი შეუშალეს წაქეზებას, გონებამ მოუკლა ინსტინქტი, ეს ქეშმარიტი წყარო მოქმედებისა. მას აკლია პატივმოყვარეობა და წამქეზებელი გრძობა პირადის ღირსებისა. მართალია, ჰამლეტი ოფელიის წინაშე ჰკიცხავს თავის თავს შურისძიებისა, პატივმოყვარეობისა და ამაყობისათვის, მაგრამ ნამდვილად, იგი მოკლებულია ყველაფერს ამას. პირ-იქით ჩვენ გვესმის მწუხარების კენესა გულის სიღრმიდან, როდესაც ჰამლეტი როზენკრანცს და გილდენსტერნს უპასუხებს მათ კითხვაზე—პატივმოყვარეობა ხომ არ გაწუხებსო—შემდეგ სიტყვებს: „მე თუნდა კაკლის ნაჭუჭში მომწყვდეული ვიყო, თავი დაუსრულებელის სივრცის მფლობელი მეგონებოდა“. ჰამლეტი სრულიად არ ჰგავს არც ჰერკულესს, არც ალექსანდრეს, რომლისთვის ვიწრო იყო მთელი ქვეყანა. არც ტახტის წართმევა არ უღვიძებს მეფურ პატივმოყვარეობის, არც ფორტინბრასის მოქმედება იწვევს მას სახელის მოსახვეჭად; ბევრი-ბევრი მცირე შური ლაერთისადმი აბედვინებს მას, როგორც არის, გავიდეს ლაერთთან ბრძოლაში.

შექსპირს თითქოს უნდოდა ჰამლეტში წარმოედგინა ახალის დროის სოციალური ხასიათი, რომელიც ცდილობს „ბუ-

ნებრივის საუკუნის“ გმირულ ჩვეულებათა წრიდან განსვლას, იმ წრიდან, რომელშიაც იგი იძულებულია იცხოვროს, იმ საუკუნისა, სადაც ყველაფერი ფიზიკურ ძალაზეა დამყარებული და მოითხოვს მოქმედებას, ესე იგი იმას, რაც მას არა აქვს. ყველა ეს სისხლით სავსე, ბუნების წინააღმდეგი პროლიგი, რომელსაც ჩვენ ვხედავთ: ცოლ-ქმური კავშირის დარღვევა, მოწამელა და შურისძიება; ყველა ის გმირული საქციელი, რომლის შესახებაც ჩვენ გვესმის: ბრძოლა მოხუც ჰამლეტისა ნარვეგიელთან, ბრძოლა მარხილებზე მეომარ პოლონელებთან, ყველაფერს ამას აზის ველურის დროის ბეჭედი; ამ დროს არ ეკუთვნის ჰამლეტი არც ხასიათით, არც ცოდნით, არც ჩვეულებებით, და ამიტომაც შექნება მისი მსხვერპლი. ჰამლეტს უფრო ნაზი ნერვები აქვს, ვიდრე მის გარშემო მყოფს პირებს; მას აქვს ის ცოდნა და გონებრივი ძალა, რომელიც არ შეეფერება ძველ გმირულ დროის მკლავის ძალას; ბუნებამ აკუთვნა ჰამლეტს ის მგრძნობიერობა და გულის სინაზე, რომელიც მან გადასცა მომავალ თაობას, რომელიც სცხოვრობდა რამდენიმე საუკუნის შემდეგ. ჰამლეტმა ორის საუკუნით გაუსწრო თავის დროს. მისი სიტყვები: „საბრალო იორიკ!“ რომელსაც ამბობს შეკავებული ცრემლებით სისაფლაოზე, როდესაც გული სავსე აქვს გრძნობით, შეიქმნა წყაროდ იმ ნაზის და წყნარის სულის მდგომარეობისა, რომელიც ეპიდემიად გადაიქცა წარსულ საუკუნეს გერმანიასა და ინგლისში. ამ სიტყვების ზედ-გავლენით დასწერა სტერნმა თავისი (იორიკული) სანტიმენტალური მოგზაურობანი, რომელთაც სანტიმეტალიზმის წარღვნით მოჰფინეს მთელი გერმანია.

ამ წინასწარობაშია ნამდვილი სიდიადე ჩვენის პოეტისა. თავის დროის წინ გასწრებით მოპოებული სახელი — უმრავლეს შემთხვევაში საეჭვო სახელია. ყოველი ადამიანი უნდა ეკუთვნოდეს თავის საუკუნეს და თავის შეძლებიან და გვარად ემსახუროს მას. წინ გასწრების სურვილი ხშირად ებადებათ იმ მეოცნებე იდეალისტებს, რომელთაც არ ძალუძთ თავის დროის

სინამდვილის ატანა. მხოლოდ მაშინ, როდესაც ადამიანი, როგორც შექსპირი, ყველაზედ უწინარეს ეკუთვნის თავის დროს, მის მისწრაფებათ და საჭიროებათ, და მერე, რაც მეტი ძალა და ღონე რჩება, ახმარს მომავლის თაობათა გრმნობების და ფიქრების წინასწარ დახატვას, მხოლოდ ასეთი წინასწარობა (ანტიციპაცია) არის თაყვანსაცემი და მასშია ჭეშმარიტი სიდიადე სულისა. ასეთი აზრი არ უნდა ვიქონიოთ ჩვენი პიესის შესახებ. ჰამლეტია ისეთი მოწინავე კაცი, რომელიც განშორდა თავის გმირულ საუკუნის სასტიკ ჩვეულებათ; ჰამლეტი არ არის ისეთი კაცი, რომელიც აკმაყოფილებს თავის დროის მოთხოვნილებას, პირ-იქით თუმცა ჰამლეტი ძლიერი ნიჭიერი და შემძლებელი ადამიანია, მაგრამ მას არ ძალუძს მაინც სულ უბრალო თანამედროვე მოთხოვნილების ასრულება. ჰამლეტი წარმოადგენს იმ იდეალისტს, რომელსაც ემძიმება ნამდვილი, რეალური ქვეყანა, უკუ აგდებს ამ ქვეყანას, ისე ეძაგება და ეზარება ეს ქვეყანა, რომ ამის გამო კიდევ იღუპება თავის კეთილშობილურის ხასიათით. თუ ჰამლეტი თავის მგრძნობიერობის მხრივ არის ანტიციპაცია წარსულის საუკუნის სანტიმენტალურის თაობათა, მეორეს მხრით მისი განძინება წინასწარ გამომხატველია ჩვენის დროის გერმანელებისა. ამიტომაცაა, რომ შექსპირის პიესებს შორის გერმანიაში მთელის საუკუნის განმავლობაში ჰამლეტი შეიქმნა ყველაზე უფრო ცნობილი, უფრო ხშირად განმარტებული და ახსნილი: ამ პიესაში გამოხატული სულის მდგომარეობა ყველაზედ უფრო ცხოველია და გასაგები გერმანელისათვის.

ჩვენ აქ ვხედავთ და გვრძნობთ საკუთარს თავს და როგორც შეყვარებულნი დიდხანს ვხედავდით ჰამლეტში მხოლოდ კარგს თვისებებს, მარტო ბოლო დროს მოვაქციეთ ყურადღება მის ნაკლულევანებას. ჩვენ ვიცქირებით ჩვენის დროის სარკეში, თითქოს ეს პიესა დაწერილი იყოს ჩვენს დროში, თითქოს პოეტი შეეხო დღევანდელს კითხვას, აგვიწერა და დაგვიხატა დღევანდელი ჩვენი ვარაში.

ის სურათი, რომელსაც გერმანელები ვხედავთ ამ საარქივო, ისე გვგავს ჩვენ, რომ სწორედ შეუძლია დაგვაფრთხოს. მე მართა არ ვამბობ ამას: ათასებს შეუნიშნავთ და უგვრძნიათ ეგერთი ჩვენი ეხლანდელი პოლიტიკურ პოეტთაგანი პირდაპირ ამ სიტყვებით იწყებს ერთს თავის ლექსს: ჰამლეტი—გერმანია. ასეთი შეხედულობა სრულებით არ არის სიტყვების თამაში, რადგან როგორც ჰამლეტი, ჩვენც უკანასკნელ დრომდის გაჩერებული ვიყავით ორ წყალს შუა: ერთის მხრით იყო წმინდა პრაქტიკული საქმე, მეორეს მხრით ჩვენი ხასიათი, შემოქმედებას და საქმიანობას მოკლებული.

სრულიად ჰამლეტის მსგავსად ღრმად გატაცებულნი ვიყავით გონებრივის მუშაობით და გულის თვისებათა განვითარებით და დავიწყებული გვქონდა გარეგანი ქვეყანა; იმგვარადვე ვიტენბერგი და მისი გონებრივი ცხოვრება უფრო გვინტერესებდა, ვიდრე ხალხთა ბრძოლა პატიოსნებისა და ძლიერებისათვის; სრულიად იმგვარადვე გვაკმაყოფილებდა რომელისაზედ დრამის და პოემის შინაარსი, უფრო მოგვწონდა სცენაზე თამაში ჩვენის დროის ამბებისა, ვსტატებოდით გმირულის სიტყვებით და არ ვფიქრობდით, დინჯად და მედგრად საქმეს შევდგომოდით. განა, როდესაც პირველ ხანებში თავისუფლებოდით ფრანგებისაგან, ჩვენის წინაპართა აჩრდილნი არ გვაქეზებდენ, არ შეხაროდნენ ჩვენს გამბედაობას? მაგრამ მალე მოელო ბოლო ჩვენს გულსმოდგინებას, ხანმოკლე აღელვების და გატაცების შემდეგ მალე ჩამოვყარეთ ფრთები. რამდენი დიდებულს მაგალითს ვხედავდით თვალ წინ, რამდენი გვაქეზებდა, მაგრამ არაფერს არ ვაქცევდით ყურადღებას. როგორც ჰამლეტს, ჩვენც სრულიად დაგვეკარგა ნამდვილის ცხოვრების გემოვნება, გავრბოდით რეალურ ქვეყნიდან იდეალების სამეფოში; ჩვენ მოვიკალით სულის ნამეტანის ვარჯიშობით და ფიქრებით ინსტინქტიური ცხოვრების ნამდვილი ტაქტი; ოცნებობით და ფანტაზიებით ხელს ვუშლიდით ჩვენ თავს, გაგვეგოსინამდვილე. იმგვარადვე სკეპტიკურად განძვინებული ვიყავით მთელის ქვეყნის, სიცოცხლის და კაცობრიობის წინააღმდეგ;

იმგვარადვე უზომოდ შევიძულეთ ადამიანები, თუმცა პატრიონუნდა გვეცა ადამიანის ღირსებისათვის; დავიწყეთ პასივიურად ოხვრა ქვეყნიერებაზედ, თუმცა შეგვეძლო საქმეს შევდგომოდით და მოგვეწყო ეს ქვეყანა. განა ჩვენის ლიტერატურის მონაწილეებში არა ვგრძნობდით, რომ შეგვიძლია ვიამყოთ ჩვენის სულის ნაყოფით? განა ჩვენც არ ვფიქრობდით, რომ ადამიანი საქმით სწორია ანგელოზისა, გონიერებით ღვთისა, ჭკუით დიდებულია, აგებულობით ახოვანი“, და არ ვიყავით ამით კმაყოფილი, როგორც ჰამლეტი? და ყველა ისინი, რომლებიც სწუხდნენ ქვეყნის შესახებ, რომელთაც მოჰბეზრდათ ევროპა, განა არ ხედავდნენ თავის ნამდვილ სურათს იმ ადამიანში, რომელიც ასეთის მოთმინებით იტანდა

ჟამთა სიმწარეს

მტარვალის ჩაგვრას, სიამაყის თავგასულობას,
მართლმსაჯულობის გვიანობას, მძლავრთ უკმენობას,
შეურაცხყოფას ღირსეულის უღირსისაგან?

განა ჩვენი ნალველი არ იყო შედეგი იმ ავთიმყოფურ ქმუნვარებისა, რის გამო ჰამლეტი სთვლიდა ქვეყანას საპყრობილეთ, დედამიწას გაუმარგლავ ბაღად, ცის კამარას—სულის შემხუთველ, დაშხამულ ბუღად, მისთვის ადამიანი მხოლოდ მიწა იყო და მტვერი, ყველა საქმე ამ წუთი სოფლის ფუჭი, უნაყოფო, დაობებული, რის გამო ყველაფერი ეზიზღებოდა? უეჭველია, და მერე როგორ! და მაშინ, როდესაც სულს გვიწამლავდით ქვეყნისადმი ზიზღით, განა ჰამლეტსავეთ არ ვივიწყებდით შორეულის მიზნისათვის ახლობელ საგანს? ყოველს ჩვენგანს თავის მოწოდებად მიაჩნდა ქვეყანაზე ფიქრი და წუხილი, მთელის ქვეყნისათვის უნდა ვიზრუნო და არა მარტო ჩემის თავისთვისო. ყველა ოხრავდა ჰამლეტთან ერთად: დროთა კავშირი დაირღვა და წყეულმა ბედმა მე რათ მარგუნა მისი შეკვრაო! ჩვენ ვფიქრობდით, ჩვენი მიზანი იყო—შექმნა რაღაც შორეულისა და დიდებულისა მწერლობასა და პოლიტიკაში, ამის გამო გვავიწყდებოდა გაკეთება იმისა, რაც შეადგენდა პირდაპირ ჩვენს დანიშნულებას და ახლობელს საგანს.

ამგვარადვე ჰმლექტის მოვალეობა იყო ახლობელის და იორლის საქმის განხორციელება—მისი პატარა ქვეყნის მოწყობა. თუ ესეც ეძნელებოდა და დიდი იყო მისთვის, მას შეეძლო მაინც თავის შეს მოწყობა, ყოფილიყო თავის თავის რეფორმატორი. მაგრამ ესეც არ ქნა.

ასეთსავე მდგომარეობაშია ათასი რეფორმატორი ჩვენს შორის. ისინი, როგორც ჰამლექტი, თავის გულის ჯავრს, პატარა მიზეზით გამოწვეულს, ავრცელებენ მთელს კაცობრიობაზე, თავის ვიწრო მოწოდებას აზვიადებენ უზომოდ; უზომო ეგოიზმი, რაიც ნაყოფია ცალმხრივის, გონებრივის ცხოვრებისა, აიძულებს მათ ყველაფრის მიზეზი და დასაბამი თავიანთ საკუთარ არსებაში ეძიონ და ამავე ეგოიზმის მიზეზით ვერ აკმაყოფილებენ ვერც ერთს მოთხოვნილებას და როდესაც შეიგნებენ თავიანთ სისუსტეს, ზიზღი ებადებათ საკუთარ თავისადმი, როგორც ჰამლექტი დასცინის თავის-თავს. ამ თვისებას ხშირად ვამჩნევთ გერმანელებს როგორც მწერლობაში, ისე პოლიტიკაში: თავისთავის შეგნების სხივი მათაც გაუნათებს გზას, როგორც ჰამლექტს, მაგრამ ეს მაინც არ ახდენს ცვლილებას მათს ცხოვრებაში. ყველაზედ უფრო ჩვენი და ჰამლექტის ხასიათის მსგავსება გამოიხატება შემდეგში: თუმცა მეტად იდეალური და კეთილშობილური იყო ყველაფერი, რასაც ჩვენ გამოვსთქვამდით სიტყვით, რაიც ჩვენს არსებად მიგვაჩნდა და რითაც ვკობტაობდით ისე, როგორც სადღესასწაულო ტანისამოსით, მაგრამ როდესაც საქირო შეიქნა პრინციპებიდინ საქმეზე გადასვლა, აღმოჩნდა, რომ ჩვენი ხასიათი გაფუჭებული იყო და უღონო. საქმე უცებ წამოგვაწყდა თავზე, ჩვენ ცხარეთ ვეცით მას, მაგრამ ვერაფერს გავხდით, რადგან ჩვენი ღონე და საშუალება არ შევეუფარდეთ ჩვენს მიზანს. ამან დაგვალონა. რაც პირველ გატაცებისა და თავისუფლებისათვის მოძრაობის დროს მიგვაჩნდა პატიოსნად, მართლად, სახელოვანად, მტკიცედ და კარგად, იგი შემდეგ აღმოჩნდა ორ-გული, მოღალატე, მოკლებული ყოველს პატიოსნებას და სიკეთეს. როდესაც სიტყვის გმირები გამოწვეულ იქმნენ

სამოქმედოთ, რაიც მათ თავის პირდაპირ მოწოდებათ მანდა-
 ლათ, მაშინ გამოაშკარავდა, რომ მათი შინაგანი ბუნება მო-
 წამლული იყო, და მათმა სასტიკობამ, შურისძიებამ, სის-
 ზლის წყურვილმა ჩირქი მოსცხო გერმანელების სახელს, თუმ-
 ცა ყველას დაუჯერებელად მიგვაჩნდა, თუ ჩვენ ასეთს ველუ-
 რობას გამოვიჩენდით. ამგვარადვე გადამახინჯდა ჰამლეტის
 მშვენიერი ხასიათი, როდესაც დაიწყო მოქმედება; ბოლოს
 ვხედავთ, რომ მან მთლად დაღუბა თავისი ძვირფასი თვისებები.
 ადამიანი, რომელიც გულითადათ იტანჯებოდა კაცობრიობი-
 სათვის, ეგოიზმისა გამო სასტიკად და მკაცრად ეპყრობა იმათ,
 ვინც ყველაზედ უფრო უყვარს. ვისაც სძაგდა საშინლად ყო-
 ველგვარი ფარისევლობა, მატყუარობა, ვერაგობა, თვითონ
 იწყებს ბრუნდის გზით სიარულს, როდესაც ვერ ახერხებს სწო-
 რედ სიარულს. ვინც სინიღისიერად ასწონიდა ყოველთვის
 თავის საგანს, იგივე ადამიანი ამ სინიღისიანობისა, თუ გვი-
 ანობისა გამო, იქცევა უსინიღისოდ და შეიქნება სასტიკი. სა-
 დაც ჰამლეტი შეხვდება თავის ბიძას მლოცველს და არ უნდა
 მოკლას, რათა არ გაგზავნოს ზეცას; სადაც, როგორც ეს ჩვე-
 ვია მას, იგი ვერ ახორციელებს ახლობელს საქმეს და ფიქრობს
 შორეულ საგნისათვის, ვერ აღასრულა საკუთარი შურისძიება
 და ფიქრობს ღვთის შურისძიებისათვის,—ყველგან აქ ჰამლეტი
 განა არ ცდილობს უფრო გაამხვილოს თავისი რისხვა და
 სასტიკობა, რომ ამით გაამართლოს უმოქმედობა, თუმცა ასეთი
 ყოფაქცევა სხვა დროს ყოვლად აუტანელი იქნებოდა მისთვის?
 მაგრამ აქ იგი აღელვების და სიცხარის ზედღავლენის ქვეშ იყო,
 ისე როგორც პოლონიუსის მოკვლის დროს შეპყრობილი იყო
 ვნებათა-ღელვით. მაგრამ მალე გულგრილად და დინჯად ღუბავს
 ორს უბრალო ადამიანს ის, ვისაც ეძნელებოდა დამნაშავე კაცის
 მოკვლაც. როზენკრანცს და გილდენსტერნს მიჰყავთ ჰამლეტი
 ინგლისში; თან მიაქვთ ჰამლეტის მოკვლის წერილი, მაგრამ
 მათ არ იციან იმის შინაარსი. მართალი, გულ-ახდილი ჰამლე-
 ტი ხსნის ამ წერილს, გამოცვლილის ხელით (ეს ისწავლა
 ყმაწვილობისას) ჩასწერს შიგ თავის სახელის მაგიერ მათ სა-

ხელებს და ამ გვართ ეს ორი მისი ყმაწვილობის მეგობარი, რომელთაც კარგის თვალთ უყურებდა ვარდება იმ ხაფანგში, რომელიც თუმცა მომზადებული იყო ჰამლეტისათვის, მაგრამ არა მათ მიერ. „მაშ როზენკრანცსა და გილდენსტერნს ეგ მისცა ბედმა“? ყვედრებით ეკითხება თავის მეგობარს გაკვირვებული ჰორაციო. ხოლო ჰამლეტს არ სტანჯავს სინიდისი: ნაღმების გაკეთება და მახეების დაგება უფრო შეეფერება მის ბუნებას, ვიდრე პირდაპირი, აშკარა მოქმედება. ნაღმის წინააღმდეგ ნაღმის გაკეთება,—ეს მხოლოდ მისი გონიერის თავის საქმეა; იგი აღტაცებულია თავის გამოგონებით; ისე ჩქარა მოუვა თავში ეს აზრი და ისე მალე განახორციელებს, რომ ღვთის კურთხევას ხედავს თავის საქციელში, თუმცა წინად არ ხედავდა ათას ნაირ ნიშნებს, რომლებიც აქვებთნენ მამ შურის საძიებლად! ამ გვარად იგი ბოლოს და ბოლოს ვერაგობით და სიმუხთლით დაემსგავსება თავის ბიძას, რომელიც უნდა დაესაჯა ბოროტის საქმისათვის.

კიდევ უფრო გასაკიცხია ჰამლეტის ყოფა-ქცევა საყვარელის ქალის შესახებ. გეტე ამბობს, რომ ჰამლეტის გრძნობა ოფელიისადმი არ წარმოადგენს ძლიერს ვნებასო. ყოველს შემთხვევაში პოეტი არ გვიხატავს, რომ სადმე ძალას იჩენდეს ეს ვნება. როდესაც ჰამლეტი თავის სიყვარულს ორმოცი ათასის ძმის სიყვარულს ადარებს, ეს გადამეტებაა. გარდა ამ ადგილისა, შექსპირმა კიდევ წარმოგვიდგინა ერთი შემთხვევა, როდესაც ჰამლეტი თავისთვის თქმულ სიტყვებში გვიხატავს თავის გრძნობის ხასიათს, ეს სიტყვებია: „მოიხსენიე შენს ლოცვაში, ჰოი, ფერიავე, ჩემი ცოდვები“ (შევნიშნავთ აქვე, რომ რაღაც ახირებულ მიზეზისა გამო ზოგიერთა აქტიორები ამ სიტყვებს ამბობენ დაცივით ან მასხრულად). აქ, ოფელიასთან ლაპარაკში აქტიორს ეძლევა სრული საშუალება პირდაპირ დაგვიხატოს ჰამლეტის გრძნობები ოფელიისადმი. თუ აქტიორი აქ განზრახ „ნაკუწ-ნაკუწად, არ აქცევს ვნებათა ღელვას“, მას შეუძლია მოჰგვაროს მაყურებელს მძიმე და ღრმა მწუხარება და დააყენოს იმ გუნებაზე, რა გუნებაზედაც ღვება ამ ლაპარაკის გამო

ოფელია. აქ მწუხარე გული შორდება იმას, რაც ბედმა მოკლ-
ლიჯა, აქ სერიოზულს რჩევას იძლევა ეგოისტურად მოსიყვარულე
ადამიანი, რომელიც თავის საყვარელს ქალს მონას-
ტერში გზავნის იმიტომ, რომ არ უნდა სხვას დაუთმოს, სა-
კუთარს მომავალს კი უიმედო წყვედიანით მოცულს ჰხედავს!
რაიცი შეიძლება უგულობად და უთავაზიანობად გვეჩვენოს აქ
და იმ სცენაში, სადაც ჰამლეტი ახირებულად ეპყრობა ოფელიის
მამას და სადაც შეურაცხყოფას აყენებს მის ძმას, იქაც, სადაც
გულგრილობას იჩენს პოლონიუსის და თვით ოფელიის სიკვ-
დილის გამო, — ყველაფერი ეს სრულიად ეთანხმება ამ ახირე-
ბულის აგებულობის ადამიანის უმთავრეს ვნებას. თუმცა ჰამ-
ლეტი და ოფელია სხვა-და-სხვა ხარისხის პირნი იყვნენ, მაგ-
რამ დედა მანც სერიოზულად უყურებდა მათ სიყვარულს; და
ამავე დროს ზოგიერთები ჰამლეტის ფიცს ოფელიის წინაშე
განა მაცთურობად არა სთვლიან? ჰამლეტს უყვარდა ღრმა
პატივისცემით თავისი მამა და არ შეეძლო მის წინააღმდეგ
მოქმედება; ამ გვარადვე უყვარს დედა, მაგრამ განა წინააღმ-
დეგ მამის თხოვნისა არა სტანჯავს ამ სუსტს ქალს? მხურვა-
ლედ უყვარს ოფელია, მაგრამ მის ხასიათს არ ეწინააღმდეგება
ის ცივი ეგოიზმი, რომლითაც ჯერ სტანჯავს ოფელიას თავის
სიგიჟით, მერე შორდება და ბოლოს სრულებით ყურადღე-
ბას არ აქცევს მას სასოწარკვეთილების და სიგიჟის დროს.
ხშირად შევხვდებით ასეთს სუსტის ხასიათის ადამიანებს (გენი-
ოსებსაც), რომელნიც ერთსა და იმავე დროს მეტად ნაზის
გრძნობისანი არიან და გულქვავენიც. ასეთის თვისებით აიხსნება
ჰამლეტის და ოფელიის დამოკიდებულობის ხასიათი. უბორო-
ტო და გამოუცდელმა ოფელიამ თავიდანვე შესწირა ჰამლეტს
თავისი გული; გულმხურვალედ ეპყრობოდა ჰამლეტს. ჰამლე-
ტის მასთან საუბარი მაცთურია: ასე არ ელაპარაკებიან რო-
მეო, ბასიიანი, პროთეოსიცი-კი თავიანთ სატრფოთ. ამან მოს-
წამლა ოფელიის ფიქრები გრძნობადი სურათებით და აღუძრა
სიყვარულის სურვილები, თუმცა მშვიდი და წყნარი ადამიან-
ია, და ეს ყველაფერი ცხადათ გამოაშკარავდება მის სიმღე-

რებსა და ყვავილებში სიგიჟის დროს. ამას იქით ჩვენ არ შეგვიძლია გავყვეთ გეტეს ოფელიის ხასიათის განმარტებაში. კიდევ უფრო ვერ დავეთანხმებით იმათ აზრს, რომლებიც უყურებენ ოფელიას, როგორც ზნეობით დაცემულს უმანკოებას. სრულიად არ შეეფერება ფხიზელის გრძნობის პატრონს შექსპირს, რომ ზნეობით დაცემულის ქალის საფლავზე მისი ძმის პირით ასეთი მაღალი ქება გამოეთქვა წინააღმდეგ იმ მღვდლისა, რომელსაც არ უნდოდა ოფელიის სრულის საეკლესიო წესით დასაფლავება:

შენ კი, მამო უღმობელო, მე ამას გეტყვი:

ჩემი და ნეტარ ანგელოზთა დასში იქნება,

შენი ხვედრი კი ჯოჯოხეთში კბილთა ღრქენაა.

ჩვენი პოეტი არ იტყოდა მის საფლავზე: „მაგის მშვენიერ, უმანკო სხეულს ზედა ამოვანა და ვარდი!“—პოეტს ჯერ კიდევ მთლად არ დაეხატა ჩვენთვის ოფელიის უწყინარი არსება, რომ ტრაგიკულმა შემთხვევებმა მოსწამლა და დასქრა მისი გული, და რამდენადაც-კი დავგინახტა პოეტმა ოფელია, იგი უანგარო არსებაა, ერთგული, მორჩილი, თითქმის სრულიად მოკლებული დამოუკიდებლობას და ნებას. მამის და ძმის რჩევას მისდევს, თუ როგორ უნდა მოეპყრას ჰამლეტს; ნებას აძლევს, ისარგებლონ მით, როგორც მახეთი, იმ საყვარელის კაცის წინააღმდეგ, რომელიც ხედავს, რომ ყველამ უღალატა და მიატოვა. ოფელიამ იცის, რომ ჰამლეტი შეწუხებულია, და უბრუნებს მას საჩუქრებს, რაიც ისე მოქმედობს ჰამლეტზე, როგორც ყოველისავე კავშირის გაწყვეტა. ამ მხრივ ცოტა თვითონ ოფელიის ბრალიც არის, რომ ისე იღუპება ბოლოს, თუმცა პოეტს ამ უბრალო მსხვერპლის დაღუპვით უნდოდა ჰამლეტის სინიდიის დასჯა. პოლონიუსის სიკვდილის გამო თვითონ ჰამლეტი ამბობს, რომ ამ უდანაშაულო კაცის მოკვლა სასჯელია მისთვის იმიტომ, რომ უვნებლად დასტოვა დანაშაუვი, მაგრამ კიდევ მეტი სასჯელია ჰამლეტისათვის ოფელიის სიკვდილი, რომელსაც მოუკლა მამა და მით მოუსპო

ქვეყანასთან ყოველივე შემაერთებელი კავშირი. მამის სიკვდილს წამ და უწუმ იგონებს ოფელია თავის სიმღერებში და მისი ნამდვილი სიგიჟე სჯის ჰამლეტს მოგონებულის სიგიჟესათვის, რომელმაც ყველაზედ პირველად შეარყია ოფელის სულიერი მდგომარეობა. რიზენკრანციც და გილდენსტერნიც ჰამლეტის მიზეზით იღუპებიან. თუ ყველა ამ საშინელ შემთხვევაში მკაცრად გამოიხატება პოეტური სამართლიანობა, ეგ იმიტომ რომ მეტის სასტიკის სამართლიანობით დაისაჯოს ჰამლეტი. პოეტმა განზრახ ათქმევინა ჰამლეტს ეგოისტური აზრი, რომელიც ნათელს ჰყენს მისის სისხლის სიძულვილის შესახარ შედეგებს. „საშიში არის, ამბობს ჰამლეტი, როდესაც სუსტ ბუნებიანი ჩაუვარდება შუაში ორს მოპირდაპირეს, მოპირდაპირეს ძლიერს, მედგარს, ხმალ ამოწვდენილს“. აი აგრე უყურებს დიდებული გენიოსი მორჩილ ადამიანებს, რომლებიც მას უნდა ემსახურონ ცხოვრების ასპარეზზე! ამის გამოცაა, რომ კეთილსინიდიანიობა, სიფრთხილე და მოსაზრება, რომელიც ნებას არ აძლევდა ჰამლეტს მოეკლა, სამართლიანად დაესაჯა ერთი კაცი, ღუბავს ყველას საერთოდ-დამნაშავესაც და უბრალოსაც. მისი გაუბედაობა, ლაერტის შურის მაძიებელი სიფიცხე, ბიძა მისისაგან ძმის მოწამელა, უზრუნველი სისუსტე დედისა, უვნებელი სისულელე პოლონიუსისა, უმანკოება ერთგულის სატროფოსი, ყველასათვის საამო მეგობრები, — ყველაფერი ეს: სათნოებაც, მისატოვებელი შეცდომაც, მომაკვდინებელი ცოდვებიც — ყველაფერი ერთნაირად იღუპება ისე, რომ თითქმის არაფერ არ რჩება სცენაზე ცოცხალი. პოეტს უნდოდა ამდენის უსარგებლო სისხლის დაღვრით კიდევ დაეხასიათებინა და კიდევ დაესაჯა გმირი, რომელმაც ვერ შესძლო საჭირო სისხლის დაღვრა. შექსპირმა გარკვევით გამოსთქვა ეს აზრი. მეფე ეკითხება ლაერტს, განა მისი შურისმაძიებას უნდა, დაღუპოს ერთად მტერიც, მოყვარეც, დამნაშავეც და უბრალოც, ვინც მოგებულია და ვინც ზარალშია? არა, ლაერტი, არა დიდის ზნეობის პატრონი, მაგრამ ხელოვანი შურის მაძიებელი, — სრულიად კმაყოფილია ერთის კაცის მოკვლით. კეთილ-

სინილისიანი ჰამლეტი კი საქმეს იქამდის მიიყვანს, რომ შურისძიების უხერხულად ასრულების გამო ღუპავს ყველას—უსარგებლოდ. *) ამგვარად პიესის შესაზარი ბოლო სრულებით არ არის ნაყოფი პოეტის ესტეტიურის შეცდომისა, არამედ შედეგია თვითონ ჰამლეტის ზნეობრივის შეცდომისა, ის შედეგი, რომელსაც თავიდანვე გვიჩვენებდა როგორც პიესის დედააზრი, ისე ჰამლეტის ხასიათი.

---

*) როდესაც უკანასკნელ სცენაში შემოდის ფორტინბრასი და დანახავს ამდენს მოკლულ კაცს, უწოდებს მათ მოკლულს ნადირს „havoek“-ს, რომელ სიტყვის უცხო ენაზე გადათარგმნა შეუძლებელია. ეს სიტყვა ნიშნავს მონადირეთა ენაზე იმ ნადირს, რომელიც უსარგებლოცაა და რომელიც ბევრიც მოუკლავთ უფიც მონადირეებს, როგორც აქ ამდენი ხალხი მოჰკლა უხერხულმა შურის-მაძიებელმა.

უცხოეთის ვიზოხილვა

ინგლისი: ლორდ სოლსბერის სამსახურიდან გამოსვლა.—ბალფური—მისი მემკვიდრე.—გაცრუებული იმედი.—ჩემბერლენის გაყვენა ძველ და ახალ პრემიერზე.—რამ გადალიერა კონსერვატორთა პარტია.—რამ დაასუსტა ლიბერალები.—წარსული კაბინეტის რეაქციონური პროგრამა.—ნიშნები ოპოზიციის გაძლიერებისა.—მეფე ელჟარდ VII დაგვირგვინება.

საფრანგეთი: ბრძოლა კონგრეგაციების წინააღმდეგ.—კლერიკალების ოინები და მათი მოქმედება პროვინციაში.—როიალისტური ხასიათი მოძრაობისა.—აფიკერის პროტესტი.

ლორდ სოლსბერიმ სამსახურს თავი დაანება და მის მაგიერ პირველ მინისტრად დაინიშნა ჩემბერლენი... კი არა, როგორც ყველა მოელოდა, ბალფური. სოლსბერის მიერ პოლიტიკური ასპარეზის მიტოვებამ თითქმის შეუშინებელია ჩაიარა. საზოგადოება წინდაწინვე მიეჩვია იმ აზრს, რომ იგი დღეს-ხვალ უნდა წასულიყო. ჯერ ისევ ვიქტორიას მეფობის დროს გამოაცხადა სურვილი სამსახურის დატოვებისა, მაგრამ მეფემ სიტყვა ჩამოართვა, მანამდე უნდა დარჩე, ვიდრე ცოცხალი ვიქნებო. მერე ატყდა სამხრეთ-აფრიკის ომი, ტანტზე ავიდა ახალი მეფე, რომელსაც გამოცდილი მინისტრი სჭირდებოდა და ამ პირობებში სოლსბერი კიდევ დარჩა მეფის დაგვირგვინებამდე. მაგრამ რადგან დაგვირგვინება გადაიღო, ამიტომ სოლსბერიმ ითხოვა ნება სამსახურიდან გამოსვლისა.

ორმოცდა ათი წელიწადია, რაც სოლსბერი გამოვიდა სამოღვაწეოდ პარლამენტში, იგი ამასთანავე ცნობილია პოლიტიკურ პრესაში, როგორც კარგი მწერალი. ახლა ის 74 წლისა და სამჯერ იყო პირველ მინისტრად. დერბის და დიზრელის კაბინეტში გარეშე საქმეთა სამინისტრო ებარა და შემ-

დევში, პირველ მინისტრობის დროსაც ყოველთვის იმავე პარტიულს ირჩევდა.

პოლიტიკაში სოლსბერი არ იყო იდეალისტი და ყოველთვის ცდილობდა, რაც შეეძლო უკეთ დაეცვა ინგლისის ინტერესი. საშუალების გარჩევას მის თვალში დიდი მნიშვნელობა არა ჰქონდა. სოლსბერი ძალიან ფრთხილი პოლიტიკოსი იყო და ერიდებოდა სათუო პოლიტიკას. ახალი ქვეყნების დაპყრობის მქადაგებელი იმპერიალიზმი და მუდმივი სურვილი, რომ რაც შეიძლება მეტი ტერიტორია შემატოს დიდ ბრიტანიას, სოლსბერის არ მოსწონდა, არ თანაუგრძობდა. გარეშე პოლიტიკაში, როგორც შინაურში, იგი იყო კონსერვატორი და წინ ელობებოდა ყოველ დემოკრატიულ საქმეს. 1867 წელს, როდესაც დიზრაელიმ საარჩევნო რეფორმა მოახდინა, სოლსბერი მაშინვე გამოვიდა სამინისტროდან. ასეთი იყო სოლსბერი პირველ ხანებში, მაგრამ შემდეგ ცოტა არ იყო დათმობის გზას დაადგა. 1884 წელში რომ გეთქვათ ვისთვისმე, „დამისახელეთ ორი ისეთი პოლიტიკური პირი, რომელთა წინააღმდეგობა უკიდურესი იყოს და შეთანხმება ყოველად შეუძლებელიო, დაუყოვნებლივ სოლსბერის და ჩემბერლენს დაგისახელებდათ“,—ამბობს ერთი ფრანგული გაზეთი. სოლსბერი, რომელიც წარმომადგენელი იყო უმაღლეს მემამულეთა არისტოკრატიისა, იძულებული შეიქნა ხელი გაეწვდინა და პირი შეეკრა ჩემბერლენთან, ამ უმაღლესი ბურჟუაზიის ქურუმთან, მიუხედავად იმისა, რომ სოლსბერის, ცოტა არ იყოს, ეჩოთირებოდა ვიღაც „პარვენიუ“ ჩემბერლენის პოლიტიკური მეგობრობა თუ არა, მეზობლობა.

სოლსბერის წასვლამ ბევრი კომმენტარიები გამოიწვია. რომელთა შორის ბევრი შეეხებოდა ჩემბერლენს. საქმე ის არის, რომ უმრავლესობის თვალში იგი ბუნებრივი კანდიდატი იყო სოლსბერისა და ბალფურის დანიშვნას ისე შეჰხედეს, როგორც ჩემბერლენის დამარცხებას. ეს მართლაც ასე იყო. ჩემბერლენი ძალიან სახელის მოყვარეა და ჯერ ისევ 1885 წ. იმედი ჰქონდა, რომ გლადსტონის მემკვიდრე შეიქნებოდა. მას შემდეგ

ბევრმა დრომ გაიარა, ჩემბერლენის გავლენამ და სახელმძა-
იმატა; მეტადრე უკანასკნელ დროს მისი გავლენა და ძალა
უმაღლეს წერტილზე ავიდა. და რა გასაკვირველია, რომ დღეს
უფრო მეტი იმედი ჰქონოდა ლორდ სოლსბერის მემკვიდრეო-
ბისა?

როდესაც ბალფურმა მეფის წინადადება მიიღო პირველ
მინისტრობის შესახებ, მაშინვე დაეკითხა კაბინეტის წევრებს,
რომ დაიმედებული ყოფილიყო მათ თანამშრომლობაზე. ბალ-
ფური წავიდა, რასაკვირველია, ჩემბერლენთანაც, რომელიც
ამ დროს სახლიდან არ გამოდიოდა, რადგან იმის წინად ეტლი-
დან გადმოვარდა. ჩემბერლენმა სუკეთესოდ მიიღო ბალფური,
აღუთქვა სრული თავისი დახმარება სამინისტროში, მიულოცა
პირველი მინისტრობა. ყველასათვის ცხადია, ჩემბერლენს უფრო
ესიამოვნებოდა, რომ მისთვის მიეცათ პირველი მინისტრის
ადგილი, მაგრამ მეტი რა გზა იყო, თუ არ *faire bonne mine
à mauvais jeu*? ვინ იცის, როდის გაიხსნება ვაკანსია პირველი
მინისტრისა? ბალფური თორმეტი წლით უმცროსია ჩემბერ-
ლენზე, რომელიც ახლა სამოცდა შვიდი წლისაა. მას არ
შეუძლია დიდი ხნის ცდა და ამ მხრივ ბალფური, როგორც
პრემიერი, უნებლიედ წინ ეღობება ჩემბერლენის პოლიტიკურ
ამბიციას და მის იმედს ფრთას აკვეცს. შეიძლება, ჩემბერლენი
თავის დღეში ვერ ეღიროს პირველობას. მაგრამ თუ ბალფურს
სახელი ერგო, სამაგიეროდ ჩემბერლენის გავლენა ახლა უფრო
მეტი იქნება სამინისტროში, ვიდრე სოლსბერის დროს იყო.
სოლსბერი ქეშმარიტი სახელმწიფო კაცი იყო, პოლიტიკა
მისთვის მთელი სიცოცხლის საგანს შეადგენდა; მას ჰქონდა
საკუთარი პროგრამა, საკუთარი პრინციპები. ეს გარემოება,
რასაკვირველია, ცოტა ხელს უშლიდა ჩემბერლენს. ბალფური
კი, რომელმაც თავის ბიძის ადგილი დაიმკვიდრა, სულ სხვა
ტიპის მოღვაწეა. პოლიტიკაში იგი დილეტანტია. მუშაობა და
შრომა ისე არ უყვარს, როგორც სხვა სახელმწიფო მოღვაწეებს,
და შედარებით ცოტა ზედაპირაა. იგი განათლებული და
უდარდელი არისტოკრატია; უყვარს სპორტი (ბურთი), „აკე-

თებს საპონის მეტაფიზიკურ ბურთებს“ (იგი ავტორია ფილოლოგი სოფიური თხზულებისა), და სრულიად დაკმაყოფილდება „პირველი მინისტრის“ სახელით. ჩემბერლენი კი დაუღალავი მშრომელია, მეტად პრაქტიკული კაცია, სპორტისა და „გონების ნებივრობისთვის“ არა სცალია. აი სწორედ ამიტომ გარეგანი მხარე ბალფურისა იქნება, შინაარსი კი ჩემბერლენისა.

მაგრამ ბალფური მაინც ერთად-ერთი კაცია სამინისტროში, რომელსაც შეუძლია ჩემბერლენს თავი დაუჭიროს.

ახალ კაბინეტს, რომელშიაც სოლსბერის შემდეგ შესამჩნევი ცვლილებები მოხდა, რასაკვირველია, ისევ ძველი, კონსერვატიული ხასიათი შერჩება. პარლამენტში მას დიდი უმრავლესობა ჰყავს, 140 ხმა. პარლამენტს გარეთაც კონსერვატორებს თანაგრძნობა და მომხრეები არ აკლიათ. ახლო მიზეზი და იმის ახსნა, რომ დღეს კონსერვატორები მეფობენ ინგლისში, თქმა არ უნდა, იმაში იმალება, რომ ომი ატყდა და ამ ომიდან ინგლისი ძლიერ-მოსილი გამოვიდა. სამხრეთ-აფრიკის რესპუბლიკების შემოერთება ამ დროში, როდესაც ერთი გოჯი მიწა აღარსად არის თავისუფალი, და ტრანსვაალის ოქროს მადნები დიად კარგ სახელს და ბევრ მომხრეებს მოუპოვებდა კონსერვატორთა პარტიას. რაკ ერთი ატყდა ომი, მერე უკან დახევა შეუძლებელი შეიქნა და რეალურმა მოთხოვნები და სიჯიუტემ მეტად გააძლიერა მილიტარიზმი, რომელიც ინგლისმა წინად არ იცოდა, რა იყო. წინად ინგლისს დევიზად ჰქონდა: მშვიდობიანობა, რეფორმები, ეკონომია. ახლა კი იმპერიალიზმის ქარმა გაიტაცა და თვით უდიდესმა ეკონომიურმა პრინციპმა თავისუფალი ვაჭრობისამ ადგილი დაუთმო პროტექციონიზმს, რომელიც სასარგებლოა მხოლოდ ქონების პატრონთათვის. ჩამოთვლილი მოვლენები ზოგი პირდაპირ სახელს უკეთებდა კონსერვატორებს, ზოგი კი ისეთი ხასიათისა იყო, რომ მრეწველ და მოვაჭრე ბურჟუაზიის გულს იგებდა, რადგან ფრიად ხელ-საყრელი იყო იმ ბურჟუაზიისთვის, რომელიც ოდესღაც ლიბერალურ რეპობლიკის წარმოადგენდა და დღეს კი ისე გაიშალა წელში, რომ ბატო-

ნად გადაიქცა და ბატონი, ხომ მოგეხსენებათ, მუდამ კონსერვატორია. 1832 წლამდე ეს ბურჟუაზია მოკლებული იყო წარმომადგენლობით უფლებას, რომელიც მამულის პატრონ არისტოკრატის მონაპოლის შეადგენდა, მაშასადამე იგი მოკლებული იყო პოლიტიკურ ძალას. კონსერვატორებს და იმპერიალიზმის გაძლიერებას ზოგნი გლადსტონის პოლიტიკას აბრალებენ და ისე უყურებენ, როგორც ბუნებრივ რეაქციას, რომელიც უნდა მოჰყოლოდა გადამეტებულ ლიბერალიზმს. მაგრამ გლადსტონის „ჰოუმ-რული“ არაფერ შუაშია და რაც უნდა გავაზვიადოთ მისი მნიშვნელობა, მაინც ის ვერ აგვიხსნის ამ მოძრაობის აზრს. პირ-იქით, ასახსნელი რჩება თვით ის ფაქტიც, რომ „ჰოუმ-რულს“ მთელმა ინგლისმა ზურგი შეაქცია. ამის ახსნას ჩვენ ვხედავთ ლიბერალურ ბურჟუაზიის ზრდაში და მის ევოლიუციაში. საქმე ის არის, რომ რეფორმების ასრულების შემდეგ ოდესმე ლიბერალურმა ბურჟუაზიულმა ოპოზიციამ ფერი იცვალა და თავის ინტერესების დასაცავად უფრო სასარგებლოდ სცნო კონსერვატორთა ბანაკში გადასვლა. ეს პოლიტიკური ევოლიუცია უფრო დააშურა ახალი საზოგადოებრივი, ანუ უკეთ, ეკონომიური კლასის აღორძინებამ და გაძლიერებამ, რომელიც უფრო შეურიგებელი და პრინციპილური მტერია ბურჟუაზიისა და რომელთანაც შეთანხმებაც კი შეუძლებელია. ეს მტერი მუშათა დემოკრატიაა. 1867 და 1884 წ. წ. რეფორმებმა მას პოლიტიკური უფლებანი მიანიჭეს და პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოიყვანეს. აი ერთი საზოგადო მიზეზთაგანი, რომელმაც შეასუსტა და ძალა გამოუღია ლიბერალიზმს. ერთი მხრივ „მესამე წოდებამ“ უღალატა მას, მეორე მხრივ შიში აქვს პროლეტარიატისა, რომელიც დღითი-დღე ძლიერდება. მათი ერთად მოთავსება ძნელია, რადგან ერთია ინდივიდუალისტი და ჰეტიქრობს მარტო თავის ინტერესებზე, მეორეს იდეალი კი სოციალისტურია. მაგრამ, რაც უნდა ვთქვათ, ლიბერალები მაინც ერთ დროს პროგრესის პარტიას შეადგენდნენ, რეფორმების მომხრენი იყვნენ, და აი ის ნიადაგი, რომელზედაც შეიძლება ერთად გასწიონ პოლი-

ტიკური უდელი. ამ გვარად შეიძლება ვთქვათ, რომ კონსერვატორთა პარტიამ, ანუ უკეთ, თვით ისტორიამ, საბოლოოდ დააძაბუნა ლიბერალების ოპოზიცია.

თქმა არ უნდა, კაბინეტს დიდი უმრავლესობა ჰყავს, მაგრამ ამ უმრავლესობის მნიშვნელობა არ უნდა გავაზვიადოთ, რადგან, როგორც ყოველი, პარლამენტის უმრავლესობაც ცვალებადია. ინგლისის პარლამენტის ისტორიაში მოიპოვება ისეთი მაგალითიც, რომ 200 ხმის უმრავლესობა, რამდენიმე ხნის შემდეგ, უმცირესობად გადაქცეულიყოს. მართლაც ისეთ ნიშნებმა იჩინეს თავი ინგლისის ცხოვრებაში, რომელნიც თითქო ქარის მობრუნებას მოასწავებენ. როდესაც ჰიკს-ბიჩმა, ფინანსთა მინისტრმა, წარმოადგინა ბიუჯეტი და თან პურის ბაჟის აღდგენა გამოაცხადა, ერთმა ლანკაშირის ქალაქმა, ბიურიმ, დეპუტატის არჩევანზე კატეგორიული პასუხი მისცა სამინისტროს: ამომრჩევლებმა მას ზურგი შეაქციეს, შეუერთდნენ ოპოზიციას და მისი კანდიდატი აირჩიეს. იგივე შედეგი მოჰყვა ჩრდილოეთ უბნის არჩევანს ქ. ლიდსში, სადაც სასკოლო ბილლი შეიქმნა ბედის გადამწყვეტი, — იქაც ისევ ლიბერალმა დასძლია, თუმცა წინა არჩევნებზე კონსერვატორების დეპუტატმა ჯექსონმა 2517 ხმით აჯობა ლიბერალს. ახლა კი უმეტესობა ლიბერალების მხრივ არის, და მიზეზი ამომრჩეველთა გუნების შეცვლისა არის სასკოლო, რეაქციონური ბილლი, რომელსაც ბალფური ცდილობს მიაღებინოს პარლამენტს.

აი ასეთი რეფორმები თან-და-თან ნდობას უკარგავენ სამინისტროს, სახელს უტეხენ კონსერვატორთა პარტიას და, როდესაც შემოდგომაზე პარლამენტის სესსია გაიხსნება, თქმა არ უნდა, ოპოზიცია ისარგებლებს ამ ფაქტებით.

პარლამენტი დაიხურა, მაგრამ, როგორც ზევით ვთქვით, ვერაფერი სასიამოვნო სახელი და მოგონება დასტოვა ხალხში, თვით ინგლისელებში. იქიდან, რაც სატახტო სიტყვაში იყო გამოთქმული, წარსულმა პარლამენტის სესსიამ ძალიან ცოტა შეასრულა. პურზე ბაჟის დაარსება ყველა ინგლისელისთვის გასაოცარია და გაუგებარი. ეს ბაჟი უფრო მძიმე ასატანი

ღარიბი ხალხისთვის, რადგან მთელ შემოსავალთან შედარებით ღარიბი უფრო მეტ ფულს ხარჯავს პურზე, ვიდრე მდიდარი. რაც შეეხება სკოლის ბილლს, მისი რეაქციონური ხასიათი იმაში მდგომარეობს, რომ იგი მფარველობას უწევს სახელმწიფო ეკკლესიას. 1870 წლის „აქტის“ ძალით სკოლების მზრუნველობა დავალებული ჰქონდა ადგილობრივ საგანგებო კომიტეტებს, რომელნიც ხალხის არჩეულთაგან შესდგებოდა. რასაკვირველია, საგანგებო კომიტეტი, რომელსაც ერთი საქმე ებარა, უფრო ყურადღებით მოეპყრობოდა სკოლას, უფრო უკეთ იზრუნავდა. ახალი ბილლის ძალით, თუ პარლამენტმა მიიღო შემოდგომაზე, ადგილობრივი კომიტეტები უნდა გაუქმდნენ და ზედამხედველობა და მზრუნველობა უნდა საგრაფო და სამოქალაქო საბჭოებს გადაეცეს. მაგრამ ამ საბჭოებს თავისი საქმეც მეტად ბევრი აქვთ და ვერ შესძლებენ სკოლის მოვლას. თუმცა ბილლის სიტყვით სკოლის საზოგადო ხელმძღვანელობა, საფინანსო ნაწილისა, ისევ განსაკუთრებულ კომიტეტს გადაცემა, მაგრამ ეს კომიტეტები ხალხის არჩეულთაგან როდილა შესდგება. ასეა საქმე დაყენებული იმ სკოლების შესახებ, რომელნიც წინად კომიტეტების გამგეობაში იყვნენ. რაც შეეხება სასულიერო სკოლებს, რომელშიაც ხუთ მილიონამდე ბავშვი სწავლობს, მათი ხელმძღვანელობა მიენდობა სასულიერო წოდებას. ამ სკოლებს ინახავდნენ ადგილობრივი ხარჯით, თუმცა სახელმწიფოც სუბსიდიას აძლევდა, და ფულის გამღებს შესაფერი უფლება ჰქონდა კონტროლისა. ახლა ეს უფლება მოხარჯეს წაერთვა და სამღვდლოებას გადაეცა. ამას გარდა, სასულიერო სკოლა სოფლებში რვა ათასამდეა, უმეტესად ანგილიკანთა სარწმუნოებისა. არა კონფორმისტები (სხვა სარწმუნოების მიმდევარნი), ისულებულნი არიან იმ სკოლაში ჰგზავნონ შვილები, იხადონ სასკოლო გადასახადი და კონტროლის უფლება კი არა აქვთ, — ეს უფლება მინიჭებული აქვს სხვას, ე. ი. ანგლიკან სამღვდლოებას. ასეთი მდგომარეობა, რასაკვირველია, უთანხმოების იწვევს მკვიდრთა შორის.

დასასრულ ორიოდ სიტყვა ეღუარდ VII დაგვირგვინებაზე. უკანასკნელ დრომდე ინგლისელებს ეწინოდათ, ვაი თუ

დაგვირგვინება ვერ მოხდესო. თუმცა მეფე ჯერ კიდევ არ გამოკეთებულა სრულებით, მაგრამ მან ხალხს მოლოდინი არ გაუბტყუნა. ინგლისელი ხალხი და მეფე შედარებით კარგად არიან ერთმანეთში. ჰკითხეთ, რომელ ინგლისელსაც გნებავთ და ყველასგან ერთსა და იმავე პასუხს მიიღებთ: მეფე ჩვენ არაფერს გვიშლის, ჩვენ ჩვენი პარლამენტი გვაქვს, რომელიც სახელმწიფო საქმეებს განაგებს; მეფეს არც უფლება და არც ძალა აქვს, რომ რამე ვნება მოგვიტანოს; ის ჩვენ არას გვერჩის და ჩვენც მისთვის კეთილის მეტი არა გვსურს-რაო. ერთი სიტყვით, ინგლისელები უფრო ისე უყურებენ თავის მეფეს, როგორც საუკეთესო „ჯენტლმენს“, რომელიც მხოლოდ „მეფობს“ და არა „განაგებს“. მეფე არ წარმოადგენს აუცილებელ საქიროებას და რომ არა ყოფილიყო, უეჭველია, ინგლისელები დღეს თითონ არ გამოიგონებდნენ.

დაგვირგვინება მოხდა 9 აგვისტოს (ახ. სტ.). კურთხევის ცერემონია თუმცა შემოკლებული იყო მეფის უქეიფობის გამო, მაგრამ მაინც დიდ დღესასწაულად გადიქცა. უცხო სახელმწიფოთა წარმომადგენელნი მეორედ აღარ იყვნენ მიწვეულნი. სამაგიეროთ მთელი ინგლისი და მეტადრე ლონდონი ამ დღეებში ფეხზე იდგა. უთვალავი ხალხი ტრიალებდა ქუჩებში და მოედნებზე. ბევრმა წინა ღამე გარეთ გაათენა, იმ ქუჩებში, სადაც სამეფო კორტეჟს უნდა გამოევილა. ვესტმინსტერის სააბატოში შეიკრიბნენ სამეფო სახლის წევრნი და ნათესავნი, ინგლისის წარჩინებულნი პირნი, უმაღლესი მოხელენი, პერები და მათი მეუღლენი, ლონდონის ლორდ-მერი და მრავალი სხვა. ყველას საცერემონიო ძვირფასი ტანისამოსი ეცვა და კრებული ჭრელ და მდიდრულ სანახაობას წარმოადგენდა. ყველას მიჩენილი ჰქონდა შესაფერი ადგილი, თანახმად ცერემონიალისა, რომელიც მეტად რთული და ვრცელია. კურთხევის წესი შეასრულა კენტერბერის არხიებისკოპოსმა ეკკლესიის უმაღლეს წარმომადგენელთა მონაწილეობით.

მოვიყვანთ რამდენიმე საინტერესო მომენტს ამ ცერემონიისას.

ეკლესიის შუა ადგილს ამართულია ესტრადა; ესტრადაზე დგას ორი სავარძელი ანუ სამეფო ტახტი. მეფე და დედოფალი ჯერ თავს იხრიან საკურთხეველის წინაშე, შემდეგ იჭერენ თავ-თავის სავარძელს. ამ დროს იწყება ის მომენტი, რომელსაც „მეფედ აღიარებას“ უწოდებენ. კენტერბერის არხიეპისკოპოზი ადის მაღლა; თან ახლავს სახელმწიფოს ოთხი უმაღლესი პირი. ყველანი აღმოსავლეთისკენ მიიქცევიან. მეფე დგება თავის ადგილიდან ნიშნად იმისა, რომ ჰსურს თავის ხალხს ეჩვენოს. ამ დროს არხიეპისკოპოსი მიჰმართავს დამსწრეთ და ხმა მაღლა წარმოსთქვამს შემდეგს: „უფალნო, ეს ბრძანდება მეფე ედუარდი, უცილობელი მბრძანებელი ამ სამეფოსი. თქვენ, ვინც აქ შეკრბით, რათა პატივი სცეთ მას, ბრძანეთ, გსურთ მიუძღვნათ იგი პატივი?“

ამის პასუხად ყოველი მხრივ ისმის: „ღმერთო, ჰფარვიდე მეფესა!“

მაგრამ ამით საქმე არ გათავებულა. მეფე ჯერ კიდევ არ არის მეფე. ამ აქტით ხალხმა მხოლოდ იგი იცნო მემკვიდრედ, რომელსაც ტახტს არავენ ედავება. უმთავრესი ნაწილი ახლა იწყება. ხალხმა რომ ქვეშევრდომობის ერთგულება გამოუცხადა, მეფემ თავის მხრივ ფიცი უნდა მიიღოს, რომ არ დაარღვევს და მტკიცედ დაიცავს კონსტიტუციას, ე. ი. იმ უფლებებს, რომელზედაც დამყარებულია სახელმწიფოებრივი წესწყობილება და ხალხის თავისუფლება.

თავის მხრივ ეკლესია, რომელმაც მირონ-სცხო და მეფედ აკურთხა, ითხოვს მისგან ფიცს, რომ იგი იქნება მფარველი ეკლესიისა. ამ პირობებზე მეფემ უკვე ხელი მოაწერა ორივე პალატის წინაშე ტახტზე ასვლის მეორე დღესვე.

შემდეგ კენტერბერის ეპისკოპოზი უახლოვდება მეფეს და ჰკითხავს;

— მეფეო, ჰსურს თქვენს უდიდებულესობას ფიცი მიიღოს?

— მსურს.

— აღგვითქვამთ და ჰფიცავთ, რომ განაგებთ ამ შერბოებულ სამეფოს დიდ ბრიტანიისას და ირლანდიისას და მათ-

გან დამოკიდებულ ქვეყნებს, პარლამენტის მიერ მიღებულ სტატუტთა, ამ ქვეყნების კანონთა და ჩვეულებათა თანხმად?

— აღეთქვამ.

— ისარგებლებთ მთელი თქვენი უფლებით, რათა კანონი არ დარჩეს აღუსრულებელი და რომ სამართალში სუფევდეს ლმობიერება?

— ვისარგებლებ.

ამ გვარად თუმცა ტახტი მემკვიდრეობითია, მაგრამ მეფე მაინც ხალხის, ანუ უკეთ, მის წარმომადგენელთა რჩეულია. მეფეს არა აქვს ის უფლება, რომელიც ჰქონდათ ბიზანტიის იმპერატორებს, რადგან მათ ისე უყურებდნენ, როგორც ღვთის მიერ მირონ-ცხებულთ. მათი უფლება უსაზღვრო იყო, მისი შეზღუდვა არ შეეძლო მიწიერ ძალას, მით უმეტეს ქვეშევრდომთ. ისინი იყვნენ თვით-მპყრობელნი და მეფური უფლებანი ღვთისგან ჰქონდათ ნაბოძები. მაშასადამე რამდენადაც სრული იყო მეფის უფლება, იმდენად ხალხი სრულიად მოკლებული იყოს მას. იქ კი, ინგლისში, მეფე შეზღუდულია „პირობის ქაღალდით“, რომელზედაც ხელი უწერია, კონსტიტუციით.

საფრანგეთში სამღვდლოება და რეაქციონური პარტიები საკვირველი თანხმობით ებრძვიან დღევანდელ სამინისტროს განკარგულებას კონგრეგაციების სკოლების დახურვის შესახებ. ჯერ პარიზში ასტენეს ვაი-ვაგლახი, გამართეს ქალების მეთაურობით უშველებელი მიტინგი, — ჰსურდათ პროტესტი გამოეცხადებინათ სამინისტროსთვის. მაგრამ მიტინგზე ცუდი დღე დაადგათ: თავისუფალ მოაზრე პარტიებმა იმავე დღეს და იმავე ადგილს დანიშნეს თავისი კრება. კლერიკალური მანიფესტაცია ანტიკლერიკალური გამოვიდა, და „თანხმობის მოედანი“ მალე მიატოვეს. პარიზში რომ ვერა გახდნენ-რა, პროვინციას მოედნენ და იწყეს იქ ქადაგება. აგიტაცია გაცხარეს მეტადრე ბრეტანში, სადაც მეტის-მეტად გაუნათლებელი ხალხი ცხოვრებს. ჯერ ისევ დიდი რევოლიუციის დროს ისახელეს თავი მეფის ერთგულებით და შეებნენ რესპუბლიკის ჯარებს. ის ტრადიცია ახლაც მოსდევთ. მართლაც, მოძრაო-

ბამ იქ ნამდვილი როიალისტური ხასიათი მიიღო. ფინისტერში, მაგალითად, შემდეგი ამბავი მოხდა. რადგან კლერიკალ ორატორებისაგან ხალხი მეტად აღელვებული იყო და წესიერების დასაცავად ადგილობრივ პოლიციის აგენტები არ კმაროდა, მორბიანის პრეფექტმა ერთი ესკადრონი ჯარი სთხოვა დივიზიის გენერალს. გენერალმა უბძანა პოდპოლკოვნიკ დესენრემის, საჭირო დახმარება აღმოუჩინე ლანუეში სკოლის დახურვის დროსო. მაგრამ ამ ბატონმა შემდეგი პასუხი მისწერა თავის გენერალს, თავის უფროსს: „მე ქრისტიანი ვარ და მონაწილეობას არ მივიღებ ისეთ საქმეში, რომელიც ეწინააღმდეგება ჩემ რწმენას და სარწმუნოებრივ გრძნობას“. აი შედეგი კლერიკალების და როიალისტების გავლენისა. აფიცერს, სამხედრო მოსამსახურეთ არავითარი უფლება არა აქვთ პოლიტიკაში ჩაერიონ. სენ რემის პასუხი კი არა თუ ნამდვილი დარღვევა დისციპლინისა, ეს არის პოლიტიკური აქტი, პროტესტი მთავრობის პოლიტიკის წინააღმდეგ. პასუხი იეზუიტურია: სარწმუნოებას მიღახავს ბრძანების ასრულებაო. მაგრამ რა აქვს საერთო ამ გრძნობას ბრძანების ასრულებასთან, რომლის საგანია დაიკეტოს უკანონოდ გახსნილი მონაზვნების სკოლა! ეგ ლოლიკა რომ შევიწყნაროთ, გამოვა რომ თუ მონაზონმა ქურდობა ან მრუშობა ჩაიდინა, იგი დაუსჯელი უნდა დარჩეს, ვინაიდან ბრძანების ასრულებას შეუძლიან შებღალოს „სარწმუნოებრივი გრძნობა“ იმ კლერიკალ პოლიციელისა, რომელსაც წილადა ხვდება მონაზვნის დაჭერა და პოლიციაში წაყვანა.

ცხადია სარწმუნოება აქ არაფერ შუაშია. ეს არის პირდაპირი ურჩობა რესპუბლიკის მთავრობისა, რომელსაც ყველა რეაქციონერებს ჰსურთ ძირს დასცენ. ამ აფიცერს კანონით სამსახურიდან გამოგდება მოელოს. მაგრამ ზარალს მალე უზღავენ კლერიკალები, და გულჩვილ კათოლიკე ქალების წრეში ადვილად დაივიწყებს თავის მწუხარებას.

ძნელი წარმოსადგენია, რა მდგომარეობაში ჩავარდებოდა რესპუბლიკა, რომ ყველა ვიგინდარა აფიცერმა საჭირო დროს

ურჩობა გაუწიოს რესპუბლიკის მოთხოვნებს და თავის კერძო სიმპატიით იხელმძღვანელოს.

აი სადამდე მივიდა თავხედობა კლერიკალების, სწამლედელობისა, რომელნიც მუდამ ქადაგებს კანონი წმინდააო და ხმის შეუბრუნებლივ უნდა ასრულდესო. მაგრამ ისინი მხოლოდ მონარხიის კანონების შესახებ ამბობენ ამას, რესპუბლიკა კი რა სათვალავში მოსატანია!..

ეს მოძრაობა საკმაოდ დიდია, მეტადრე ზოგიერთ დაქვეითებულ გაუნათლებელ დეპარტამენტში. მაგრამ ბოლოს მაინც კანონი დარჩება გამარჯვებული. კლერიკალებს ბევრი ცნობილი მომხრეები ჰყავს: კოპპე, ლემეტრი, ბრუნეტერი, მაგრამ მაინც მათი დახმარებითაც ფონს ვეღარ გავლენ. ზოგ სოფლებში ბარიკადებიც კი ააშენეს, თხრილები შემოავლეს, რომ ჟანდარმები არ შეუშვან და სკოლა არ დაახურვინონ. ამბობენ, ზოგან ფუჰკრის სკები დაუდგამთ ბარიკადებზე, რომ ცხენებს ფუტკარი დაახვიონ და ცხენოსან ჟანდარმებში ამით უწესოება მოახდინონო. ალბად, კოპპეს მოგონილი იქნება ეს პოეტური პლანი, რადგან კოპპეა, რომ ურჩევს „ეწინაღმდეგეთ განურჩევლად ღონისძიებისაო“. ამასა ჰქვია ნამდვილი იეზუიტის რჩევა...

აი რას უნდება ჯერ-ჯერობით კომბი.

რუფიემ კონვერსია მოახდინა სახელმწიფო რენტისა, რამაც ბიუჯეტს 30 მილიონი ფრანკი შეჰმატა.

პარლამენტი დაიხურა ოქტომბრამდე.

სარწმუნოებაც კი იწვევდა ამ ერს, ომი გამოეცხადებინა ბერძენთა წამართობისათვის.

4. მცირე აზიის ბერძენთა თემები და სპარსეთის სამეფო. ლიდის სამეფოს დაცემის შემდეგ იონიელებმა და ეოლიელებმა მოციქულები გაუგზავნეს კიროსს. მეფის პასუხი ბერძენების მწარე დაცინვა იყო: „ფლიეტის დამკვრელმა თევზები დაინახა ზღვაში და დაიწყო დაცვრა იმ იმედით, რომ თევზები ნაპირზე გამოვიდოდნენ. მაგრამ იმედი გაუცრუვდა. მაშინ ბადეს მოჰკიდა ხელი, გადაისროლა ზღვაში და ბევრი თევზი დაიჭირა. ნაპირზე გადმოტანილი თევზები დახტოდნენ; დაანებეთ თამაშს თავიო, უთხრა მათ დამკვრელმა, თქვენ მაშინ უნდა გეთამაშნათ, როცა მე ფლიეტას ვუკრავდიო“. იონიელები და ეოლიელები მიხვდნენ არაკის აზრს. მეფესთან ისინი ვერას გახდებოდნენ, ამიტომ ყველამ, გარდა მილეტლებისა, თავი მოიყარეს მიკალეში და გადასწყვიტეს წინააღმდეგობა გაეწიათ სპარსეთის მეფისათვის. სანამ ომი დაიწყებოდა, ლაკედემონელებმა სცადეს, შუამდგომლობა გაეწიათ ბერძენისათვის კიროსთან. მეფემ ამაყად გაისტუმრა ლაკედემონიდან მოსული ელჩები: „მე არ მეშინია იმ ადამიანების (იგულისხმებ ბერძენების), რომელთაც შუა ქალაქში ერთი ადგილი დაუტოვებიათ, სადაც იკრიბებიან, რათა ერთმანერთა ცრუ ფიცით მოატყვილონ: თუ კარგად ვიქნები, ლაკედემონელების საზრუნავი იონიელების უბედურება კი არ იქნება, არამედ მათი საკუთარი“.

5. მცირე აზიის დასავლეთ ნაპირების დაპყრობა კინოსისაგან. უშემწეოდ დარჩენილი მცირე აზიის ბერძენები მალე დამარცხდნენ: პრიენეს მცხოვრებნი მონებად იქმნენ ქცეულნი, მაგნეზია სრულებით დაანგრიეს და მოკლე ხანში თითქმის ნაპირის ყველა ქალაქები სპარსელების ხელში იყო. დამარცხებულმა ბერძენებმა ზღვისაკენ დაიწყეს ცქერა, იქითკენ ეძებდნენ ახალ სამშობლოს და ახალ კერას. ყველაზედ სრული და უუბედურესი ფოკეელების გადასახლება იყო. თუმცა სპარსელებმა საპატიო წინადადება მისცეს ფოკეელებს, მაგრამ ამათ

„ბარბაროსების“ დამორჩილებას სამშობლოს მიტოვება და დახვეწა არჩიეს. ჩაუშვეს ზღვაში გემები, შიგ ჩასვეს ქალები და ბავშვები, გადაიტანეს თავიანთი ავეჯი, ქანდაკებანი და გასწიეს ქიოსისაკენ. აქ ისინი არ მიიღეს. ფოკეელები დაბრუნდნენ თავიანთ ქალაქში, ამოყლიტეს სპარსელების გარნიზონი და ისევ ზღვას მიმართეს; დასწყევლეს, ვინც დაბრუნებას მოინდომებდა, ზღვაში დიდი რკინა გადაადგდეს და დაიფიცეს, რომ არ დაბრუნდებიან ფოკეაში, სანამ რკინა ზღვის ზედაპირზე არ ამოვაო, მაგრამ წასვლისას ბევრს უღალატა სიმტკიცემ: როცა იგრძენეს, რომ უკანასკნელად ხედავენ თავიანთ სამშობლო ქალაქს, გულმა ველარ გაუძლო და ქალაქში დაბრუნდნენ. გემებზე დარჩენილებმა დიდი ტანჯვა-ვაება გამოიარეს; უმრავლესობა სრულებით დაიღუპა.

სპარსელები მალე მთელ ნაპირისა და კუნძულების ბატონები შეიქნენ. ეხლა სპარსეთის სამფლობელოს საბერძნეთისაგან ჰყოფდა მხოლოდ ეგეის ზღვა.

6. დაროსის (ჰისტასპის შვილის) ტახტზე ასვლა; სპარსეთის სამეფოს რეორგანიზაცია. ომი ბერძნებსა და სპარსელებ შუა აუცილებელი იყო და თუ ცოტა დაგვიანდა, ამისი მიზეზი სპარსეთის დროებითი შეფერხება იყო. კიროსმა დააარსა სპარსეთის სამეფო, მისმა შვილმა კამბიზოსმა შეაფერხა ახალ სამეფოს განვითარება და დაასუსტა იგი; დაროსი სამეფოს მეორე დამაარსებელი და მასთან მომწყობელი შეიქნა. ეს მოწყობილი, ცენტრალიზაციით შეკრული და გაერთიანებული სახელმწიფო საშიში იყო ევროპიელ ბერძნებისათვის. ამათ აზიის მაგალითით შეეძლოთ დაენახათ, თუ რა მოელოდათ მათ იმ დღეს, როცა ეს უზარმაზარი სახელმწიფო დაიძვროდა მათ წინააღმდეგ. დაროსმა ჩააყენა ბერძენთა ახალშენებში ტირანები, რომელთაც ყველაფერი მისგან ჰქონდა მიღებული და ამიტომ მისი მომხრეები იყვნენ. დაუმტკიცეს კიდევ თავიანთი ერთგულება: როცა დაროსი სკითიაში იყო წასული საომრად, ათინელმა მილტიადესმა, ხერსონესის ტირანმა, წინადადება შემოიტანა, დაენგრიათ დუნაიზე გადებული ხიდი, რომელიც

ბერძნებს ჰქონდათ ჩაბარებული; ხიდის დანგრევის შემდე დარ-
ოსსა და მის ჯარს ძალიან გაუჭირდებოდათ აზიაში დაბრუნება.
მილეტის ტირანი ჰისტეი წინააღმდეგა წინადადებას და ჩაფუშა
საქმე (513).

დარიოსი ამაღლით

7. ბერძნებისა და სპარსელების განსეთქილების ძაღვ-
წები. შეტაკება მაინც აუცილებელი იყო სხვა-და-სხვა მიზეზე-
ბის გამო. ერთი ბერძენი ექიმი, რომელიც დარიოსს თვისთან
ჰყავდა, სულ ბერძნების ქებაში იყო: იგი უქებდა დარიოსს და

მის ცოლს ატოვას ბერძნების ნიქსა და სიმარჯვეს. ექიმი იმდენი ეცადა, რომ სადაც საქმისთვის ჰელადაში გაგზავნეს და გზაში ვაიქცა. სპარსელები, რომელთაც ჩაბარებული ჰყავდათ ექიმი, ბევრს ეცადნენ, მაგრამ ველარ დაიბრუნეს. ათინიდან განდევნილი ჰიპია ი მოვიდა სპარსეთის მეფის ძმასთან, არტაფერნთან, ლიდიის სატრაპთან, და შემწეობა სთხოვა ათინელების წინააღმდეგ. მაგრამ უმთავრესი მიზეზი ბერძენ-სპარსელთა შეჯახებისა იყო იონიელების აჯანყება და ჰელადისაგან ამათთვის დახმარების აღმოჩენა.

8. **ჰისტიეისა და არისტაგორას ინტრიგები.** ორმა პირმა—ჰისტიემ და არისტაგორამ დიდი მონაწილეობა მიიღეს ამ აჯანყების საქმეში. ჰისტიეს, რომელმაც ისეთი დიდი სამსახური გაუწია დარიოსს დუნაის ხიდის დანგრევისაგან გადარჩენით, ბოლოს ეჭვის თვალით დაუწყო ცქერა სპარსეთის მეფემ და თავისთან სუზაში მიიწვია; ჰისტიეი დამორჩილდა. მეფე, თუმცა გარეგნად ძალიან კარგად ეპყრობოდა მას, სახლში მაინც არ უშვებდა. ამიტომ ტირანის ინტერესი მოითხოვდა, ბერძენთა ახალენებში საქმეები აწეწილიყო, რათა მისი დაბრუნება სახლში აუცილებელი გამხდარიყო. რაც შეეხება ცბიერსა და გაქნილ არისტაგორას, ჰისტიეის სიძეს, იგი მილეტის ტირანი გახდა, მაგრამ ეს არ კმარადა მისთვის: მას უნდოდა თვისი მეუფეა უფრო დიდ ტერიტორიაზე გაეგრცვლებინა; სცადა კიდევ, მაგრამ ცდამ ფუჭად ჩაუარა. არისტაგორას ეშინოდა ამ საქმის გამო დარიოსის რისხვისა და აჯანყება გაიფიქრა. ჯერ კიდევ ყოყმანობდა იგი, როცა სუზიდან ჰისტიეის კაცი მოვიდა. ფრთხილ ჰისტიეის არ უნდოდა წერილით შეეტყობინებია რამე სიძისათვის; ამიტომ მან მონას თმა მოპარსა, დააწერა თავზე ერთი სიტყვა „აჯანყება“ და ისევ თმა მოაშვებინა. არისტაგორამ მოპარსა თმა, წაიკითხა თავზე დაწერილი სიტყვა, მიხვდა და საქმეს შეუდგა (499).

9. **მალეტიასა და სხვას მცირე აზიელ ბერძენთა აჯანყება.** დიდი ცდა არ დასჭირებია არისტაგორას, რადგანაც ბერძენთა ახალ-შენები ისედაც მზად იყვნენ, მოემორებინათ სპარსელე-

ბის მძიმე უღელი. მცირე აზრის მთელ ნაპირს მოედო აჯანყების ცეცხლი. არისტაგორა სპარტაში და ათინაში წავიდა დახმარების საშოვნელად. გადმოცემით, მას თან უნდა მიეტანოს სპილენძის დაფა, რომელზედაც დახატული იყო დედამიწის რუკა ყველა ზღვებით და მდინარეებით. თავდაბლობას და მორცხვობას მოკლებული მრავალ-მეტყველება მისი არ მოეწონათ სპარტანელებს. მეფე კლეომენმა, სანამ რამეს გადაწყვეტდა, ჰკითხა არისტაგორას: „რამდენი დღის სავალია იონიელების ზღვიდან სპარსეთის მეფის სატახტო ქალაქამდინ?“ არისტაგორამ უადგილო გულახდილობით უპასუხა, რომ სამი თვის სავალიაო. კლეომენმა მაშინ უთხრა: „გადი სპარტიდან მზის ჩასვლამდე, მიღეტელო სტუმარო; სპარტანელებისათვის სასიამოვნო არ არის, როცა მას ურჩევენ სამი თვის სავალზე გალაშქრებას“.

ათინის დათანხმება უფრო ადვილი იყო. არისტაგორამ მოხერხებულად გაახსენა ათინელებს, რომ მიღეტლეები ათინიდან გადასახლებულნი არიან; გარდა ამისა აქ იცოდნენ, რომ ჰიპიასი არტაფერნთან იყო და ეშინოდათ, სპარსელებს არ ეცადნათ მისი ისევ გატირანება ათინაში. ხალხმა ერთხმად გადაწყვიტა 20 გემის გაგზავნა იონიელების დასახმარებლად. „ეს ოცი გემი, ამბობს ჰეროდოტე, იყო სათავე ბერძნებისა და ბარბაროსების უბედურებათა“.

10. ათინელების დახმარება და დარიოსის გაბნაზება. ათინელების დახმარება საკმარისი არ იყო იონიელების დახსნისათვის. ერთად-ერთი შედეგი, რომელიც ათინელების საქმეში ჩარევას მოჰყვა, სპარსეთის მეფის უკიდურესი გაბრაზება იყო. როდესაც დარიოსმა გაიგო, ვინ იყვნენ ათინელები, მოითხოვა შვილდისარი, მოზიდა და როცა ისარი ზეცისაკენ წავიდა, დაიყვირა: „ღმერთო! მომეცი ნება, რომ შური ვიძიო ათინელებზე“. ამასთანავე უბრძანა ერთ თავის მოსამსახურეს მასთან ყოფილიყო ყოველ პურის-ქამის დროს და სამჯერ მისთვის ეთქვა: „ბატონო, გახსოვდეთ ათინელებიო“.

11. იონიელების უმოქმედობა და მხეობის დაკარგვა; სპარსელებისაგან მილეტის აღება. სხვის დაუნმარებლად იონიელებს არ შეეძლოთ თვის დაცვა; მიუხედავად ამისა ისინი მაინც იბრძოდნენ. მალე კიპროსი, კლაძომენი და კიმე სპარსელების ხელში გადავიდა. არისტაგორამ სრულებით დაჰკარგა იმედი და გაიქცა თრაკიაში, სადაც იგი დაიღუპა. გავიდა სამი წელი და ჯერ კიდევ ომი არ გათავებულებოდა. ჰისტიეი მოუთმენლად მოელოდა იმ წამს, როცა მას სუზიდან გაუშვებდნენ, ბოლოს, როგორც იქნა, მეფემ წასვლის ნება მისცა, რადგანაც ტირანი ირწმუნებოდა, რომ მარტო მას შეუძლია აჯანყების მოსპობა. რაც მან დარიოსს დაუმალოა, არ გამოეპარა არტაფერნს, რომელიც უფრო ახლო და კარგად იცნობდა ადგილობრივ გარემოებებს. „რა არის იონიელების აჯანყების მიზეზი?“ ჰკითხა არტაფერნმა ჰისტიეის პირველ ნახვისათვის. ჰისტიემ ვითომ სრულებით არა იცოდა რა, ისე უპასუხა: „მე არა მესმისრა, ძალიანაც მიკვირს, რომ ეს ასე მოხდა.“ არტაფერნმა მძიმედ, როგორც ნამდვილმა აღმოსავლეთის ფაშამ, ჩამოუარაკა: „ჰისტიეი, ფეხსაცმელი უენი შეკერილია, ჩაცმით კი არისტაგორამ ჩაიცვა.“

ჰისტიემ დაინახა, რომ ამისთანა კაცთან ხუმრობა ძნელი იყო და რომ მისი თავი ვერ იყო მაინც და მაინც მაგრად მის მხრებზედ და იმ ღამესვე გაიპარა. მილეტმა ცხვირ წინ დაუკეტა მას კარები; იგი ორივე მხრისათვის საეჭვო კაცი შეიქნა და მის მეტი ვერ მოახერხარა, რომ შავ-ზღვაზე მეკობრეობა დაიწყო.

ამასობაში იონია იღუპებოდა და ამ დაღუპვის მიზეზი თვითონვე იყო. ამ გადაგვარებულ ბერძნებს, რომელნიც ჩვეულებრივ იყვნენ განცხრომასა და მეიდნებზე უმიზნოდ ლაყობას, ნიჩაბი და ხმალი მეტად მძიმედ ეჩვენებოდათ; სიმწარითა და სიბრაზით ლაპარაკობდნენ თავიანთ მთავარ-სარდალ დიონის ფოკეელზე, რომელიც მათ ყოველდღე ავარჯიშებდა: „რა დავუშავეთ ღმერთებს, რომ ასე დავგვსაჯეს? ჩვენ სწორეთ გონება

დაკარგულები ვიყაყით, როცა ჩვენი თავი ამ მკვებარა ფოკ-ელს ჩაუვადეთ ხელში. რა არ გადავიტანეთ მის გამოისობით! რა აუტანელი დამცირება გამოვცადეთ! ბევრი ჩვენგანი ავად გახდა, ბევრიც მზად არის ლოგინად ჩავარდეს. ამ უბედურებაში ცხოვრებას, უკეთესია დაგვემართოს, რაც მოგველის; რაც უნდა იყოს, ეს მომავალი ეხლანდელზე უფრო მძიმე ასატანი აღარ იქნება. მაშ გულადათ იყავით და ნულა დავემორჩილებით.“

ეს დალაჩარებული და მხდალი არსებანი ღირსნი იყვნენ იმ მონობისა, რომელიც მათ თავზე დაატყდათ. იონიელების ფლოტი მოსპობილ იქმნა და მილეტი ალყა შემორტყმული. მილეტლები ხედავდნენ, რომ ხსნა აღარ იყო და ამიტომ გამწარებით იბრძოდნენ, მაგრამ გვიან-ლა იყო. სპარსელებმა ქალაქი აიღეს და გადასწვეს; ყველა მამაკაცი, ვისაც კი იარაღის ტარება შეეძლო, ამოჟლიტეს და დანარჩენები ტიგროსის შესართავთან გადაასახლეს; თითქმის ეგვევ მოუვიდა ქიოსს, ლესბოსსა და ტენედოსს.

მილეტის აღებამ ღრმა მწუხარება გამოიწვია მთელ ჰელადაში, განსაკუთრებით შეწუხებულები იყვნენ ათინელები, როცა პოეტმა ფრინიხოსმა, შემდეგ წელში, ათინაში ტრადედია „მილეტის აღება“ წარმოადგინა, მთელ თეატრში გულსაკლავი ტირილი შეიქნა და ავტორს ჯარიმა გადაახდევინეს შინაურ უბედურებათა წარმოდგენისათვის.

თაზი მე-XIII-ე

ომიანობა დამოუკიდებლობისათვის. ძანათონი.
სალამინი. ზღატკა.

სარჩევი. 1. დარიოსის მზადება ბერძნების წინააღმდეგ. პირველ
გალაშქრების უნაყოფობა. 2. მეორე გალაშქრება ათინის წინააღმ-
დეგ. 3. ათინა დახმარებას თხოვს სპარტას. 4. სპარსელებისაგან
კიკლადებისა და ევბეის დაპყრობა. 5. ბერძნების ლაჩრობა და ლა-
ლატი; ათინელების მამაცობა და მამულისშვილობა. 6. მართონის
ბრძოლა (490 წ. ქრ. დაბადებამდე). 7. მილტიადეს საექვო განზ-
რახვანი; პაროსზე მისი გალაშქრება, სამართალში მიცემა და სიკვ-
დილი. 8. თემისტოკლესი, მისი პატივმოყვარეობა და პოლიტიკუ-
რი ნიჭი. 9. თემისტოკლესი ხდება სპარსელთა წინააღმდეგ დასის
მოთავე და ქმნის ათინასაგან მეზღვეურ სახელმწიფოს. 11. არისტო-
დესა და თემისტოკლესის მეტოქეობა. 12. ათინის მზადება სპარ-
სელების წინააღმდეგ. 13. ქსერქსესის ჯარი. 15. მეფის ამაყობა
და სპარტის მეფის დემარატის სიტყვები. 16. მეფის ჯარის საბერ-
ძნეთისაკენ წასვლა (480 წ.). 17. საბერძნეთის მდგომარეობა. 18.
სპარტას და ათინას კავშირი. 19. საბერძნეთის ძალა; ათინის დამ-
სახურება. 20. თერმოპილე და ლეონიდასი. 21. საბერძნეთის ფლო-
ტის მოქმედება; ბრძოლა არტემიზიუმთან. 22. საბერძნეთის ფლო-
ტი სალამინთან; ათინის მიტოვება. 23. სპარსელები და ათინა. 24.
უთანხმოება ბერძნების სარდალთა შორის; თემისტოკლეს როლი.
25. სალამინის ბრძოლა. 26. ქსერქსეს გაქცევა. 27. მარდონიოსი
საბერძნეთში; ცდა სპარტასა და ათინას კავშირის მოსპობისა. 28.
ათინას ისევ სპარსელების ხელში ჩავარდნა. 29. პლატეის ბრძოლა
(476). 30. თემისტოკლეს ოპერაციები ზღვაზე; მიკალესთან ბრძო-
ლა. 31. ბერძენთა გამარჯვების მიზეზი. 32. ბერძენთა გამარჯვე-
ბის შედეგი.

1. დარიოსის მომზადება ბერძნების წინააღმდეგ. პირ-
ველ გალაშქრებას უნაყოფობა. უმიზეზო არ ყოფილა ათინე-

ლების ტირილი „მიღეტის აღების“ წარმოდგენის დროს: ისინი თავიანთ უბედურებას სტიროდნენ—საშინელი ქარიშხალი მოდიოდა მათზე აღმოსავლეთიდან. აღმოსავლეთის სამეფოებში, სადაც ყველგან დესპოტიური მთავრობა არის, დესპოტის გუნება და კაპრიზია ხშირად პოლიტიკის ხელმძღვანელი. დარიოსმა პირად შეუტაცხოფად მიიღო ათინელების იონიელების აჯანყებაში ჩარევა. „ბატონო, გახსოვდეს ათინელებიო“, ეუბნებოდა მეფეს ერთგული მონა ყოველ პურის ქამის დროს. ბატონს არ ექვივრებოდა ეს გახსენება, ისედაც კარგად ახსოვდა ათინელებისაგან მოყენებული ჯავრი.

ცოლი მისი ატოსა და სიძე მარდონიოსი ხელს უწყობდნენ მეფის ამ განწყობილებას. პირველის სურვილი იყო ჰყოლოდა მონებად ბერძნის ქალები, რომელნიც განთქმული იყვნენ ჩაცმა-დახურვის ხელოვნებაში. მარდონიოსს უნდოდა საბერძნეთი მიმატებოდა მის სატრაპიას.

სპარსეთი იარაღს ისხამდა ბერძნებთან, უფრო ათინელებთან, საბრძოლველად. ერეტრიაც (ევბეაზე იყო) ჰყავდათ სახეში სპარსელებს, რადგანაც მანაც მიიღო მონაწილეობა სპარსეთის წინააღმდეგ აჯანყებაში. სპარსელებს იმედი ჰქონდათ, რომ მთელ საბერძნეთს ჩაიგდებდნენ ხელში და ადვილადაც. მაგრამ პირველი გალაშქრება ცუდათ გათავდა. თაზოსის დაპყრობის შემდეგ, ათონის მთის ახლო სპარსეთის ფლოტს საშინელი ქარიშხალი აუტყდა და თითქმის სრულებით დაამსხვრია; ოცი ათასი სპარსელი იმსხვერპლა გაშმაგებულმა ზღვამ. ხმელეთის ჯარმა, მარდონიოსის მხედარ მთავრობით, დაიპყრო მაკედონია, მაგრამ სურსათს მოკლებული და დიდათ დაზარალებული იძულებული შეიქნა უკანვე დაბრუნებულიყო (493).

2. მეორე გალაშქრება ათონის წინააღმდეგ. დარიოსი შეუდგა ახალ სალაშქრო მზადებას. გარდა თავის ჯარისა, მეფეს იმედი ჰქონდა ჰიპიასის მომხრეებისა და საზოგადოთ ბერძენთა შორის არსებულ განხეთქილებისა და შურიანობისა. ხშირად ქება-დიდებათ მოუხსენებიათ ბერძენთა მამულისშვილობა ამ საშინელ კრიზისის დროს, როცა მათი დამოუკიდებლობა

დიდ საფრთხეში იყო, და სამართლიანადაც, თუ სახეში ათინელები, სპარტანელები და ორი პატარა თემი (თესპია და პლატეა) ჰყავდათ; დანარჩენები კი, ე. ი. ბერძენთა დიდი უმრავლესობა, ერთმანერთის მტრობისა და ინტრიგების მეტს არას დადევდნენ; თვითეული თემი ადგილობრივ ინტერესებში იყო ჩაფლული და ვერ მიმხვდარიყო, რომ ეს ადგილობრივი ინტერესი ამ საშინელ მომენტის დროს მოითხოვდა ბერძენთა ერთობას და მათ საერთო, ძმურ მოქმედებას საერთო მტერის წინააღმდეგ.

დარიოსს უნდოდა გაეგო საბერძენთის ერის სულის განწყობილება და კაცები გაუგზავნა ყველა თემებს „მიწისა და წყალის“ მოსათხოვნად ნიშნად სპარსეთის მეფის მორჩილებისა. კუნძულები, რომელთაც სხვაზე აღრე მოელოდათ საფრთხე, და კონტინენტის ბევრი თემი დამორჩილდა დარიოსს. ათინის მეზობელი ეგინაცკი დასთანხმდა სპარსეთის მონობას და მხოლოდ თავის გაძლიერებულ მეზობლის შურით და მტრობით. სპარსეთის მეფის ხერხიანმა პოლიტიკამ გააღვიძა ბერძნის გულში ყველა ის დაბალი გრძობა, რომელიცკი იქ მოიპოვებოდა.

3. ათინა დასძარებას სთხოვს სპარტას. სპარსელების ეგინაში შესვლა ათინის უომრად დაღუპვას მოასწავებდა. ათინელები მიხვდნენ ამას და, სასტიკ აუცილებლობის გავლენით მიმართეს სპარტას, როგორც ერთად-ერთ ბერძენთა თემს, რომელსაც შეეძლო მათთან ერთად მოთავეობა გაეწია ბერძენთა დაქსაქსულ თემებისათვის. ათინელების საჩივარი ეგინაზედ სამართლიანად იცნო სპარტას მეფე კლეომენმა, რომელიც საგმირო საქმეებზე და ახალ-ახალ ომებზე ოცნებობდა. კლეომენი საქმის მოსაგვარებლად ეგინაში მივიდა, მაგრამ ვერა გააწყურა; იძულებული შეიქნა მიზნის მიულწევლად უკანვე გაბრუნებულიყო. „რა გქვია სახელი?“ შეეკითხა კლეომენი ერთ ეგინელს, რომელიც ყველაზედ ცხარე წინააღმდეგობას უწევდა მას. „ჩემი სახელი კრიოსია (კრიოს ბერძნულად ნიშნავს ვერძს),“ უპასუხა ეგინელმა. „ჩემო მეგობარო კრიოს (ვერძო)

შენი რქები რკინით უნდა შემოსო, რადგანაც უსაშინელეს უბედურებას შეეხებები,“ უთხრა კლეომენმა.

მეფე სპარტაში დაბრუნდა. აქ მან ტახტიდან ჩამოაგდო მეორე მეფე დამარატი იმ მიზეზით, რომ იგი ვითომ უკანონოდ შობილი იყო. მისგან მოსყიდულმა პითიამ მოიწონა ყველა მისი ნამოქმედარი და დემარტი იძულებული შეიქნა გადახვეწილიყო: იგი, ჰიპიასსავით, სპარსეთის მეფეს შეეკედლა. ამ გვარად დარიოსთან ორ უძლიერეს თემის მეფეები იყვნენ და აქეზებდნენ მას საბერძნეთის წინააღმდეგ. კლეომენი დასაჯეს ღმერთებმა ჩადენილ უსამართლობისათვის: იგი გაგიჟდა და თავი მოიკლა.

4. **სპარსელებისაგან კიკლადის კუნძულების და კებეის დაპყრობა.** სპარსელებმა გაათავეს თავიანთი მზადება 490 წლის გაზაფხულისათვის. მათი ფლოტი, 100,000 ქვეითი და 10,000 ცხენოსანი ჯარით, გამოვიდა ისოსის უბიდან და პირველად ნაქსოსისაკენ გაემართა. ქალაქი აიღეს და გადაწვეს, მცხოვრებნი მონებად აქციეს. დელოსს კი, წმინდა კუნძულის გვერდი აუარეს. დატისმა, ერთმა მხედართ-მთავართაგანმა შეუთვალა დელოსლებს: „წმინდა ხალხო, რას გარბიხართ? მეფის ბრძანებაა და ჩემი სურვილიც, ცუდი არა დაემართოთ იმ ადგილს, სადაც ორი ღმერთი (აპოლონი და არტემიდა) იმყოფება; დაბრუნდით სახლში და ფლობდეთ თქვენ კუნძულს“. სხვა კუნძულები უომრად დამორჩილდნენ. კიკლადის კუნძულების დაპყრობის შემდეგ, სპარსელები ეგეისსაკენ გაემართნენ. ქ. კარისტოსი, რომელიც კუნძულის სამხრეთ ნაწილში მდებარეობდა, იერიშით აიღეს; ერეტრია ჩაუგდეს ხელში სპარსელებს არისტოკრატებმა; ქალაქი დასწვეს და მცხოვრებთ აღმოსავლეთის ბაზრებში ჰყიდდნენ.

5. **ბერძენთა სილახრე და ღაღატა; ათინელების მამაცობა და მამუღისშვილობა.** ამ საშინელ განსაცდელის დროს საბერძნეთი სავსე იყო მოლაღატეებით; არსად მამულისშვილური გრძნობა არ ყოფილა ისე ძლიერი, რომ მას შესძლებოდა, გაეჩუმებია დასების ერთმანერთის სიძულილი და ქალა-

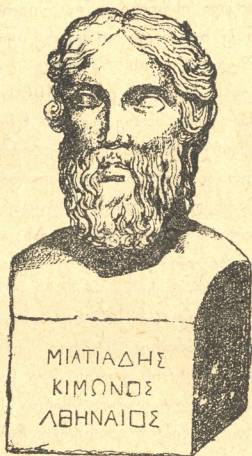

ქების შურიანობა. საბერძნეთი ამ დროს სრულებით არ წარმოადგენდა ერს, რომელიც ერთიანად ამდგარა თავისუფლების დასაცველად და მტრის მოსაგერებლად. არც ერთობა და არც მამულისშვილური გრძობა: ყველგან წვრილმანი ინტრიგები და შური. დარჩა მარტო ათინა, რომელიც არ იხრიდა ქედს ძლიერ მტერის წინაშე. და აი, ერეტრიიდან სპარსელები გაემართნენ ატიკის აღმოსავლეთ ნაპირისაკენ, სადაც მართონის ველი საკმაოდ ვრცელი იყო სპარსთა ჯარების მოსათავსებლად. ათინამ შეიკრიკი ფიდიპოსი აფრინა სპარტასაკენ დახმარების სათხოვნელად. ფიდიპოსმა ორ დღეში გაიარა ეს მანძილი და ამ გამწარებულ სირბილის დროს ცრუმორწმუნე ბერძენს მოესმა პართენიონის ახლო ღმერთი პანის ხმა; იგი საყვედურს ამბობდა ათინელებზე, რადგანაც პატივს არ სცემდნენ მას, რომელიც იმ თავითვე აქამომდე მათი მწყალობელი იყო. სპარტანელები დასთანხმდნენ, დახმარება აღმოეჩინათ ათინისათვის, მაგრამ ჯარი მაშინვე არ გაუგზავნიათ; ამ დაგვიანებას სპარტანელები რელიგიურ მიზეზებით ხსნიდნენ, თუმცა ისიც შეიძლება, მათ იდუმალი სურვილი ჰქონდათ დაენახათ მეტოქე ქედ-მოხრილი. რა მიზეზიც უნდა ყოფილიყო, მაშველი ჯარი მოვიდა იმ დროს, როცა ბრძოლა უკვე გათავებული იყო.

6. მანათონის ბრძოლა. (490 წ. ქრისტეს დაბადებამდე).

ერეტრის ბედით ჭკუა ნასწავლ ათინელებმა გადასწყვიტეს გაშლილი ომის ველზე დახვედროდნენ მტერს: ცხრა ათასი მძიმე-შეიარაღებული ჰობლიტი თავიანთ მონებით გამოვიდნენ ქალაქიდან და გაეშურენ სპარსელებისაკენ; მათ ჰყავდათ ათი სარდალი, სტრატეგი; ერთ დღეს ერთი უფროსობდა ჯარს, მეორე დღეს მეორე და ასე ყველა თავ-თავის დროზე. ამ სარდლებ შორის იყო მილტიადესიც, ხერსონესის ძველი ტირანი, რომელიც დაბრუნდა ათინაში 20 წლის უცხოეთში ყოფნის შემდეგ, გამდირებული და აღმოსავლეთის მთავრის ზნე-ჩვეულებებით გაჟენთილი. ეს სასტიკი, ულმობელ გულის პატრონი კაცი, რომელსაც ხალხი, როგორც ყველა ტანტის დამკარგველ მეფეს, ექვის თვალით უყურებდა, სპარსელების შეური-

გებელი მტერი იყო და ამასთან სამხედრო საქმეებში მეტად
დახელოვნებული და გამოცდილი. მტერთან მიახლოებისა-

მალტიადესი

თანავე, სტრატეგებმა წინადადება შემოიტანეს უკანვე გაებრუნებიათ ჯარი: ალბათ მტრის სიმრავლეს 'მეუშინდნენ. მილტიადესი წინააღმდეგი აზრის იყო; უომრად უკან გაბრუნება თავის დამარცხებულად ცნობას უდრიდა. მარათონის ველს, მართალია, სპარსელებისათვის, ერთი კარგი მხარე ჰქონდა— იგი ვრცელი იყო, ჯარებს სამოძრაო ადგილი ჰქონდათ; სამაგიეროდ უკან ვერსად წავიდოდნენ—იქ ჭაობები და ზღვა იყო. ათინელებს კი პენტელიკონის მალლობები ეკავათ, ასე რომ მათ უკანიდან ვერავინ მოუვლიდა. გარდა ამისა ლოდინი, ომის მაშინვე არ დაწყება ხელს შეუწყობდა სპარსთა ინტრიგებს ათინაში. მილტიადესის აზრმა გაიმარჯვა: პოლემარხი კალი-

მახოსი მილტიადესის მხარეზედ გადავიდა და ამით გადაწყდა, დაუყოვნებლივ მტერს შებრძოლებოდნენ. ბრძოლა სწორედ იმ დღეს მოხდა, როცა სარდლობა რიგით მილტიადესს ხვდა ბერძენთა ჯარმა დაიკავა ისეთივე განი, როგორც სპარსელებს ეჭირათ, და რადგანაც იგი რიცხვით მცირე იყო, სისქე ჯარისა, განსაკურებით მის შუა ნაწილის, ნაკლები იყო, მიუხედავად იმისა, რომ ათინელებს მიემატა კიდევ 1000 პლატეელი. ჯარის მარჯვენა და მარცხენა მხარე უფრო სქელი და მრავალრიცხვოვანი იყო; ამით უნდა გადაეწყვიტათ ბრძოლა და გადასწყვიტეს კიდევ. ჯერ ათინელები დინჯად და წყნარად დაიდრენ ადგილიდან. სპარსელები ცნობის მოყვარეობით შესცქეროდნენ ბერძენთა პატარა ჯარის ასეთ ქცევას; ამასობაში ათინელებმა გიმნასტიურ ნაბიჯით იწყეს მოახლოვება და უცბად, სანამ სპარსელები რამეს მოისაზრებდნენ, ბერძნები გაშმაგებულის სიბილით ეკვეთნენ მათ. ეს დატაკება საშინელი იყო, განსაკურებით მარჯვენა და მარცხენა მხარეზე; მტერი შეირყა და ზღვისაკენ დაიწყო ცქერა; მარტო მტრის ჯარის შუა ნაწილი იდგა მაგრად: აქ იყო მეფის რჩეული ჯარი, წმინდა სპარსელებისაგან შემდგარი; მაგრამ გამარჯვებულ ათინელთა ორივე მხარი გვერდებიდან ეცნენ მას და ჭაობებში გადაადგეს. მტერი სრულეობით აირია და ვინ ვის გაასწრობდა ნაპირისაკენ, ყველა ამას სცდილობდა. ბერძნები კვალ და კვალ მისდევდნენ მათ შეუბრალებელის ხოცვითა და ჟლეტით. ბრძოლა იყო ნაპირზედაც და თვით ზღვაზედაც. სპარსელები ჩქარობდნენ ნავების ახსნას და ამით თავის შევლას. ბერძნები არ ეშვებოდნენ, ხელით იჭერდნენ ნავებს და უბტებოდნენ შიგ. სხვა სახელოვან გმირთა შორის, აქ ემსხვერპლენ მამულს, პოლემარხი კალიმახოსი და პოეტ ესხილოსის ძმა, სანეგიროსი, რომელსაც სპარსელმა ცულით მოაჭრა ხელი, როცა გაშმაგებული ბერძენი ხელით ჩააფრინდა ნავს და გაშვებას არ უპირებდა. ათინელების ხელში დარჩა მხოლოდ შეიდი გემი. აქ მოხდა ერთი ინციდენტი, რომელიც აქამდე აუხსნელი რჩება. იმ წამს, როცა სპარსელები გარბოდნენ თავიანთ ნავებში ჩამსხდარნი, პენტელიკო-

ნის მწვერვალზე ვილაც უცნობის ხელმა ფარი დაჰკიდა. ეს, როგორც ფიქრობენ, იყო ნიშანი, რომელიც ეუბნებოდა სპარსელებს, რომ შეიძლება ათინას თავს დაესხათო. ამ ლაღის ბრალს, სამართლიანად თუ უსამართლოდ, სდებდნენ ალკმეონიდებს. სპარსეთის ფლოტმა შემოუარა სუნიუმის ცხვირს და მიმართა ათინას, მაგრამ გვიანლა იყო: მართონის ველიდან მოასწრო ათინელთა ჯარმა და ქალაქის წინ მზად იყო შეხვედროდა მტერს. ლაღატიც უნაყოფო შეიქნა სპარსელებისათვის; ისინი იძულებულნი შეიქნენ უკანვე გაბრუნებულიყვნენ. მართონის ველზე ათინელებმა იხსნეს მთელი საბერძნეთი და გვიან მოსული სპარტანელები იძულებული შეიქნენ ღირსეული ქება შეესხათ მათთვის ვაჟკაცობისა და მამულისშვილობისათვის.

7. მილტიადეს საეჭვო განზრახვანი; ჰალოსზე გადაშქრება, სამართალში მიცემა და სიკვდილი. ამ შესანიშნავ გარჯვების შემდეგ, რა უჯობდათ ბერძნებს—სახლში დარჩენა, თუ სპარსელების წინააღმდეგ მოქმედების განგრძობა? მილტიადესი მეორე გზას რჩეობდა. მაგრამ მას ის ბრალი ჰქონდა, რომ თავის ინტერესებს თემისაზე წინ აყენებდა. ტირანი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო მის არსებაში, და მართონის ბრძოლამ კიდევ უფრო მეტი ფრთები შეასხა მის სიამაყესა და იმედებს. მან მოსთხოვა ხალხს გემები და ფული, მაგრამ ის კი არ უთქვამს, თუ საით მიდიოდა. ათინელები ჯერ კიდევ არ გამოფხიზლებულიყვნენ მართონის გამარჯვებისაგან და მილტიადესს თხოვნა აუსრულეს; ეგონათ, რომ იგი იონიისაკენ წავიდოდა; მაგრამ მალე გაიგეს, რომ იგი გაჩერებულიყო პაროსთან, რომელსაც ის ბრალი ედებოდა, რომ სპარსეთის მეფეს ერთი ტრირემა (გემი) მისცა. პაროსელები მარჯვედ იგებდნენ მტერს. მილტიადესი ერთ ღამეს ჩუმად შეიპარა პაროსის მფარველ ქალ-ღმერთას დემეტრას ტაძარში; დაჰყო იქ რამდენიმე წამი, მაგრამ უცბად კრუმორწმუნეობისაგან გამოწვეული შიში შეეპარა გულში, გამოიქცა ტაძრიდან, გადმოხტა კედლიდან და ფეხი მოიტეხა. ამის შემდეგ იგი იძუ-

ლებული შეიქნა დაბრუნებულ იყო ათინაში. იშვიათად მომხდარა კაცს ასე უცბად შეეძინოს დიდი სახელი, როგორც მილტიადესს, მაგრამ ისიც იშვიათი მოვლენაა, რომ ხალხის თვალში დიად გმირად აღიარებული ეგრე ჩქარა არაფრად ქცეულიყოს. მილტიადესი ოცნებობდა მეორე პიზისტრატობას და ამის მაგიერ შესაბრალის ფეხმოტეხილ ინვალიდად დაბრუნდა; ეს კიდევ არ აკმარა ბედმა; ქსანტიპმა, პერიკლესის მამამ, სამშობლოს ღალატი დააბრალა მას და სამართალში იქმნა იგი მიცემული. ლოგინად ჩავარდნილი დამნაშავე საკაცეთი მოიყვენეს სასამართლოში. დიდი იყო მილტიადესის დამსახურება ათინელების წინაშე; მართონის ომში გამარჯვებულს სიკვდილით ვერ დასჯიდნენ. მას მიუსაჯეს 50 ტალინტის*) ჯარიმა, და რადგანაც ამოდენა ფულის გადახდა არ შეეძლო, ჩასვეს სატუსალოში, საიდგანაც ცოცხალი არ გამოსულა.

თემისტოკლე, მისი ზატივ-მოყვანება და ზოლიტიკუნა ნაჭა. მართონის გამარჯვებამ ძალიან წიმწასწია ათინა: მარტო ერთი ქალაქი თავის ძალ-ღონით გაუმკლავდა სპარსეთის მეფეს, მაგრამ მართონი მხოლოდ პროლოგი, შესავალი იყო: განა შესაძლებელი იყო, რომ „დიდ“ მეფეს დაეთმო ეს საშინელი შეურაცხყოფა? პროლოგს თან მოჰყვებოდა აუცილებლად ნამდვილი დრამა. ამას მიხვდა ათინაში ერთი კაცი და მოამზადა თავისი ქვეყანა ამ აუცილებლად მოსალოდნელ დრამისათვის. ეს კაცი იყო თემისტოკლე. მართონის გამარჯვებას მისთვის თავბრუს არ დაუსხმია, მისი შორს და ღრმად გამჭვრეტი გონება მომავალს ცხადად ხედავდა და სწორედ ეს შეადგენდა მის სიდიადეს.

თემისტოკლე, ნეოკლესის შვილი, ჩამომავლობით უბრალო კაცის შვილი იყო; მამა ათინელი ჰყავდა, მაგრამ დედა უცხოელი იყო. ბავშობიდანვე ეტყობოდა მას, თუ რა კაცი შეიქნებოდა ბოლოს. იმ თავითვე ემჩნეოდა მას ორი თვისება

*) ტალანტი დაახლოებით 1500 მანეთს უდრის.

რომელნიც იშვიათად მოიპოვებიან ერთ და იმავე ადამიანში—
ეს არის მხურვალე ფანტაზია, გამოხატულება და მახვილი გონ-
ნება. „შვილო, ეუბნებოდა მას მასწავლებელი, თითქმის შეში-
ნიბული მისი ნაადრი პატივმოყვარეობით, შენ უბრალო, სა-
შუალო ტიპის კაცი არ იქნები; ან სრულებით კარგი იქნები

თემისტოკლესი

და ან სრულებით ცუდი.“ მასწავლებელი სამართლიანად მსჯე-
ლობდა თავის მოწაფეზედ. თემისტოკლემ ნახევრად საქმის
კეთება არ იცოდა. რაკი მან ერთხელ გულში გადასწყვიტა
თავის სამშობლო ქალაქში დიდი გავლენა და მნიშვნელობა
მოეპოვებინა, იგი გარდა პოლიტიკისა ყურადღებას არას აქ-

ცევდა, არც პოეზიას და არც ხელოვნებას, თავდაპირველად მას შეცდომები მოდიოდა—და ვის არ მოსვლია შეცდომა? შეცდომები, რომელთა წყარო მისი მხურვალე ბუნების შეუჩერებელი ძალები იყო. მაგრამ იმდენად გონება მახვილი იყო, რომ მალე მიხვდებოდა და თვითონვე ასწორებდა თვის შეცდომებს. მამა მისი წინდაწინვე ჰხედავდა, თუ რამდენი უსიამოვნობა მოელოდა შვილს მისგან არჩეულ გზაზე და სცდილობდა მიეტოვებინა იგი შვილისათვის, მაგრამ ამიოდ. ერთ დღეს მამა და შვილი ზღვის ნაპირზე სეირნობდნენ; იქვე მიტოვებულ გემების ჩონჩხები ეყარა და ღებოდა. მამამ მიუთითა შვილს მათზე და უთხრა: „შეხედე, შვილო, ეს გემები იმის სურათია, თუ რა მოელის პოლიტიკურ მოღვაწეთ, როცა ხალხმა გული იბრუნა მათგან.“ თემისტოკლეს პასუხი არ გაუცია მამისათვის.

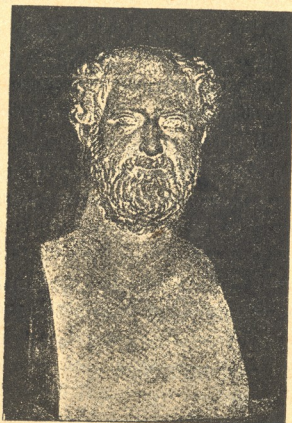
9. თემისტოკლესა სპარსთა წინააღმდეგ დასის მოთავე ხდება და ქქმნას ათინადან ზღვაოსან სახელმწიფოს. თემისტოკლეს პირველი შესანიშნავი ნაბიჯი პოლიტიკურ ასპარეზზე ის იყო, რომ თავისი თავი სპარსელების შეურიგებელ მტრად გამოაცხადა; იგი სული და გული შეიქნა იმ დასისა ან ჰეტეროისა, რომლის დევიზი იყო „ომი სპარსელების წინააღმდეგ“. მან სიკვდილით დაასჯევინა დარიოსის ელჩების თარჯიმანი იმ მომიზეზებით, რომ მან ბერძნული ენა ამსახურა ღალატს; დაახლოვა ათინა და სპარტა და შეიქნა უმთავრესი ჩამგონებელი ეგინის წინააღმდეგ სასტიკ ღონისძიებათა მიღებისა. თემისტოკლე მიხვდა, რომ ათინა საჭიროებდა ნავ-სადგურს, რომლის დაცვა და დაკეტვა ადვილად შესაძლებელი უნდა ყოფილიყო. როცა 493-ში პირველი არხონტი გახდა, მან მიაქცია ყურადღება პირეის უბეს, რომელშიაც შემოსვლა გარედან შეიძლებოდა მხოლოდ ვიწრო კარებით. შორს მქვრეტელმა ათინელმა გადასწყვიტა აქ დაეარსებინა ახალი ზღვის-პირული ათინა კონტინენტალურ ათინის სრულყოფისათვის. შეუდგნენ კიდევ კედლების ამოყვანას. მაგრამ ამ დროს სპარსელებთან ომი დაიწყო. შემდეგ მარათონისა, სადაც თემისტოკლე მამაცურად

იბრძოდა, და მიღობადეს დაცემისა, მან განაგრძო თავის პროექტების განხორციელება. იგი დარწმუნებული იყო, რომ სპარსელები ისევ დაბრუნდებოდნენ; იმასაც მიმხვდარი იყო, რომ თუ ზღვაზე არა, ბერძნები მათ წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდნენ; ამიტომაც შეაგონა ხალხს და გადააწყვეტია სამხედრო ფლოტის შექმნა: მოკლე ხანში ათინას 200-ზე მეტი სამხედრო გემი ჰყავდა. თემისტოკლემ უფრო საკვირველი სასწაული ჩაიდინა კიდევ: ლაუროინის ვერცხლის მადნის შემოსავალს ყოველ წლივ ინაწილებდნენ ერთმანერთში; თემისტოკლეს შეგონებით, ხალხმა აღარ ინდომა ამ შემოსავლის განაწილება და შექმნა სამხედრო ფონდი, რომელიც გემების აშენებას და სხვა სამხედრო საჭიროებებს ხმარდებოდა. ყველა ეს ზომები მეტად კარგნი და საჭირონი იყვნენ, მაგრამ, თუ ჩვენ ის წარმოვიდგინეთ, რომ მათი განხორციელება ადვილი იყო და არავის თემისტოკლესათვის წინააღმდეგობა არ გაუწევია, ეს იქნება ათინელების პოლიტიკურ კეკუისა და მიხვედრის ნიქის გაზვიადება. თემისტოკლეს წინააღმდეგეებიც ჰყავდა და ცილისმწამებელნიც; და ყველაზედ გულსატკენი ის იყო, რომ უმთავრესი მათგანი უჟუბათიოსნესი ათინელი და მარათონის უებარი მებრძოლი—არისტიდე, ლიზიმახოსის შვილი იყო.

10 **წმინდაიდე.** არისტიდე ბავშვობიდან თემისტოკლეს ამხანაგი იყო, მაგრამ იგი არ დარჩა მისი მეგობარი. მათი გუნება და ხასიათი სრულებით შეუფერებელი იყვნენ. თემისტოკლე—ეს სკეპტიკი, შემპარავი და მოქნილი კაცი, რომელიც არაფერს გვერდს არ აუვლის, ოღონდ კი მიზანს მიაღწიოს, პოლიტიკურ მოღვაწის ნამდვილი ტიპი იყო. ერთხელ მასთან საზოგადოთ მიუდგომლობას აქებდნენ. „მე არ მოვისურვებდი მოსამართლეობას, თუ მეგობრებსაც ისე უნდა მოვეპყრა, როგორც ჩემთვის სრულებით უცხო პირებს“, შენიშნა თემისტოკლემ. არისტიდე სულ სხვა კაცი იყო: შეურყვევლი პრინციპები, უზადო ყოფა-ქცევა, უკიდურესი მიუდგომლობა, სინიდისის შესანიშნავი სიფაქიზე—აი რა თვისებების პატრონი იყო თემისტოკლეს მეტოქე. ორი ათინელი ერთმა-

ნერთს უჩივოდნენ მასთან. ერთმა მათგანმა, იმის მაგიერ, რომ თავის საქმეზე ელაპარაკა, დაიწყო ლაპარაკი იმაზე, თუ რა დაუშავებია მის მოპირდაპირეს არისტოტელესათვის. „მეგობარო,

არისტოტელე

უთხრა არისტოტელემ, — შენ ის მითხარი, შენთან რა დაუშავებია ამ კაცს; მე ხომ შენს საქმეს ვარჩევ და არა ჩემსას“. ერთხელ მან შემოიტანა სათემო კრებაზე წინადადება, რომელმაც დიდი წინააღმდეგობა გამოიწვია. ბოლოს კენჭის ყრას უნდა შესდგომოდნენ, მაგრამ არისტოტელემ უკანვე წაიღო თავისი წინადადება, რადგანაცო, — სთქვა მან, — პროექტის განხილვამ დამანახვა მისი ნაკლულევანებაო.

11 არისტოტელეს და თემისტოკლეს მეტოქეობა. არისტოტელესთანა პირები ხალხის ზნეობრივ მდგომარეობისთვის სასახელოა. მაგრამ ისინი საქმის დროს ხელმძღვანელობენ ისეთის

სიფაქიზით, რომელიც ხალხს არ ესმის, უანგარობით, რომელსაც ხალხი დასცინის და ამასთან შეურყეველი და სასტიკი პრინციპებით და ეს თვისებები კი შეუფერებელია იმ ათას წვრილმან სიძნელესთან, რომელსაც საზოგადოებრივი ცხოვრება წარმოადგენს. ამ გვარი ხასიათის კაცი ვერ არის ხალხის დიდი პატივისმცემელი და მოყვარე, რადგანაც თვალში მას პირველად ხალხის ნაკლულევანება მოხვდება ხოლმე, ის ნაკლულევანება, რომელსაც თვითონ მოკლებულია. გარდა ამ უკიდურეს განსხვავებისა არისტიდესა და თემისტოკლეს შორის არსებობდა პირადი მეტოქეობაც, რისაგან თავისუფალი არ არის თვით გენიოსიც. არისტიდესა და თემისტოკლეს ერთმანერთის წინააღმდეგობა, ერთმანეთთან ბრძოლა იყო ძველისა და ახალის ათინის ბრძოლა. არისტიდეს შეხედულებით, თემისტოკლესაგან დაწყებული საქმეები დიდ საფრთხეს უმზადებდნენ ათინას; მეურნე ათინელი უნდა შეიქმნეს ზღვაოსანი, მიატოვოს ყანები და გემების ქარხნებში იმუშაოს, გაირყვნეს უცხოეთიდან შემოტანილ ზნე-ჩვეულებით; პირვი აივსება უცხოელებით; ომი და ომის ბედი დაქირავებულ ზღვაოსანთა ხელში იქნება. არისტიდეს ეს მოსაზრებანი სიმართლეს არ იყვნენ მოკლებულნი, მაგრამ მათი ნაკლი ის იყო, რომ მეტად ვიწრონი და ღრობის შესაფერნი არ იყვნენ. გარდა ამ პრინციპიალურ წინააღმდეგობისა, არისტიდე იმით უშლიდა ხელს თემისტოკლეს, რომ იგი ფხიზლად ადევნებდა თვალყურს დაწყებულ საქმეების ფინანსიურ მხარეს და, რასაკვირველია, ჰხედავდა, რომ ყველა დახარჯული ფული საქმეს არ ხმარდებოდა; ქრთამი და გაფლანგვა, როგორც ეხლა, წინადაც ხშირი იყო! თემისტოკლე ამისთანეებს გვერდს არ უვლიდა და არისტიდე ამას საჯაროდ ამხელდა.

თემისტოკლე ჰხედავდა, რომ არისტიდე მას არა თუ ხელს უშლიდა, არამედ საშიშიც ხდებოდა. თვითონ არისტიდეც გრძნობდა, რომ საქმის ამ გვარი მდგომარეობა მავნებელი იყო ათინისათვის. „ათინას სიკეთე არ მოეღოს, სანამ მე და თემისტოკლეს უფსკრულში არ გადაგვყრიანო“, თქვა მან ერთ დღეს.

მაგრამ თემისტოკლეს სრულებით არ სურდა მასთან ერთად და-
 ლუბულიყო; მან არჩია არისტიდეს ოსტრაკისმით მოშორება.
 შესდგა სათემო ყრილობა მოედანზე ამათი საქმის გადასაწყვე-
 ტად. არისტიდე აქ იყო და დასეირნობდა დამშვიდებული,
 თითქო მას არ ეხებოდა დღევანდელი საქმე. ერთმა გლეხმა,
 რომელიც მას არ იცნობდა და რომელმაც წერა არ იცოდა,
 სთხოვა მას, დაეწერა სადაფზე არისტიდეს სახელი. არისტიდემ
 გაკვირვებით შეხედა გლეხს და ჰკითხა, იცნობს თუ არა იგი
 არისტიდეს და ან რა დაუშავა მას. „არა, მე მას არ ვიცნობ და
 არც ცუდი რამ უქნია ჩემთვის, მაგრამ, სწორედ გითხრა, მო-
 მბეზრდა, რომ მას ყველა და ყოველგან „სამართლიან“-ს ეძა-
 ხის“. არისტიდემ დაუწერა თავის სახელი, სიტყვის უთქმელად
 და დაუბრუნა სადაფი. ხმის უმეტესობით გადაწყდა მისი ათი-
 ნიდან განდევნა. გადმოცემით, როცა იგი ქალაქიდან გადი-
 ოდა, მან შესთხოვა ღმერთებს, რათა ათინა არ ჩაეყენებიათ
 ისეთ ცუდ მდგომარეობაში, რომ იგი საქირო შექმნილიყო.

12. ათინას მზადება სპარსელების წინააღმდეგ. თემის-
 თოკლემ თავისუფლად ამოისუნთქა და მეტის ენერგიით შეუ-
 დგა დაწყებულ საქმეების დამთავრებას; ჩაუშვა ზღვაში ახალი
 ტირიმები, მოიწვია უცხოეთიდან ინჟენერები და ხელოსნები,
 ავარჯიშებდა ახალგაზღვობას და ასწავლიდა ნიჩბისა და იალქ-
 ნის ხმარებას. „მეთვალყურეს შეეძლო ეთქვა, რომ ათინელე-
 ბმა მხოლოდ მაშინ შეიგნეს თავიანთი ნამდვილი ნიჭი და და-
 ნიშნულება, რაც თემისტოკლემ უჩვენა მათ, თუ რა საუნჯეს
 და სიმდიდრეს წარმოადგენდნენ დახელოვნებული ხალხისა-
 თვის ატტიკის ნავსადგურები. ათინელები მიხვდნენ, რომ
 ბუნების დადგენილებით ისინი ზღვაოსან ხალხად არიან შექმ-
 ნილნი.“

არ გასულა რამდენიმე თვე და თემისტოკლეს წინასწარ-
 მეტყველება გამართლდა! სპარსელები ისევ ომს იწყობდნენ.
 დარიოსი მოკვდა ბერძნების ჯავრის ამოუყრელად, მაგრამ მან
 უანდერძა შვილს ქსერქსესს მომზადებული ჯარი და თავისი
 შურისძიება.

13. ქსერქსესი. ახალი მეფეთა-მეფე, შაჰ-ინ-შაჰ, იყო დარჩა უნამდვილესი განხორციელება აზიელ მბრძანებელისა, რომელიც გაზრდილა სერალში (არამხანაში) სულ-მდაბალ მონებ შორის, სადაც მას ერთი სიტყვის შემბრუნებელიც კი არ ჰყავს და ყოველი მისი სურვილი და ჟინი გამოთქმამდე დაკმაყოფილებულია, რომელიც მოსისხლევ არის და ლმობიერიც, სასტიკიც და გულკეთილიც, ხარბიც და ხელგაშლილიც, დამნდობიც და ეჭვიანიც, ქეიფის და ჟინის მიხედვით და ამასთან ბავშვსავით მოუთმენელი და მწუხარე, როცა რომელიმე მის შეუსრულებელ სურვილს ვერ იკმაყოფილებს; იგი იმდენად გულზვიადი და ამაყია, რომ მის სურვილებს საზღვარი არ აქვს და ვერ წარმოუდგენია ვისმესაგან წინააღმდეგობა. ჩვენი დროის აღმოსავლეთის მეფეები მხოლოდ მკრთალი მიბაძევა ძველებისა, რომელთა საარაკო, ზღაპრული ბრწყინვალეობა აბასიდებმა აღადგინეს საშუალო საუკუნოებში; ეს აბასიდებიც, შეჭერაზადის ზღაპრების გმირებსავით, ოქროებს ისეთივე სიადვილით ფლანგავდნენ, როგორც ადვილად ყელს ულადრავდნენ თავიანთ მოსამსახურეთ; დღეს შეშის მკრელს გახდიდნენ დიდებულ ვეზირად, ხვალ ვეზირს ხდიდნენ ულატაკესს და შესაბრალის კაცად.

პირადად ქსერქსესი მეტად ლამაზი კაცი იყო; ამ მხრივ მას მთელ სამეფოში ტოლი არაჰყავდა; რაც შეეხება გონებას და ჰკუას, იგი შორს იყო პირველობაზედ. რომ შემგონებელი არა, შეიძლება მას განეგრძო უსაქმოდ და განცხრომით ცხოვრება სამეფო სასახლის მომხიბვლელ ბაღებში; მაგრამ არც დედა მისი ატოსსა, არც მარდონიოსი მას მოსვენებას არ აძლევდნენ და დაარწმუნეს კიდევ, მიუხედავად ღარიოსის ძმის, არტაბანის წინააღმდეგობისა.

ისე არა ახასიათებს რა ქსერქსესის გონების მდგომარეობას, როგორც ის პასუხი, რომელიც არტაბანს მისცა, როცა ეს არ ურჩევდა საბერძნეთზე გალაშქრებას: „არტაბანო, შენ მა მიჩემის ძმა ხარ და ამიტომ ავცდება ის სასჯელი, რომლის ღირსი ხარ კადნიერ სიტყვებისათვის. მაგრამ მე მოვიგონე შენ-

თვის შემარცხვენილი სასჯელი: შენ, ვაჟაკობას და გულს მოკლებულ ადამიანო, დარჩები აქ სუზაში ქალებთან და მე კი უშენოდ შევასრულებ, რაც აღმითქვამს; მე არ ვიქნებოდი ჩამომავალი დარიოსისა, ჰიტასპოსი, არსამისა, არიარამნისა, თვისპისა, კიროსისა და ახემენისა, რომ უარი მეთქვა ათინელების დასჯაზედ“.

14. ქსერქსესის ჯანა. ხუთი წლის განმავლობაში იკრიბებოდა ის უზარმაზარი ჯარი, რომელიც ქსერქსესს საბერძნეთის წინააღმდეგ მიჰყავდა. ამოდენა ძალის დახარჯვა ჯერ უმაგალითო იყო; ნახევარი აზია ჰგზავნიდა ყველა თავის მემორებს. ლიდის ძველი სატახტო ქალაქი სარდი იყო დანიშნული მთელი ჯარის თავმოსაყრელ ადგილად; ასზე მეტი სხვა და სხვა ხალხი იყო აქ შეკრებული. ყველა თავისებური ტანისაოსით, თავისებური იარაღით. მთელი ჯარი თვალთათვის საუცხოვო და სამაგალითო რამ სანახავი იყო, ოპერის დეკორატორისა და პოეტის გულის გამამხიარულებელი. რაღაც წარმოუდგენელი სურათი იყო ეს უამრვი აჭრელებული და მბრწყინავი ჯარი, თავის ცხენებით, აქლემებით და ათასნაირი ეტლებით. და ეს ამოდენა ხალხი მთელი თავის ძალღონით და შეძლებით ემორჩილებოდა ერთი კაცის ნებას და სურვილს; ამ ერთ კაცს ერთის თავის სიტყვით შეეძლო მოძრაობაში მოეყვანა ეს უზარმაზარი ბრბო და საითაც უნდოდა, იქეთ უკრა თავი. რასაკვირველია, ამ უფლების შექონე მეფეთა-მეფე უაღრესს სიამოვნებას ჰგრძნობდა, მის მოხმარებით. აბილოსს ზემოთ ქსერქსესმა აამართვინა მაღალი ტახტი და იქიდან დასცქეროდა მომავალ ჯარს; შვიდი დღე და შვიდი ღამე არ გათავებულა ეს თავისებური პროცესია და ბოლოს ნებიერ მეფეს მოყირჭდა კიდევ ამ სურათის ცქერა.

ავანგარდს (მოწინავე ჯარი) შეადგენდა მეფის ჯარის საუკეთესო ნაწილი—მეფის მცველთა რაზმი, რომელიც, 10,000 სპარსელებისაგან შესდგებოდა; მთელი რაზმი ოქრო-ვერცხლში იყო ჩასმული; ათასს ამათგანს შუბის ბოლოს რკინის მაგიერ ოქროს ბურთი ჰქონდა გაკეთებული, დანარჩენ ცხრა ათასს

კი ვერცხლის ბურთი; თავზე მუზარადით დაფარული ნაბღის ქუდები ეხურათ, ხელში შუბები ეჭირათ და წელზე ხმალი ეკიდათ. მდიდარი ტანისამოსითა და სამკაულებით ესენი ყველასაგან განირჩეოდნენ; აღმოსავლეთელს ყოველთვის უყვარდა მთელი თავის სიმდიდრე ზედვე ჰქონებოდა. თვითეულს ამ ათი ათასიდან ახლდა მრავალ რიცხვოვანი ამალა, რომელთანაც ეხლანდელ დასავლეთელ მთავრების კორტეჟი არაფრად გამოჩნდებოდა; მათ თან მოჰყავდათ მთელი სახლი: სერალი, ჯრიცხვი მოსამსახურეები, აქლემები და ურმები და სხვა. ამ რჩეულ რაზმს უკან მოსდევდა დანარჩენი სპარსელების ცხენოსანი ჯარი, ნაკლებ მდიდრულად გამოწყობილი, შემდეგ მიდიელები, რომელთ იარაღი სპარსელებისას ჰგავდა; ამათ უკან ათასნაირი ტომის ხალხი: ასირიელები სპილენძის მუზარადითა და რკინა შემოკრულ ხის ლახტებით, ბაქტრიელები ლერწმის მშვილდებითა და მოკლე შუბებით, იაქსარტის იქეთ მხრიდან მოსული საკები (სკითები) კონუსის ფორმის ქუდებით, ბამბის ტანისამოსიანი ბამბუკის მშვილდ-ისრით შეიარაღებული ინდიელები, პართები, ხორაზმელები, სოგდიანელები, ერთის სიტყვით ყველა იმ თემთა წარმომადგენელნიც, რომელნიც აქამომდე თურქესტანისა და ირანის მიყრუებულ ადგილებში ველურ ცხოვრებას ატარებენ. ამ თავისებურ კონცერტს კიდევ მეტს თავისებურობას ჰგვრიდნენ სამხრეთიდან მოსული მეომარი—თეთრ-ბურნუსიანი არაბები და ვეფხისა და ლომის ტყავით შემოსილი ეთიოპელები, რომელნიც ისრის წვერად ჯერ კიდევ კაეს ხმარობდნენ და შუბის წვერად—შველის წამწვეთებულ რქას. აქვე იყო ქუჩუჩ თმიანი ლიბიელი, რომელსაც თავზედ ცხენის თავი ეხურა, ტყავის ფეხსაცმელიანი პაფლაგონიელი, ხალიბები, თრაკიელი თავზე მელის ტყავით და ბევრი კიდევ სხვა. ამათ რომ მიუმატოთ მონები, მეაქლემეები, მებარგეები და მეეტლეები, სერალი, მოვაქრეები და კიდევ სხვები, მაშინ ჩვენ გვეჩნება სუსტი წარმოგენა იმ საშინელ ლაშქარზე, რომელიც მეფეთა-მეფის თვალწინ გადიოდა ხიდზე, რომელიც ფინიკიელებმა და ეგვიპტელებმა გააკეთეს ჰელლესპონტზე აბი-

დოსა და სესტოსს შუა. ჰეროდოტეს გამოანგარიშებით სპარსეთის ჯარის რიცხვი აღიოდა 1,700,000-მდე. აქ სახეში არ არის მიღებული ცხენოსანი ჯარი, რომელიც 80,000 მხედრისაგან შესდგებოდა, და ფლოტი (1200 ტერიმეა), რომელიც, ქსერქსესს რომ მოხმარება სცოდნოდა, უმთავრესს მის ძალას შეადგენდა.

15. მეფეთა მეფის ამაყობა და დემარტის, სპარტანელ მეფის, სიტყვები. როცა სპარსეთის მთელი ჯარი ევროპაში გადავიდა, ქსერქსესი სრულებით დარწმუნებული იყო, რომ გაიმარჯვებდა და შეეკითხა მასთან მყოფ სპარტანელ მეფეს დემარტს: „ეხლაც გაბედავენ ბერძნები ჩემ წინააღმდეგობას?“ დემარტი თავის თავზედაც და საზოგადოთ ბერძნებზედაც იმდენად კარგი აზრის იყო, რომ არ შეეძლო ის ეთქვა სპარსეთის მეფისათვის, რასაც ეს უკანასკნელი მოელოდა. „სპარტანელი მეომარი მარტო არავის არ ჩამოუვარდება ვაჟაკობაში; მაგრამ თუ თავისიანებთან ერთად მტერს ებრძვის; მას ვერაფერ შეედრება, რადგანაც, თუ იგი თავისუფალია, მისი თავისუფლება უსაზღვრო არ არის: იგი ემორჩილება ერთ ბატონს, რომელსაც კანონი ჰქვია; მას ეშინია ამ ბატონის ბევრად უფრო, ვიდრე შენს ქვეშევრდომებს შენი; რასაც ის ბრძანებს, სპარტანელი ასრულებს, და ჩვენი კანონი კი ყოველთვის იმის მბრძანებელია, რომ სპარტანელი არ შეუშინდეს მტრის სიმრავლეს, მტკიცედ იდგეს რაზმში, გაიმარჯვოს ან მოკვდეს“.

16. სპარსეთის ჯარის საბერძნეთისაკენ წასვლა. მეფეთა მეფეს სასაცილოდაც არ ეყო დემარტის სიტყვები და ჯარს წინ წასვლა უბრძანა ხმელეთის ჯარი და ფლოტი ერთმანერთის გასწვრივ მიდიოდნენ ათონის ნახევარ კუნძულამდე, რომელიც, ქსერქსესის ბრძანებით, გასჭრეს, რათა ფლოტს მისი მორება არ დასჭირებოდა. თრაკია არ დანძრეულა და სპარსეთის ჯარი შევიდა მაკედონიაში და მივიდი თერმაციის უბემდე, იქ, სადაც დიდებული ოლიმპია აღმართული. ამ მთის გადაღმა იწყებოდა ნამდვილი საბერძნეთი, რომლისაკენ ასე მიეშურებოდა სპარსეთის მეფე. მან ველარ მოითმინა, არ მოი-

ცადა, სანამ ჯარი გზას გაიკაფავდა, ავიდა ერთ ფინიკიელ გემზე და მივიდა იმ ადგილას, სადაც განთქმულ ტემპის ქალიდან მომდინარე პენიოსს გზა გაუკვლევია ზღვისაკენ ორ მაღალ და ვიწრო კლდეთა კედლებს შუა.

17. საბერძნეთის მდგომარეობა და მისი მზადება სპარსელებს წინააღმდეგ. როგორ უპირებდნენ ბერძნები დახვედრას „ბარბაროსებს“? ჰელადის ბევრი ნაწილი ამ დროს დასახლებულიც სქლად იყო და შეძლებაც ღირსი ჰქონდა; მაგრამ ამ ნაწილებ შორის არ ყოფილა ისეთი ეროვნული კავშირი, რომელსაც შესძლებოდა მათი შეერთება საერთო მტრის წინააღმდეგ. სხვათა შორის სპარსელებს იმედი ჰქონდათ ბერძნეთა თემების ამ დაქსაქსულობისა. „ბერძნები, — ამბობდა მარდონიოსი, — ჩვეულებრივ არიან ერთმანეთის წინააღმდეგ ბრძოლას უდროვოდ, განუსჯელად და ერთმანერთთან მოულაპარაკებლად. განა არ შეუძლიათ, რადგან ერთ ენას ლაპარაკობენ, ერთმანერთს მოციქულები გაუგზავნონ, მოილაპარაკონ და გაათაონ საქმე გარიგებით, იმის მაგიერ რომ ერთმანერთის სისხლი ჰღვარონ?“. ქსერქსესმა იგივე უთხრა დემარატს: „ყველა ბერძნები და დასავლეთის ხალხებიც რომ შეერთდნენ, მაშინაც ვერ შესძლებდნენ ჩემთვის წინააღმდეგობის გაწევას, მით უფრო ნაკლებ ეხლა, როცა ისინი ვერასოდეს ვერ შეთანხმდებიან“.

სწორედ ეს იყო საბერძნეთის იარა და უკუბრუნებელი სენი; სპარსელები ამას მიმხვდარნი იყვნენ. დელფი აღარ იყო ჰელადის ცენტრი. ყოველი თემი თავისთვის სცხოვრობდა; მეზობელი უცხოელი მტერი იყო. იშვიათი მოვლენა იყო მეორე თემიდან ქალის მოყვანა. თემებ შორის მუდმივი უთანხმოება იყო და არ არსებობდა ისეთი ფედერატიული სამსაჯულო, რომელსაც შესძლებოდა თემთა - შორისი დამოკიდებულება წეს-რიგზე დაეყენებია. ერთი კიდევ ამაზე უარესი მოვლენა იყო იმ დროის საბერძნეთში: ყოველ თემში არსებობდა პარტია, რომელიც სულით და გულით ნატრობდა სპარსელების მოსვლას, მათ გამარჯვებას; ეს იყო არისტოკრატიული

პარტია, რომელიც სასოწარკვეთილებას მიეცა, როცა დაინახა, რომ მას თემის ბატონობა ხელიდან ეცლებოდა და ხალხის ხელში გადადიოდა. ათინა, სადაც დემოკრატია თან-და-თან იმარჯვებდა, არისტოკრატებისათვის რაღაც საშინელებას წარმოადგენდა; დემოკრატებს ისევ სპარსელები გვირჩევენიაო, აი მათი პოლიტიკის დევიზი და პროგრამა; თესალიაში და თებაში ეს მოღალატენი ბატონები იყვნენ და გაბედვით, საჯაროდ გამოთქვამდნენ თავიანთ სურვილებს. ათინაში კი, სადაც მათ ნიადაგი ეცლებოდათ, ჩუმად და საიდუმლოდ მოქმედებდნენ; ქურუმთა კორპორაციებიც არისტოკრატის მხარს აძლევდნენ, რადგანაც სძულდათ დემოკრატიული მართებლობა და ამას გარდა ეშინოდათ, არ დაეკარგათ ის საჩუქრები, რომელნიც მათ უცხოეთის მეფეებისაგან მოსდიოდათ, თუ ისინი ხალხთან ერთად სპარსელების წინააღმდეგ იმოქმედებდნენ.

18. ათინასა და სპარტას კავშირი. ყველაზე უწინ სპარტასა და ათინას შეთანხმება იყო საჭირო; თუ ეს მოხერხდებოდა, სხვებიც მიბაძვდნენ ამ ორ უძლიერეს თემის მაგალითს. თემისტოკლესმა მთელი თავისი ძალ-ღონე და ნიჭი მოიხმარა ამ მიზნის განხორციელებისათვის. 481 წლის შემოდგომაზე ჰელადის უმთავრეს თემების წარმომადგენლები შეიკრიბნენ კორინთზე, სპარტას თავმჯდომარეობით. ხიფათი ახლო იყო, მომავალი შავის ღრუბლებით იყო დაფარული. თემისტოკლესა და არკადიელ ხილეოსის ჩაგონებით, აქ შექმნეს ახალი კონფედერაცია, რომლის დანიშნულება ჰელადის დამოუკიდებლობის დაცვა უნდა ყოფილიყო. დადგენილი იყო, რომ ჩააჩუმებდნენ ძველ უთანხმოებას და მოიწვევდნენ იმ თემებს, რომელნიც ჯერ კიდევ რყევაში იყვნენ და სპარსელებს არ მიკედლებოდნენ. ვინც კი ნება-ყოფლობით მიემხრობოდა სპარსელებს, მოღალატედ იყო მიჩნეული და უნდა დასჯილიყო როგორც მოღალატე. მოკავშირენი პირობით შეეკრნენ ერთმანერთს, რომ, როცა მტერი განდევნილი იქნება სამშობლოს ტერიტორიიდან, ისინი საერთო ძალებით ომს გამოუცხადებენ სპარსელების მომხრეებს და, ძველებური წე-

სის მიხედვით, ნაალაფევის ათის თავს შესწირავენ დელფის ღმერთს.

19. **საბერძნეთის ძალა; ათინას დამსახურება.** ასეთი იყო საბერძნეთის მდგომარეობა იმ დროს, როცა ქსერქსესმა საბერძნეთში ფეხი შემოდგა. მთელი პელოპონეზი, არგოსის გარდა, და შუა საბერძნეთიდან—ათინა, მეგარა, პლატეა, თესპისი შეადგენდნენ თავისუფლების დაცვის ლიგას. დანარჩენი თემები ან ნეიტრალეები იყვნენ (არც იქით, არც აქეთ) და ან მოლალატენი, თუ ნეიტრალობა ამისთანა დროს ღალატად არ ჩაითვლება. საბერძნეთის ხსნა ყველაზე უფრო ათინელების მამაცური ქცევის საქმე იყო. აი რას ამბობს ამის შესახებ ჰეროდოტესი: „მე აქ მინდა გამოვთქვა ჩემი აზრი; იგი ბევრს არ მოეწონება, მაგრამ არ შემიძლია არ ვსთქვა ის, რაც ქეშმარიტებად მიმაჩნია. ათინელებს რომ მოსალოდნელი ხიფათის შეშინებოდათ, მიეტოვებინათ თავიანთი ქვეყანა ან არ მიეტოვებინათ და ქსერქსესს დამორჩილებოდნენ, ვერავინ გაბედვდა, წინააღმდეგობა გაეწია სპარსელებისათვის ზღვაზე; და თუ სპარსელებს ზღვაზე წინააღმდეგობას არ გაუწევდნენ, აი რა მოხდებოდა: ლაკედემონელები შეასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას, მაგრამ რადგანაც ისინი ვერ შესძლებდნენ ზღვაზედაც და ხმელეთზედაც წინააღმდეგობის გაწევას, ისინი ვაჟკაცურად სიკვდილის მეტს ვერას მოახერხებდნენ.“ ჰეროდოტესთან ერთად ჩვენც უნდა ვთქვათ: ათინელები იყვნენ ჰელადის მხსნელები; მათ შორის უმთავრესი და უპირველესი ადგილი დაიმსახურა ვაჟკაცობით, ინიციატივით და გონების სიმახვილით თემისტოკლემ. სპარტა მძიმედ და ჩვეულებრივ უგუნებოდ შეუდგა საქმეს.

20. **თერმოპილე და ლეონადასი.** თავდაპირველად განზრახვა ჰქონდათ დაეცვათ სპარსელებისაგან პენეოსის ქალა, მაგრამ რადგანაც ეს მხარე არ იყო მაინც და მაინც საიმედო, ეს განზრახვა მიატოვეს. თემისტოკლეს შეგონებით, ჯარის ერთი ნაწილი მაინც გაჰზავნეს მტრის გზის გადასაღობავად თერმოპილთან, კალიდრომსა და მალიაკის უბეს შუა. თერმო-

პილის კარი ადვილი დასაცველი იყო: მარცხნივ მუხისა და ნაძვის ტყით დაფარული მთა, მარჯვნივ—ზღვა, შუაში—ვიწრო გასავალი, სადაც ფოკიდლებს დიდი ხანია კედელი ამოეყვანათ; ფლოტსაც შეეძლო დახმარებოდა აქ მდგომარე ჯარს. ამ სასახელო პოსტის დაცვა მიენდო სპარტანელებს, რომელთაც იქ გაჰზავნეს მხოლოდ 300 კაცი მეფე ლეონიდასის სარდლობით; დანარჩენმა პელოპონესელებმა გამოგზავნეს 3000-მდე კაცი, ამათ შემოუერთდა 700 თესპიელი ჰოპლიტი და 400 თებელი, უკანასკნელები ძალაუნებურად, როგორც მძევლები, რადგანაც ლიგას ეშინოდა თებელების დალატისა. ფლოტი ხალკისთან (ევბეა) გაჩერდა, შემდეგ არტემიზიუმის (ევბეის ჩრდილოეთი ცხვირი) ახლო, პავაზეივს უბის სამხრეთით.

ამასობაში ქსერქსესი გადავიდა მდ. სპერხიოსის მარჯვენა ნაპირზე და მიატანა თერმოპილის კარს. რგი არ მოელოდა აქ არავითარ წინააღმდეგობას და სახტად დარჩა, როცა დაინახა, რომ ბერძნები სრულებით არ ფიქრობდნენ უკან გაბრუნებას. წინაღმდეგ ამისა, სრულის აღუშფოთველობით მოელოდნენ მტრის მოსვლას. ლაკედემონელები, ბანაკ გარეთ ჩვეულებრივ ვარჯიშობდნენ, თითქოს სპარტაში პალესტრაზე (სავარჯიშო ადგილი) ყოფილიყვნენ, ან უზრუნველად თავიანთ გრძელ თმებს ივარცხნიდნენ. მეფეთა-მეფეს გონება დაებნა და სპარტანელები გიჟებად ჩარიცხა.

გაკვირვებისაგან გაყეყჩებული მეფე ხუთის დღის განმავლობაში ელოდა, რომ ბერძნები სიგიჟეს თავს დაანებებდნენ და მას გზას მისცემდნენ, მაგრამ იმედი გაუცრუვდა. მეხუთე დღეს მათზე იერიშის მიტანა ბრძანა. მიდიელებმა და კისიელებმა გასავალი თავიანთი მკედრებით აავსეს, მაგრამ ერთი ბიჯიცი ვერ წადგეს წინ. ყველასათვის ცხადი შეიქნა, ქსერქსესისათვისაც-კი, რომ მეფეს დიდი ბრბო ჰყავდა, მაგრამ კაცები კი ცოტა. „უკვლავნიც კი“ (მეფის მცველთა რაზმი „ათიათა-სნი“) უკუქცეულ იქმნენ. მეორე დღესაც იგივე განმეორდა. მაგრამ ბერძნებს გამოუჩნდა მოლალოტე—ეფიალტიკი, იმ იმედით, რომ იგი დიდ ჯილდოს მიიღებდა, უჩვენა სპარსელებს ერთი

მთის ბილიკი, რომლის საშუალებით შეიძლებოდა ბერძნების უკან მოვლა. „უკვდავნი“ მთელი ღამე მიდიოდნენ ამ ბილიკით, წინ მოძალატე მიუძღოდა; ბილიკის ბოლოს წააწყდენ ფოკიდელებს, რომელნიც მოულოდნელის თავდასხმით შეშინებულნი გაიქცენ. როცა ეს ამბავი ბერძნებმა გაიგეს, უმეტესი ნაწილი უკან წავიდა; მხოლოდ ლეონიდსი 300 სპარტანელით, თესპიელები, რომელთაც თავის გაწირვა გადასწყვიტეს, და ძალით დაკავებული თებელეები დარჩნენ მტრის შესახვედრად. ასტყდა საშინელი ბრძოლა. მტრისაგან გარშემორტყმულ ბერძნებს ხსნის იმედი არ ჰქონდათ. ლეონიდსი და მასთან ყველა ბერძნები, გარდა თებელეებისა, რომელნიც მტერს დანებდნენ, სახელოვანად დაიხოცენ ომის ველზე. შემდეგ თერმოპილის კარის შესავალში დადგეს ლომის დიდი ქანდაკება და კლდეზედ ამოქრეს ცნობილი ზედწარწერა: „მგზავრო, აცნობე ლაკედემონს, რომ ჩვენ აქ დავიხოცეთ, მორჩილნი მისი კანონებისა“.

21. **საბერძნეთის ფლოტის მოქმედება; ბრძოლა ანტიკონთან.** იმ დროს, როცა ლეონიდსი მტერს აკლავდა თავს თერმოპილის კარებთან, ბერძნების ფლოტი, რომელიც შესდგებოდა 261 გემისაგან, არტიმიზიუმთან იდგა. ლაკედემონელების მარტო 10 გემი იყო, მაგრამ მთავარ-სარდლათ—სპარტანელი ევრიბიადესი იყო; ათინელებს კი თითქმის ნახევარი ფლოტი ეკუთვნოდა; სამართლით მთავარ სარდლადაც ათინელი უნდა ყოფილიყო; მაგრამ რადგანაც იცოდნენ, რომ ეს დიდ უთანხმოებას გამოიწვევდა და საერთო საქმეს ამით ზიანი მიეცემოდა, ათინელებმა თავმოყვარება საერთო საქმეს შესწირეს. უამისოდაც უთანხმოება იყო მოკავშირეთა შორის; უმრავლესობა იმ აზრის იყო, რომ ფლოტი უკან უნდა დახეულიყო; შეშინებულ ევბეის ქალაქებმა, რომელთაც პირველად უნდა დასხმოდა სპარსეთის ფლოტი, 30 ტალანტი მისცეს თემისტოკლეს, რათა მოეხერხებინა ფლოტის გაჩერება. ამ ფულის ნახევარზე მეტი თავისთვის დაიტოვა თემისტოკლემ, დანარჩენი გაუყო ევრიბიადესს და ადიმანტს, კორინთელ სარდალს,

რათა ესენიც თავის მხარეზე გადმოეყვანა. ფლოტი დარჩა თავის ადგილას და მოელოდა სპარსელებს. სპარსეთის ფლოტი შესამჩნევად დაზარალდა თერმაციის უბეში ქარიშხლის დროს— 400-მდე ნავი და ურიცხვი ხალხი დაიღუპა; მაგრამ მაინც მეტად საშიშარი სანახავი იყო თავისი რიცხვით. პირველი შეტაკება ბერძნების სასარგებლოდ დაბოლოვდა. შემდეგ ღამეს დიდი ქარიშხალი და წვიმა ამოვარდა და სპარსეთის ფლოტი ერთხელ კიდევ საგრძობლად დაზარალდა; თან-და-თან რაოდენობითი განსხვავება ორ ფლოტ შორის მცირდებოდა. მეორე დღეს კიდევ ბერძნებ- დარჩნენ მოგებულნი, მაგრამ მათაც დიდი ზარალი ნახეს და გადასწყვიტეს, არტემიზიუმს მოშორებოდნენ, მაგრამ პირველმა გამარჯვებამ კარგი შთაბეჭდილება მოახდინა; ბერძნები უფრო და უფრო გამხნევდნენ: „მნემოსინა, ამბობს ლაკონელთა ხოლო „ლიზისტრატაში“, ზეშთააგონე ჩემ მუზას, რომელმაც იცის ჩვენი და ათინელების საგმირო საქმენი! როგორის გატაცებით მიიტანეს მათ იერიში სპარსელებზე, არტემიზიუმთან! როგორი ბრწყინვალე გამარჯვება იყო! რაც შეეხება ლეონიდასის ჯარის კაცებს, ისინი ემზგავსებოდნენ ველურ ტახებს, რომელნიც თავიანთ ქილებს (ეშვებს) იღესავენ; ისინი ოფლოში იწურებოდნენ და მკელი ტანი სველი ჰქონდათ: სპარსელების ჯარი ქვიშაზე უმრავლესი იყო“.

22. **საბერძნეთის ფლოტი სალამინთან.** ათინის მიტოვება. საბერძნეთის ფლოტი, ათინელების თხოვნით, სალამინთან გაჩერდა; მტერიც უკან დაედევნა; ხმელეთის ჯარი ფლოტის გასწვრივ მოდიოდა; გამოიარა ბეოტიაზე, სადაც მან თესპისი და პლატეა დასწვა და გაემართა ათინისაკენ. შიშმა შეიპყრო მთელი ქალაქი; მამაცებსაც კი გონება დაეკარგათ. არ იცოდნენ, რა ექნათ: გაქცევა აერჩიათ, თუ ქალაქში დარჩენილიყვნენ. დელფის პირველმა პასუხმა კიდევ უფრო მეტი არეულობა გამოიწვია: „რათ მოსულხართ აქ, უბედურებო! გაიქცით და ირბინეთ ქვეყნის გათავებამდე“. ამას მისანმა ბევრი გულის შემზარავი წინასწარმეტყველება მიუმატა. ატირებული